

Liberal Arts
MAHIDOL UNIVERSITY

ตลาดน้ำ, สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

สุจิตต์ วงษ์เทศ
อภิสิทธิ์ชน เกษมพลกุล
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล
ศิธีวรรณ วรชัยยุทธ
สิทธิพร เนตรนิยม
ธีระวัฒน์ แสนคำ
กิตติพงศ์ บุญเกิด
พีพัฒน์ กระแจะจันทร์, บรรณาธิการ

ลำดับโครงการ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์
บรรณาธิการ

ผู้เขียน :

สุจิตต์ วงษ์เทศ

อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

ศิริวรรณ วรชัยยุทธ

สิทธิพร เนตรนิยม

ธีระวัฒน์ แสนคำ

กิตติพงศ์ บุญเกิด

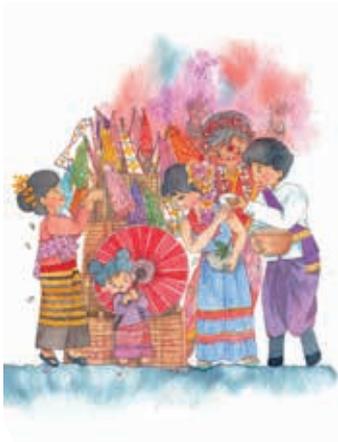
สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

เฝ้าหน้าสงกรานต์

วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

คำนำ

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีกระจายอยู่ในหลายระดับชั้น ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ดังตัวอย่างในชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ หลักสูตรที่ได้กำหนดให้ผู้เรียนสามารถ “สรุปลักษณะสำคัญของขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน ที่เกิดจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์และปัจจัยทางสังคม” นอกจากนี้ยังให้สามารถ “เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างทางวัฒนธรรมของชุมชนตนเองและชุมชนอื่น” หลักสูตรดังกล่าวเมื่อนำไปสู่การออกแบบเป็นหนังสือเรียน ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะมีการนำประเพณี “สงกรานต์” มาเขียนเป็นเนื้อหาสาระเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด โดยกล่าวถึง “เทศกาลเนื่องในวันปีใหม่ของไทย อันเป็นประเพณีที่สอดคล้องกับสังคมเกษตรกรรม ลักษณะภูมิประเทศที่มีลาคดลงมากมาย และลักษณะภูมิอากาศร้อนชื้น ทุกภาคของประเทศไทยจัดประเพณีสงกรานต์ฉลองปีใหม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่จะทำบุญที่วัด สรงน้ำพระ และมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละภูมิภาค”

อย่างไรก็ตามในส่วนของกาลเวลา ที่มีทั้งข่าว เหตุการณ์ งานเทศกาล วันสำคัญ ทั้งที่เป็นวันเกี่ยวกับสากล ไทย และท้องถิ่น ทั้งที่เกี่ยวกับราช รัฐ และศาสนา ก็ล้วนแต่มีที่ไปที่มา มีเหตุผลในการกำหนดให้เป็นวันสำคัญ จึงควรใช้เป็นโอกาสให้นักเรียนได้คิด ทบทวน วิเคราะห์ และเรียนรู้ โดยเฉพาะ “วันสงกรานต์” ที่แม้จะอยู่ในช่วงเวลาปิดภาคเรียนของนักเรียนก็ตาม หากเป็นช่วงเวลาที่นักเรียนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่างๆ มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมงานเทศกาลในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ทำบุญ ปล่อยนก ปล่อยปลา ก่อกองทราย ร่วมงานบั้งไฟขึ้นเรือ รวมทั้ง “การสาดน้ำ” ซึ่งหากมีกระบวนการที่ช่วยให้นักเรียนได้คิด ตั้งคำถาม และศึกษา ก็จะช่วยให้เรียนรู้ในโลกของความเป็นจริงนี้ได้อย่างกว้างขวาง

สิ่งที่ต้องยอมรับประการหนึ่งคือ ความรู้อันมากมายเหมือนมหาสมุทร จึงมีทั้งที่ล้าดที่ลุ่ม และที่ลึกนั้น ฝ่ายการจัดการศึกษาซึ่งมีต้นทุนความรู้สำคัญ คือ “ศาสตร์การสอน” แต่ก็ต้องพึ่งพิงความรู้จากศาสตร์แขนงอื่นมาใช้ เฉพาะความรู้ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วัฒนธรรม ที่มีความรู้กว้างขวาง และมีการศึกษาจนขยายพรมแดนไปมากมาย ซึ่งทางฝ่ายการจัดการศึกษาเองก็ควรได้ติดตามความก้าวหน้านั้น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้ความรู้ที่ทันสมัย ถูกต้อง และก้าวทันการเปลี่ยนแปลง

การพัฒนาการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลต่างๆ ที่ต้องเชื่อมโยงกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีการศึกษาและสั่งสมความรู้จำนวนมาก นำมาวิเคราะห์ คัดสรร และปรับใช้ในการเรียนการสอนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งการเปิดมิติการเรียนรู้ที่ก้าวพ้นไปจากการศึกษาที่จำเพาะแต่เป็นการเรียนอย่างเป็นทางการ ในชั้นเรียน ขยายไปสู่ “นโยบายลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้” ในลักษณะของการจัดกิจกรรม ส่งเสริมการเรียนรู้ที่หลากหลาย รวมทั้งใช้มิติการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ข่าว เหตุการณ์ เทศกาล และวันสำคัญ ให้เป็นช่วงเวลาสำหรับการศึกษา เรียนรู้ ตั้งคำถาม แสวงหาความรู้ได้ เกิดเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-long learning) ที่เป็นการเตรียมความพร้อมให้นักเรียนสามารถเรียนรู้กับทุกเรื่อง และทุกประเด็นที่เกิดขึ้นได้

แก่นสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ การศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไทยที่มีการพัฒนา มาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่ได้ตัดขาดจากประเทศหรือดินแดนอื่น หากแต่มีความเชื่อมโยง และสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก นำไปสู่ความเข้าใจการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่าง และหลากหลาย

เอกสารนี้ได้ประมวลความรู้และประสบการณ์การศึกษาของผู้เชี่ยวชาญด้าน ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวัฒนธรรม หลากหลายมุม ทั้งเรื่องสงกรานต์ที่ปรากฏ ในวรรณกรรมและตำนาน สงกรานต์ของประเทศต่างๆ ได้แก่ ลาว พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย รวมทั้งประเพณีสงกรานต์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจใน วัฒนธรรมที่ผู้คนในดินแดนต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันเป็นพลเมืองของประเทศต่างๆ พลเมืองอาเซียน พลเมืองเอเชีย และพลเมืองโลก ที่จะมีส่วนร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ต่อไป สำหรับครูผู้สอน นอกจากจะศึกษาเอกสารเพื่อขยายประสบการณ์และเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ตนเองแล้ว ก็ยังสามารถเลือกสรรบางภาพ บางข้อความ ความรู้บางประการในเอกสารนี้ไปออกแบบ การจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับระดับพัฒนาการของนักเรียนได้ด้วย

ขอขอบคุณ คณะผู้เขียนทุกท่านที่แบ่งปันความรู้ที่เกิดจากการศึกษา การคิดและเชื่อมโยงความรู้อย่างต่างๆ ซึ่งจะเป็นต้นทุนทางปัญญาที่จะนำไปสู่การจัดการเรียนการสอนต่อไป ขอขอบคุณทุกคน ทุกองค์กร ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการงานเอกสารนี้สำเร็จออกมาเป็นรูปเล่ม

ขอขอบคุณ คณะศิลปศาสตร์ ทั้งจากมหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในการจัดงานเสวนาวิชาการ ในชื่อเดียวกับหนังสือนี้ เพื่อเชิญนักเขียนและผู้เกี่ยวข้องมาบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสงกรานต์ ให้มีการศึกษา วิพากษ์ และตั้งคำถามเพื่อการเรียนรู้ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่มีคุณค่าในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ต่อไป

(นายการุณ สกุลประดิษฐ์)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

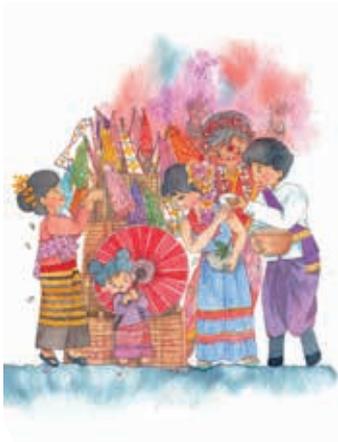

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	๕
บทบรรณาธิการ	๙
๑) รตনী, สาดน้ำ สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์ สุจิตต์ วงษ์เทศ	๒๙
๒) สงกรานต์ : ความซับซ้อนของการเปลี่ยนวันเวลา รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล	๓๙
๓) “สงกรานต์”ในวรรณกรรมและตำนานของคนไท-ไทย อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล	๔๙
๔) สงกรานต์ : เทศกาลสาดน้ำถิ่นจีน วันวาน และวันนี้ ศิริวรรณ วรชัยยุทธ	๖๙
๕) ตะจวน : สงกรานต์พม่า เทศกาลเปลี่ยนผ่าน วิถีเกษตร กับความหวังของผู้คน สิทธิพร เนตรนิยม	๘๑
๖) “บุญเดือนห้า-สงกรานต์” ในลาวและอีสานโดยสังเขป ธีระวัฒน์ แสนคำ	๙๙
๗) เทศกาลโฮลี สงกรานต์สีในอินเดีย กิตติพงศ์ บุญเกิด	๑๒๓

บทบรรณาธิการ

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสสรมหาสารคาม

การสาดน้ำ รดน้ำ และถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันเริ่มต้นศักราชใหม่ ไม่ได้มีเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังปฏิบัติกันในกัมพูชา พม่า ลาว และบางกลุ่มชนในเขตจีนตอนใต้ (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, ๒๕๓๙ ; ปรานี วงษ์เทศ, ๒๕๔๘) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสงกรานต์เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมร่วมรากที่ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือที่เรียกว่า “อุษาคเนย์” ทว่ายังรวมไปถึงภูมิภาคที่เรียกว่าเอเชียอีกด้วย จึงเป็นเหตุผลให้ตั้งชื่อหนังสือและงานเสวนาครั้งนี้ว่า “สาดน้ำสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” แทนที่จะตั้งชื่อว่าอุษาคเนย์เพียงอย่างเดียว

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดทำหนังสือเล่มนี้ เมื่อปีที่แล้วทางสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดทำหนังสือและจัดเสวนาเรื่อง “ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำร่วมราก” ขึ้นในช่วงใกล้วันลอยกระทง โดยมีประเด็นสำคัญ ๓ ประการกล่าวคือ ประเด็นแรก ลอยกระทงคือประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อสงฆ์ปีเก่า และบูชาผีบรรพบุรุษ ประเด็นที่สองคือลอยกระทงในแต่ละภูมิภาคและชาติพันธุ์มีความหลากหลายแตกต่างกัน จนมีอภินิยามได้ว่าลอยกระทงของแท้นั้นเป็นเช่นใด และลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นมาตรฐานของประเพณีนี้ ประเด็นสุดท้ายคือ ต้องการให้เข้าใจตรงกันว่าประเพณีลอยกระทงในเมืองสุโขทัยเป็นประเพณีประดิษฐ์ใหม่ เพราะตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่มี ไม่พบการลอยกระทงแบบหนังสือนางนพมาศในสมัยสุโขทัย ดังนั้น หนังสือนางนพมาศก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย แต่เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น

นอกเหนือไปจากความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว การจัดทำหนังสือประกอบงานเสวนาในครั้งนั้นยังมีเป้าหมายเพื่อต้องการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นกับสังคมไทย และคาดหวังจะนำไปสู่การค่อยๆ ปรับปรุงความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ใช้สอนกันอยู่ในโรงเรียนในอนาคต อันจะทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่อุดมปัญญาและมีความรู้ที่ทันสมัยมากกว่าที่เป็นอยู่ เป้าหมายเดียวกันนี้จึงเป็นที่มาของการจัดทำหนังสือประกอบ

งานเสวนาเรื่อง “สาदनํ้าสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาของไทยเกิดความก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ก่อนที่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์จากบทความต่างๆ เรื่องหนึ่งที่บรรณาธิการต้องการจะขอแนะนำเสนอเป็นอันดับต้นคือ การตั้งคำถามว่าเพราะเหตุใดชนชั้นนำและนักวิชาการยุคต้นๆ จึงได้ให้ความสำคัญกับการเขียนประเพณี มีหนังสือที่สำคัญอยู่ ๒ เล่มที่น่าถกเถียง เล่มแรกคือ*พระราชพิธีสิบสองเดือน* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ เล่มที่สองคือ*เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาลตรุษสารท)* เขียนโดยเสฐียรโกเศศ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ถ้าหากพิจารณาจากระยะเวลาที่หนังสือทั้งสองเล่มได้รับการตีพิมพ์ อาจกล่าวได้ว่าบริบทหรือเหตุการณ์ที่รัชกาลที่ ๕ และเสฐียรโกเศศ ต้องเผชิญมีความคล้ายคลึงกันอยู่ คือเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสูง กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ วัฒนธรรมตะวันตกที่ล้นหลามเข้ามาทำให้สังคมสยามเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงเป็นเหตุทำให้ชนชั้นนำสยามต้องพยายามสร้างความต่อเนื่องของตนเองกับอดีต (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๕๗) ด้วยการมองหารากทางวัฒนธรรมของตนเอง เราจึงพบว่าชนชั้นนำสยามพยายามค้นคว้าประเพณีในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยา ซึ่งกระบวนการนี้นอกจากช่วยทำให้เกิดความรู้สึกมั่นคงแล้วยังสร้างความสืบเนื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์จากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้ชนชั้นนำสยามสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น ชนชั้นนำสยามจึงต้องเขียนประเพณีของตนเองให้เป็นระบบ

ในขณะที่ช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ ในกรณีของเสฐียรโกเศศ สังคมไทยต้องปะทะเข้ากับวัฒนธรรมอเมริกัน ความเป็นไทยจึงเริ่มถูกท้าทายและสั่นคลอนจากความเจริญและทันสมัยที่เข้ามาพร้อมกับทหารอเมริกัน ส่งผลทำให้นักวิชาการและประชาชนตื่นตัวในการสำรวจวัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ของตนเองอีกระลอกหนึ่ง เพื่อทำให้โลกที่หมุนไปอย่างรวดเร็วเป็นโลกที่มั่นคงและตอกย้ำความเจริญของวัฒนธรรมไทย

ในที่นี้ขอเข้าสู่ประเด็น อาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ หนังสือเล่มแรกที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์อย่างละเอียดคือหนังสือ*พระราชพิธีสิบสองเดือน* สมเด็จพระยามหาราชราชนาภาพได้ทรงเขียนอธิบายว่าสาเหตุที่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณกราบบังคมทูล อาราธนาขอให้ทรงพระราชนิพนธ์ เพราะเห็นว่าเรื่องที่สมาชิกเห็นกันอยู่เสมอแต่หาไม่มีผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราวเหตุผลในพระราชพิธีทั้งหมดอย่างถ่องแท้ จึงเห็นว่าถ้าทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีประจำพระนครทั้ง ๑๒ เดือน จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ต่อสมาชิก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ก-ข)

ดังนั้น *พระราชพิธีสิบสองเดือน* จึงไม่ใช่หนังสือที่บอกธรรมเนียมปฏิบัติเหมือนอย่างหนังสือคู่มือ แต่เป็นหนังสือที่วิเคราะห์ให้เห็นถึงเหตุผลของการปฏิบัติประเพณี ซึ่งเป็นลักษณะ

ของความคิดทางโลก (Secular world) อันสะท้อนถึงศึกษาประเพณีตามกรอบแนวคิดสมัยใหม่ (Modernism) ดังความว่า “ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น มีพระราชประสงค์จะชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจให้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ค)

ดังนั้น เรื่องสงกรานต์ในพระราชพิธีสิบสองเดือนจึงเป็นการอธิบายเรื่องราวต่างๆ ในเชิงเหตุผล ตัวอย่างเช่น “นิทานประกอบ” สงกรานต์คือเรื่องทำวกบิลพรหมกับธรรมาบาลกุมารที่ว่าอ้างมาจาก “พระบาลีฝ่ายรามัญ” รัชกาลที่ ๕ จึงได้ทรงให้ทำการตรวจสอบว่ามีในพระบาลีและในอินเดียหรือไม่ ซึ่งพบว่าไม่มีแต่ประการใด หรือเรื่องการก่อพระเจดีย์ทราย รัชกาลที่ ๕ ก็ได้ตั้งคำถามว่าทำไมจึงต้องก่อพระเจดีย์ทราย และได้ให้ไปค้นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อให้ไปค้นก็ไม่มีข้อความเรื่องพระเจดีย์ทราย เป็นต้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ๓๒๘ - ๓๔๔) ดังนั้น ประเพณีต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นไปจะไม่ใช่ประเพณีที่ปฏิบัติสืบๆ กันมาอย่างไรเหตุผล นอกจากนี้ในขณะที่เดียวกันจะพบว่ามิใช่ประเพณีหลายอย่างที่ได้อำนาจสำนักได้ประดิษฐ์ขึ้น และไม่พบในสมัยก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ ๔ ตัวอย่างเช่นประเพณีการสงฆ์พระมหามณเฑียรต้นปฏิมากร ซึ่งในประเพณีสงกรานต์จะมีเพียงพระเจ้าแผ่นดินทรงสงฆ์ต่อเฉพาะพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เท่านั้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ๓๘๒)

อย่างไรก็ตาม ประเพณีสงกรานต์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนนั้นก็ประเพณีที่ปฏิบัติกันเฉพาะในราชสำนัก ไม่ใช่ประเพณีที่ปฏิบัติกันในหมู่ราษฎร คือเป็นของเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น และด้วยการที่ประเพณีสงกรานต์ในราชสำนักเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ หน้าที่ของสงกรานต์จึงตอบสนองต่อความเชื่อทางศาสนาและส่งเสริมสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก เราจึงสังเกตได้ว่าประเพณีสงกรานต์ของราชสำนักเน้นการสงฆ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่การสาดน้ำเพื่อความบันเทิงใจต่างจากสงกรานต์ของไพร่

ในขณะที่เจ้าเขียนประเพณีสงกรานต์ของตนเอง ไพร่หรือสามัญชนก็เขียนประเพณีของตนเองเช่นกัน โดยเป็นบรรยากาศที่จะเกิดขึ้นเมื่ออำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ลดลงไปแล้วหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เสฐียรโกเศศหรือพระยาอนุমানราชชน เป็นหนึ่งในนักปราชญ์สามัญชนที่สำคัญคนหนึ่งของไทย ได้เขียนหนังสือเรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาลตรุษสารท) หนังสือเล่มนี้เน้นไปที่เรื่องของสงกรานต์โดยเฉพาะ เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงที่มาที่ไปของสงกรานต์ทั้งในแง่ของศักราช นิทานหรือตำนานสงกรานต์ และนางสงกรานต์ ซึ่งก็ดูจะไม่ได้ต่างไปจากพระราชพิธีสิบสองเดือนมากนัก แต่จุดที่ทำให้หนังสือเล่มนี้ต่างไปคือการอธิบายประเพณีสงกรานต์ในแง่มุมทางมานุษยวิทยาเช่นเรื่องการแต่งตัวของชาวไทยในประเพณีสงกรานต์ การสาดน้ำเล่นสนุกกัน และการเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์ จนเราอาจกล่าวได้ว่าสงกรานต์ในราชสำนักคือสงกรานต์ที่ไม่ได้สาดน้ำและไม่สนุก ไม่ได้ตอบสนองต่อชีวิตของคน

หนุ่มมากอย่างแท้จริง แต่ก็น่าแปลกใจที่มักมีคนมักอ้างอิงความเป็นไทยจากหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๕๗) ทั้งๆ ที่ประเพณีสงกรานต์ที่ปฏิบัติกันทุกวันนี้เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันนอกราชสำนักและหลายอย่างก็เพ็งประดิษฐ์ขึ้นเสียด้วยซ้ำ

มีตอนหนึ่งในหนังสือของเสฐียรโกเศศที่อยากจะยกมานำเสนอให้อ่านกัน เพราะน้อยคนที่จะได้เห็นภาพของสงกรานต์ในไทยและพม่าเมื่อร้อยปีก่อนคือในหัวข้อ “สาดน้ำเล่นสนุกกัน” ความว่า “เวลาบ่ายแดดตกวันสงกรานต์ เห็นเขาเล่นสาดน้ำรดกันหรือไม่ก็เล่นปล้ำมอมหน้ากันอย่างสนุกสนาน เป็นการเล่นสนุกระหว่างพวกหนุ่มๆ สาวๆ ตลอดจนคนแก่ร้างและสาวทिनทีกกลางคนที่ยังสนุกอยู่ ก็เข้าร่วมเล่นสนุกด้วย เขาเล่นสนุกในหมู่ผู้ที่รู้จักกันไม่เกี่ยวไปถึงผู้อื่นที่ไม่รู้จัก และเล่นด้วยความยินดีสมัครใจ” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๐๗) เรื่องราวข้างต้นเป็นบรรยากาศสงกรานต์ราวทศวรรษ ๒๔๕๐ - ๗๐

เสฐียรโกเศศยังเล่าต่อไปว่าสมัยก่อนเล่นสาดน้ำกันด้วยขันน้ำและตอนหลังมีคนมีปัญญาประดิษฐ์กระบอกฉีดน้ำทำจากไม้ไผ่และมีแบบที่เป็นเหล็กวิลาคด้วย ทำให้เล่นสงกรานต์กันได้สนุกสนานขึ้น อย่างไรก็ตาม บรรยากาศการเล่นสงกรานต์ในกรุงเทพฯ ค่อยๆ เปลี่ยนไปหลังทศวรรษ ๒๔๗๐ - ๘๐ ดังที่เสฐียรโกเศศเล่าให้ฟังว่า “การสาดน้ำเล่นสนุกกันวันสงกรานต์ในหมู่พวกชาวบ้านหรือในหมู่พวกกันเอง ก็ขยายตัวกลายเป็นมีคนอื่นเข้ามาแทรกแซงร่วมสนุกด้วย ไม่รู้โอหน้อไหน สาดน้ำไม่เลือกใคร ข้าเจ้าพวกเด็กๆ ก็เล่นแผลงๆ ใช้น้ำลูกแมงลักที่เขาตั้งไว้ให้กินเป็นทาน หรือร้ายยิ่งกว่านั้นใช้น้ำสกปรกโสมนมหรือน้ำที่ทำให้เกิดผื่นคัน สาดรดไม่เลือก... (บางครั้ง) เกิดอันตรายรถทับเด็กก็มี เพราะมุ่งแต่จะเล่นสาดไม่ระวังรถให้ดี” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๓)

นอกจากบรรยากาศของการเล่นสงกรานต์ในกรุงเทพฯ แล้ว เสฐียรโกเศศ ยังได้เล่าถึงบรรยากาศการเล่นสงกรานต์ในพม่าด้วย ซึ่งนับว่าน่าสนใจ เพราะในพม่าสมัยที่อังกฤษปกครองนั้นได้ทำให้สังคมของพม่าเกิดความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์และกลุ่มคนสูงชัน เสฐียรโกเศศเล่าว่า “ในเมืองพม่าเมื่อวันสงกรานต์มีสาดน้ำกัน ชาวต่างชาติก็ไม่ขัดข้องอะไร เว้นแต่ชาวอินเดียที่ถือว่าเป็นผู้ดีชั้นสูงนั้นแหละขัดข้อง ไม่เห็นสนุกด้วย แต่พวกจีนตรงกันข้ามพลอยสนุกสาดน้ำไปกับเขาด้วย ถึงกับลงทุนจ้างเขาตักน้ำไว้ให้สาดกัน ที่ก็คล้ายกับกรุงเทพฯ เมื่อก่อน...” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๕) ดังนั้น ตามที่เคยมีข้อเสนอว่าการสาดน้ำสงกรานต์ในพม่าเป็นวิธีการหนึ่งในการปลดปล่อยความรู้สึกที่ฝังรากลึกของชนชั้นปกครองนั้น แท้จริงแล้วอาจมีแง่มุมอื่นด้วย

เสฐียรโกเศศเล่าอีกว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ ทูตอังกฤษในกรุงอังวะก็ได้เล่นสงกรานต์สาดน้ำอย่างสนุกสนานกับชาวพม่าเช่นกัน และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เสฐียรโกเศศได้มีโอกาสไปกรุงย่างกุ้งก็พบ “เห็นพวกหนุ่มๆ รวมทั้งเด็กด้วย นั่งรถยนต์กระบะรวมกันไปเฝ้ารถคันหนึ่ง

หลายๆ คน ในรณมิน้ำบรทุกไปด้วย เมื่อแล่นไปตามถนนร้องรำทำเพลงไปตลอดทาง ตามวิสัยของคนหนุ่มที่คະนองและสนุกรำเริง เมื่อมีรถอื่นผ่านมาตลอดจนคนเดินถนนก็ถูกพวกหนุ่มๆ เหล่านี้ เอน้ำสาตอย่างไม่ปราณีสาตกันเป็นชั้นใหญ่ๆ ... เห็นพวกที่มารถกระบะ หยุดรถทำสงครามสาตน้ำกันกับพวกที่อยู่ประจำท่อประปา สาตรคักอย่างสนุกสนาน...” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๗) ดังนั้น สงกรานต์สาตน้ำแบบรุนแรงนั้นสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ต้องการความสนุกและความบันเทิงอย่างสุดซึ้งซึ่งเป็นลักษณะของสังคมสมัยใหม่ (Modern society) นั่นเอง

จากตัวอย่างหนังสือสองเล่มข้างต้นที่ยกมาอธิบายนั้น ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าเวลาที่อ่านหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีไม่ควรอ่านเพียงเพื่อมองหาความเป็นไทยและโยยหาอดีต หรืออ่านเพื่อจดจำเท่านั้น แต่ควรอ่านเพื่อตั้งคำถามว่าเพราะเหตุใดคนในอดีตจึงได้เขียนประเพณีสิบสองเดือนขึ้น และสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร หรือในอีกแบบหนึ่งคือการตั้งคำถามว่าประเพณีวัฒนธรรมที่ทำกันอยู่ในสังคมทุกวันนี้เรากำลังเดินไปสู่การปฏิบัติเพราะเชื่อตามๆ กันมา ซึ่งถ้าหากท่านได้อ่าน*พระราชพิธีสิบสองเดือน* หรือ*เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย* จะเห็นได้ชัดว่าผู้นิพนธ์หนังสือทั้งสองเล่มพยายามคิดวิเคราะห์หาเหตุผลว่าทำไมจึงต้องปฏิบัติประเพณีต่างๆ หรือมีความหมายใดที่ซ่อนอยู่ในประเพณี เช่นเดียวกับหนังสือ “สาตน้ำสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” ที่ต้องการให้มองประเพณีวัฒนธรรมในมุมมองแบบวิชาการ

ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจบทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้มากขึ้น ในฐานะบรรณาธิการจึงขอทำหน้าที่สรุปเนื้อหาหลักของบทความต่างๆ จำนวน ๗ บทความ พร้อมทั้งพยายามชี้ให้เห็นแนวคิดเบื้องหลังบางประการของผู้เขียนบทความแต่ละท่านตามที่บรรณาธิการมองเห็นผ่านการอ่าน ดังนี้

๑) บทความเรื่อง รดน้ำ, สาตน้ำ สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์ โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ แห่งมติชน เป็นบทความเกียรติยศของหนังสือเล่มนี้ บทความเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมสงกรานต์ด้วยการ “รดน้ำ” เป็นรากเหง้าดั้งเดิมของอุษาคเนย์ ก่อนที่ประเพณีนี้จะพัฒนามาเป็น “สาตน้ำ” สงกรานต์แบบที่รู้จักกันในปัจจุบัน สุจิตต์ได้บอกชัดเจนว่าเดิมที่ผู้คนในสังคมไทยมักคิดว่าการสาตน้ำสงกรานต์มาจากอินเดีย และสัมพันธ์กับเทศกาลโฮลีนั้น ก็ไม่เป็นความจริง เพราะสงกรานต์พัฒนามาจากประเพณีรดน้ำไหว้ผีบรรพบุรุษ และไหว้ผู้อาวุโสที่จัดขึ้นหลังฤดูเก็บเกี่ยว รวมถึงในช่วงเดียวกันนี้ยังมีการร้องรำทำเพลง การละเล่นต่างๆ และปล่อยสัตว์เสี่ยงทายอีกด้วย

ในขณะที่สงกรานต์ที่หมายถึงการเปลี่ยนปีนักษัตรมีที่มาจากอินเดียตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์โดยปฏิบัติกันในราชสำนักก่อนหน้าสมัยอยุธยา จนถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์

ชนชั้นนำจึงได้ถ่ายทอดความรู้ลงสู่ประชาชน กระบวนการข้างต้นเกิดขึ้นมานานมาก จนคนหลงลืมกันไป ดังนั้น สงกรานต์ที่ถือกันว่าเป็นปีใหม่ไทยนั้นแท้จริงแล้วคือ “ปีใหม่แขก” ของพราหมณ์อินเดีย ส่วนขึ้นปีใหม่ดั้งเดิมของชาวอุษาคเนย์คือประเพณีลอยกระทง

ถ้าจะให้สรุปแนวคิดในการวิเคราะห์ของสุจิตต์ วงษ์เทศ จากบทความเรื่องนี้จะพบว่ามีอยู่ ๒ แนวคิดหลักคือ แนวคิดแรกเป็นการค้นหาแยกแยะวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมจากภายนอกด้วยการวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม จากนั้นชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับให้เป็นที่ท้องถิ่น (Localization) จนสงกรานต์แขกกลายเป็นสงกรานต์ไทย สำหรับแนวคิดที่สองคือการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมหลวงกับวัฒนธรรมราษฎร์ที่ร่วมกันพัฒนาประเพณีสงกรานต์ขึ้นมา ซึ่งสุดท้ายแล้วได้ถูกการท่องเที่ยวกลายเป็นความหมายของประเพณีสงกรานต์ไป

๒) บทความถัดมามีชื่อเรื่องว่า สงกรานต์ : ความซับซ้อนของการเปลี่ยนวันเวลา เขียนโดย ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง บทความนี้มีใจกลางของเรื่องอยู่ที่การวิเคราะห์ระบบการนับศักราชปีใหม่ที่มีระบบแตกต่างกัน อันประกอบด้วยสงกรานต์ที่รับมาจากอินเดีย, ปีใหม่ดั้งเดิมของอุษาคเนย์, ปีนักษัตร, และนิทานนางสงกรานต์ โดยทั้งหมดนี้วิเคราะห์ผ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์และจารึก

บทความเริ่มต้นด้วยการอธิบายว่า สงกรานต์มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า “การโคจรข้ามของพระอาทิตย์จากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง” ดังนั้นในหนึ่งปีจะมีสงกรานต์ทั้งหมด ๑๒ ครั้ง สำหรับในประเทศไทยคำว่า “สงกรานต์” ปรากฏครั้งแรกในจารึกเขมร และคนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยใช้ในความหมาย “การก้าวข้ามราศี” จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์คำว่า “สงกรานต์” เริ่มถูกจำกัดความหมายให้แคบลง ดังเห็นได้จาก*อักษรวิธานศรับท์*ของหมอบรัดเล (บรัดเลย์) ว่า หมายความว่าถึงกาลเมื่อถึงเดือนห้าที่พระอาทิตย์ย้ายราศี ยกจากราศีมีนมาสู่ราศีเมษ เท่านั้น

ในขณะที่เดือนที่ขึ้นปีใหม่ของคนในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยารับรู้กันนั้นคือเดือนอ้าย (ตรกราวเดือนธันวาคม) ซึ่งเป็นการนับตามระบบปฏิทินแบบจันทรคติ ส่วนแบบแผนการนับถือปีนักษัตรนั้นรับมาจากจีน สุดท้ายคตินิทานนางสงกรานต์เป็นความเชื่อท้องถิ่นไม่ได้รับมาจากอินเดียแต่มาจากมอญ

คำถามที่น่าสนใจคือเพราะเหตุใดราชสำนักจึงยึดเอาสงกรานต์แบบอินเดียเป็นปีเริ่มต้นศักราช ดร.รุ่งโรจน์ ได้อธิบายว่าเป็นเพราะรับวิธีการคำนวณทางดาราศาสตร์มาจากชมพูทวีป แต่บรรณาธิการขอขยายประเด็นเพิ่มเติมอีกว่าอินเดียคือศูนย์กลางความเจริญทางอารยธรรมของราชสำนักในอุษาคเนย์ ซึ่งใช้เป็นต้นแบบในพิธีกรรมและความรู้ต่างๆ ทำให้ต้องอิงกับการนับปีใหม่ตามอย่างของอินเดีย แต่ในขณะเดียวกันจีนก็เป็นศูนย์กลาง

ทางด้านการเมืองและการค้าของโลก คนในภูมิภาคอุษาคเนย์จึงใช้ปีนักษัตรของจีนที่เริ่มต้นราวเดือนมกราคมหรือกุมภาพันธ์แล้วแต่ปีเพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนปีของจีนไปพร้อมกัน ส่วนการนับปีใหม่แบบดั้งเดิมที่เริ่มต้นที่เดือนอ้าย อาจเรียกได้ว่าเป็นปฏิทินที่สัมพันธ์กับฤดูกาล การเกษตร และชีวิตทางสังคมของผู้คนในภูมิภาคนี้จึงเป็นสิ่งที่ยังคงต้องคงไว้

อาจกล่าวได้ว่าบทความนี้ไม่เพียงช่วยประสานกับความซับซ้อนสับสนเรื่องเดือนที่ขึ้นปีใหม่แล้ว แต่ยังทำให้เราเห็นว่าผู้คนและบ้านเมืองในอุษาคเนย์นั้นเชื่อมโยงตนเองกับโลกภายนอกผ่านมิติของเวลามาโดยตลอด

๓) ปริมาณพลหนึ่งทำงานเขียนเกี่ยวกับสงครามที่ยังไม่กระทำกันมากนักคือการศึกษาเรื่องสงครามผ่านวรรณกรรมและตำนานของคนทีพูดภาษาตระกูลไท(ย) บทความเรื่อง “สงคราม” ในวรรณกรรมและตำนานของคนไท-ไทย โดย ผศ.ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล บทความเรื่องนี้ทำให้เราเห็นได้ว่าสงครามคือช่วงเวลาสำคัญมาตั้งแต่สมัยเขมรโบราณก่อนหน้ากลุ่มคนในภาษาตระกูลไทจะก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมือง ต่อมาในสมัยอยุธยา ประเพณีสงครามยังคงเป็นเรื่องที่จัดกันเป็นงานบุญในราชสำนักดังปรากฏในพิธีทวาทศมาสของเก่า โดยวันดังกล่าวกษัตริย์จะเสด็จทรงน้ำพระศรีสรรเพชญ์และเทวรูปต่างๆ รวมถึงนิมนต์พระสงฆ์มาทรงน้ำในพระราชวัง ก่อพระเจดีย์ทราย และตั้งโรงทานให้กับราษฎร

เคลื่อนมาในสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานจากวรรณกรรมชี้ชัดว่าสงครามเป็นประเพณีของทั้งชาววังและชาวบ้าน ในส่วนของชาววัง ตามความเชื่อถือกันว่าสงครามเป็นการเปลี่ยนศักราชใหม่ ในวันนั้นจะมีการบอกรับบุญก่อก่อพระเจดีย์ทราย มีการสวดมนต์ เจริญพระมาฉันและรดน้ำ ในส่วนของชาวบ้าน ถ้าเป็นสงครามบ้านนอกดังปรากฏอยู่ใน*เสภาขุนช้างขุนแผน* ชาวบ้านจะพากันไปวัดเพื่อทำบุญ นำอาหารไปถวายพระ และหญิงชายต่างก็ขนทรายเข้าวัดเพื่อก่อก่อพระเจดีย์ทรายกัน แต่ถ้าเป็นสงครามของชาวบ้านในเมืองหลวงจะมีการทำบุญไหว้พระ ทำข้าวแช่ แต่งตัวด้วยผ้าสีสดฉูดฉาด มีประทีปเครื่องหอมตามตัว มีการละเล่นและเล่นพนันกันด้วย

ข้อน่าสังเกตที่น่าสนใจของบทความนี้คือประเพณีสงครามไม่ใช่พิธีกรรมของ “คนไท” มาแต่ดั้งเดิม ดังนั้น คติเรื่องสงครามและตำนานนางสงครามจึงพบเฉพาะในกลุ่มคนไทที่รับศาสนาพุทธ ส่วนคนไทที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ เช่น ชาวจ้วง ชาวไตดำ จะไม่มีประเพณีสงคราม กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือประเพณีสงครามไม่ใช่สาระ (essential) ของคนไทเสมอไป มีเพียงไทบางกลุ่ม และโดยเฉพาะไทที่มี “ย” (ไทย) ในประเทศไทยเท่านั้นที่มักถือว่าสงครามเป็นวัฒนธรรมไทยแท้

มักมีการกล่าวถึงกันเสมอว่าตำนานนางสงครามมาจากมอญ แต่บทความนี้ได้นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่าตำนานที่คล้ายกันนี้แพร่กระจายอยู่ในกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทด้วย

มีตำนาน ๒ เรื่องที่น่าสนใจคือ ตำนานขุนนาง และตำนานการสร้างโลก ในที่นี้ขอสรุปเนื้อหาตำนานทั้งสองเรื่องอย่างสั้นๆ ความว่า ตำนานขุนนางเป็นตำนานของคนไทใต้คง (ไทใหญ่) เล่าว่าขุนนางได้ถูกรรยาคคนที่เจ็ดตัดหัว โดยเมื่อหัวของขุนนางตกลงบนพื้นดินก็จะเกิดไฟลุกไหม้ ทำให้ภรรยาทั้งเจ็ดต้องผลัดกันยกหัวขุนนางคนละปี ในจังหวัดที่ผลัดกันยกนั้นจะมีเลือดไหลออกจากหัว ต้องให้คนนำน้ำมารดให้สะอาดเพื่อไม่ให้ไฟไหม้ ตั้งแต่นั้นมาคนไทจึงเล่นรดน้ำกันทุกปี

ตำนานอีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจคือตำนานการสร้างโลกของชาวไทลื้อสิบสองปันนาเล่าโดยสรุปคือเดิมบนโลกแผ่นดินเป็นทุ่งหญ้า “หุ่ซึเจีย” (เทพ) ได้เอาเมล็ดพันธุ์พื้นมาปลูกและเมื่อเก็บเอาออกมาแล้วจะเกิดไฟไหม้ใหญ่ และเกิดน้ำท่วมตามมา หุ่ซึเจียก็ลงมาหว่านเมล็ดบัว เมื่อดอกบัวบานก็ได้เนรมิตให้กลายเป็นทวีป พร้อมทั้งมีเทพยดาชายหญิงไปประจำและมีลูกออกมามากมาย ปรากฏว่ามีเทพอยู่องค์หนึ่งชื่อว่า “หุ่ซึ่ง” ขัดแย้งกับเทพอีกองค์สามทวีป ในเรื่องการเสนอว่าเดือนหนึ่งควรมีจำนวนวันกี่วัน หุ่ซึ่งแพ้พร้อมทั้งบอกว่าอีก ๑๐ ปี “ถ้าฉันผิด พวกนายตัดหัวฉันได้แต่ถ้าพวกนายผิดฉันจะตัดหัวพวกนายเอง” ครบ ๑๐ ปี วันเดือนปีและฤดูกาลแปรปรวน เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ เทพทั้งสามทวีปและหุ่ซึเจียจึงปรึกษากันว่าจะจัดการกับหุ่ซึ่งอย่างไรดี สุดท้ายเมียของหุ่ซึ่งคนหนึ่งซึ่งแอบรักหุ่ซึเจียจึงอาสาหลบฆ่าด้วยการเอาเส้นผมของหุ่ซึ่งตัดคอจนตาย แต่พอหัวของหุ่ซึ่งตกลงถึงพื้นไฟก็ลุกไหม้ บรรดาเมียของหุ่ซึ่งจึงต้องผลัดกันอุ้มหัวของหุ่ซึ่งเอาไว้ และเอาน้ำเย็นราดล้างกัน หลังจากนั้นหุ่ซึเจียกับเทพทั้งสามก็พากันกำหนดแบ่งฤดูกาลโลกใหม่ ทำให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์

ในช่วงท้ายของบทความ ผู้เขียนได้ถอดรหัสของตำนานข้างต้นด้วยแนวคิดโครงสร้างนิยม (Structuralism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองว่าตำนานหรือนิทานของคนแต่ละกลุ่มมีตรรกะและความหมายของตนเองเพียงแต่เราจะถอดความหมายของมันออกมาได้หรือไม่ ภายใต้นแนวคิดดังกล่าวผู้เขียนได้สรุปว่าตำนานทั้งหมดสะท้อนความขัดแย้งของกลุ่มคนในเรื่องความเชื่อทางศาสนา อำนาจของผู้ปกครอง และยังสะท้อนว่าในสังคมบรรพกาลผู้หญิงเป็นใหญ่/มาตริปไตย (matriarchy) (คำตรงข้ามคือ patriarchy) รวมถึงอธิบายการเปลี่ยนศักราชและฤดูกาล

อย่างไรก็ตาม ประเด็นหนึ่งที่บรรณาธิการขออธิบายเพิ่มเติมสั้นๆ ด้วยก็คือจะเห็นได้ว่าตำนานนางสงกรานต์เป็นเรื่องเล่าที่แชร์ร่วมกันทั้งในกลุ่มมอญและไท และเป็นเสมือนกับร่างกาย จนเมื่อรับศาสนาพุทธและพราหมณ์เข้ามาตัวแสดงในเรื่องได้เปลี่ยนชื่อเป็นอินเดี๋ยและโยงเข้ากับคติสงกรานต์จากแดนภารตะ อาจเปรียบได้กับเป็นอาการที่ห่อคลุมร่างกายเอาไว้

๔) กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทตั้งถิ่นฐานจำนวนมากอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน พวกเขายังประเพณีสงกรานต์หรือสาดน้ำกันอยู่ โดยเรียกประเพณีนี้ว่า “โพรสุ่ยเจีย” แปลว่า “เทศกาลสาดน้ำ” และถือเป็น “ปีไม่” หรือปีใหม่เช่นกัน บทความเรื่อง สงกรานต์ : เทศกาลสาดน้ำถิ่นจีน วันวาน และวันนี้ เขียนโดย อ.ดร.ศิริวรรณ วรชัยยุทธ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความน่าสนใจของบทความนี้อยู่ตรงที่เป็นการใช้เอกสารของประเทศจีน ซึ่งไม่ค่อยแพร่หลายนักในงานวิชาการไทยเพราะกำแพงของภาษา สำหรับในภาพรวม ทางกรจีนเชื่อว่า ประเพณีสงกรานต์หรือเทศกาลสาดน้ำมีที่มาจากอินเดียผ่านทางพระพุทธศาสนาแล้ว จากนั้นถูกส่งต่อมายังพม่า ไทย และสิบสองปันนา

ในบทความของ ดร.อภิรักษ์ณี ได้กล่าวถึงตำนานวันสงกรานต์ไปบ้างแล้ว ซึ่งในบทความของ ดร.ศิริวรรณ มีตำนานที่คล้ายคลึงกันเรื่องหนึ่งคือเรื่องพญามารถูกตัดหัวด้วยเส้นผมของตนเอง แต่ในบทความนี้ได้มีเนื้อหาและสำนวนเกี่ยวกับตำนานสงกรานต์เพิ่มเติมขึ้นอีกและแตกต่างออกไป ตัวอย่างเช่นตำนานหนึ่งเล่าว่าหมู่บ้านชาวไทที่ริมแม่น้ำจินขาเกิดเพลิงไหม้ ปรากฏว่ามีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อว่า “หลี่เหลียง” มาช่วยดับไฟจนมอดชาวบ้านจึงดูแลเขาและตักน้ำเท่าไร้ก็ไม่สามารถดับกระหายได้ หลี่เหลียงจึงเอาหัวจุ่มลงในน้ำและกลายเป็นมังกรว่ายน้ำไป แต่บางตำนานว่าเขากลายเป็นต้นไม้ไป จากคุณงามความดีของเขาทุกปีในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ จะรำลึกถึงเขาด้วยการทำอุโมงค์ต้นไม้ใกล้กับบ่อน้ำชาวบ้านจะพากันลอดอุโมงค์และสาดน้ำกัน

อีกตำนานหนึ่งเล่าว่ามีแม่ลูกคู่หนึ่ง มีอยู่วันหนึ่งแม่จะมาส่งข้าวให้ลูกแต่กลับสิ้นลมหัวไปกระแทกกับต้นไม้เสียชีวิต ลูกชายเสียใจจึงโค่นต้นไม้ต้นนั้นแล้วแกะสลักเป็นรูปแทนแม่ของตนเอง ทุกปีหลังเทศกาลเซ็งเม้งไป ๗ วัน เขานำรูปสลักแม่ออกมาเซ้ดล้างทำความสะอาดซึ่งกลายเป็นที่มาของเทศกาลสาดน้ำ

บรรณาธิการขอเพิ่มเติมว่า รหัสของตำนานเรื่องหลี่เหลียงสะท้อนปัญหาเรื่องปัญหาภัยแล้ง ซึ่งมีมังกรเป็นสัญลักษณ์ของฤดูฝนในการดับความแห้งแล้ง การตีความเช่นนี้ดูจะสอดคล้องกับในสารานุกรมของจีนฉบับชนกลุ่มน้อยอธิบายว่าเทศกาลสาดน้ำของคนไทกำเนิดมาจากความปรารถนาที่จะเอาชนะความแห้งแล้ง ส่วนตำนานเรื่องที่สองที่กล่าวถึงเรื่องแม่ลูกคู่หนึ่งที่สะท้อนถึงลัทธิการบูชาผู้หญิงและผีบรรพบุรุษ ซึ่งสอดคล้องกับบทความที่สุจิตต์ได้อธิบายไว้

ดร.ศิริวรรณ อธิบายว่าสงกรานต์ถือเป็นประเพณีใหญ่ของชาวไทในสิบสองปันนา และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านนา ดังเห็นได้ว่าสงกรานต์วันแรกจะเรียกว่า “หัวนม่อ” หรือ “วันสงกรานต์ล่อง” ซึ่งเป็นการส่งท้ายปีเก่า วันที่สองเรียกว่า “หัวนหน้า” หรือ “วันเนา” วันนี้เป็นวันที่เชื่อว่าพญามารชั่วร้ายถูกฆ่า และเริ่มต้นการสาดน้ำเป็นนัยว่า

เป็นการชำระล้างสิ่งชั่วร้าย สำหรับวันที่สามเรียกว่า “วันพ่ายพ่นหม่า” หรือ “วันพญาวัน” ถือเป็นวันเถลิงศกเริ่มต้นศักราชใหม่ มีการทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ถ้าเป็นทางล้านนาจะมีการนำตุ้ง (ธง) ไปปักบนเจดีย์ทราย และในตอนบ่ายจะมีการโปรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่กัน ชาวไทที่สิบสองปันนาก็ทำเช่นเดียวกัน ในวันที่สามจะเป็นวันที่ชาวบ้านจะนำถ้ำน้ำบรรจุดอกไม้ไปประพรมคนอื่นเพื่ออวยพรกันสาดกันจนพระอาทิตย์ตกดินและในเวลากลางคืนจะมีการแสดงร้องรำทำเพลงกัน ในวันที่เดียวกันนี้ช่วงกลางวันยังมีการแข่งเรือมังกรในแม่น้ำ และการลอยกระทงโดยมีความหมายเพื่อการพุงทะยานไปสู่ความสำเร็จในปีใหม่ นอกจากการสาดน้ำแล้วชาวไทในสิบสองปันนาก็ยังมีการจุดบั้งไฟเพื่อไปเดือนพญาแถนให้ปล่อยน้ำฝนอีกด้วย

ในปัจจุบันทางรัฐบาลจีนได้ยกย่องประเพณีเทศกาลสาดน้ำให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวไท โดยมีคำเชิญชวนเพื่อการท่องเที่ยวว่า “เทศกาลแห่งความรื่นเริงตะวันออก” ซึ่งด้านบวกของการยกย่องก็คือทำให้วัฒนธรรมระดับท้องถิ่นได้รับการส่งเสริม แต่ปัญหาด้านลบก็คือมีนักท่องเที่ยวเข้าไปมากจนเกินไปทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนจากคุณค่าเชิงจิตวิญญาณไปสู่การกลายเป็นสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว ประเด็นปัญหานี้คงไม่แตกต่างไปจากสิ่งที่มีการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยดำเนินนโยบายมากนัก

๕) พม่าหรือเมียนมาร์เป็นประเทศเพื่อนบ้านของประเทศไทย ถึงจะแตกต่างกันในแง่ของภาษา แต่มีวัฒนธรรมร่วมกันอยู่ไม่น้อย “ตะจาน” หรือสงกรานต์ในภาษาพม่า ถือเป็นประเพณีสำคัญระดับชาติของพม่า บทความเรื่อง “ตะจาน”: สงกรานต์พม่า เทศกาลเปลี่ยนผ่าน วิถีเกษตร กับความหวังของผู้คน โดย คุณสิทธิพร เนตรนิยม นักปฏิบัติการวิจัย แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาและวัฒนธรรมอย่างยิ่งคนหนึ่ง ได้อธิบายว่า สงกรานต์ในภาษาพม่าเรียกว่า “ตะจาน” แปลว่าช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่ และถือเป็นเทศกาลสาดน้ำปีใหม่ ตกอยู่ในราวเดือน “ตะกุ-ละ” ของพม่าหรือราวครึ่งเดือนหลังของเดือนเมษายน

สงกรานต์ของพม่าคล้ายของไทยคือแบ่งออกเป็นสงกรานต์ของชาววัง และสงกรานต์ของชาวบ้าน ในสมัยที่พม่ายังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ ในราชสำนักจะจัดพิธีชำระสระเสกของกษัตริย์เพื่อความเป็นมงคลของแผ่นดิน และในวันสงกรานต์ยังมีพิธีสำคัญที่มีชื่อแปลเป็นไทยว่า “พิธีเรียกพระสงกรานต์” โดยพิธีดังกล่าวจะมีหมายเรียกบรรดาเจ้าเมืองและเจ้าฟ้าหัวเมืองประเทศราชต่างๆ มาร่วมพิธี เมื่อพิธีการเตรียมพร้อม กษัตริย์จะเสด็จเข้าสู่มณฑลแห่งเทวดานพเคราะห์โดยจะบูชาสุริยเทพเป็นอันดับต้น พิธีถัดไปจะมีโหราจารย์และพรหมณ์พยากรณ์ว่า ในปีนั้นจะมีเรื่องร้ายหรือดีหรือมีสงครามหรือไม่ เมื่อได้ผลพยากรณ์ออกมา กษัตริย์จะส่งต่อไปยังสังฆราชแล้วค่อยนำไปประกาศสู่ราษฎร เพื่อให้รู้ว่าสงกรานต์ปีนี้จะมียะไร

เกิดขึ้นบ้างในหมู่บ้าน อากาศจะเป็นอย่างไร และพืชผลการเกษตรได้ผลดีมาน้อยแค่ไหน นอกจากนี้แล้ว หลังจากวันขึ้นสงกรานต์ปีใหม่ไปอีก ๑๔๐ วัน กษัตริย์พม่าจะมีพระราชกำหนดให้เฝ้าดูปรากฏการณ์ธรรมชาติได้แก่ ดาวฤกษ์ สภาพแห่งฤดูกาล และอายุของพืชพันธุ์ที่ปลูกในอาณาจักร

ดังนั้น สงกรานต์ของพม่าในระดับหนึ่งก็คือใช้เป็นกลไกทางการเมืองอย่างหนึ่งในการควบคุมหัวเมืองต่างๆ ผ่านพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่านของปี ในอีกทางหนึ่งพิธีสงกรานต์ของพม่าก็คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับราษฎร โดยเฉพาะกษัตริย์มีหน้าที่หลักในการควบคุมและดูแลเกษตรกรของรัฐ ผ่านชุดความรู้แบบโบราณที่ยังต้องพึ่งพาการพยากรณ์ทำให้สงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญระดับราชสำนัก ไม่ใช่เพราะแสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของปีเท่านั้น

นอกจากประเด็นข้างต้นแล้ว บทความนี้ยังได้บอกเล่าตำนานสงกรานต์ของพม่า มีชื่อว่า "มหา-ปิงแฉ" หรือตำนานการกำเนิดพระคเณศ ตำนานนี้มีความลุ่มลึกคล้ายคลึงกับตำนานสงกรานต์ของมอญเรื่องท้าวทิลพรหมทำพินันต์ตั้งคำถามธรรมบาลกุมารอยู่บ้างเล่าอย่างสั้นๆ คือ พระอินทร์กับท้าวทิลพรหมทำพินันต์กัน สุดท้ายท้าวทิลพรหมแพ้เลยต้องถูกตัดเศียรถวายพระอินทร์ ต่อมาพระอินทร์นำหัวข้างมาต่อร่างท้าวทิลพรหมจึงกลายเป็นพระคเณศแต่นั้นมา ส่วนเศียรเดิมของท้าวทิลพรหมมีอนุภาพเหมือนตำนานข้างมอญและไทยคือ ทิ้งน้ำน้ำจะแห้ง ทิ้งลงดินจะกลายเป็นไฟ ทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง ด้วยเหตุนี้จึงต้องให้ธิดาของท้าวทิลพรหมถือไว้ปีละองค์

จากตำนานข้างต้น บรรณาธิการขอตีความว่าตำนานมหา-ปิงแฉ ก็คือตำนานเดียวกันกับตำนานของมอญและไท เพียงแต่ต่างกันที่ชื่อของตัวแสดง รายละเอียด และปริมาณความมากมายของอิทธิพลจากตำนานเทพกรรมของอินเดีย อย่างไรก็ตามเสียก็เห็นได้ว่าพระอินทร์คือสัญลักษณ์ของฟ้าและฝน พระท้าวทิลพรหมคือสัญลักษณ์ของความแห้งแล้งและการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลและปีซึ่งแสดงผ่านเรื่องการตัดหัว ส่วนผู้หญิงที่ต้องผลัดเปลี่ยนการมารับเศียรก็คือสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์

คำถามที่น่าสนใจคือทำไมท้องถิ่นต้องแปลงตนเองให้กลายเป็นอินเดีย (Indianized)

คำตอบสั้นๆ ก็คือ การแปลงให้เรื่องเล่าท้องถิ่นกลายเป็นอินเดียนั้นมี ๓ เหตุผลคือ เหตุผลแรก เป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระราชพิธีของกษัตริย์โดยทำให้เรื่องเล่าท้องถิ่นมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น และเชื่อมโยงตนเองเข้ากับจักรวาลทัศน์ของอินเดีย เหตุผลที่สอง เพราะแก่นของความเชื่อที่กษัตริย์ใช้ปกครองนั้นมาจากอินเดีย การแปลงเรื่องเล่าและกำเนิดของพิธีกรรมผ่านตำนานจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในพระราชพิธีต่างๆ เหตุผลที่สุดท้าย คือการทำให้ความเชื่อดั้งเดิมมีความเป็นอารยธรรม (civilization) มากขึ้น

สงครามต์ของพม่าคือตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นกระบวนการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับความเชื่อจากอินเดียโดยในระดับราชสำนักสัมพันธ์กับพิธีพราหมณ์ ในขณะที่ระดับชาวบ้านสัมพันธ์กับพิธีพุทธ

บทความของคุณสิทธิพร ยังฉายให้เห็นประเด็นสำคัญของสงครามต์ในพม่าด้วยว่าสงครามต์เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง ตัวอย่างเช่นในสมัยที่พม่าถูกปกครองโดยอาณานิคมอังกฤษ ชาวพม่าได้สาดน้ำเจ้าอาณานิคมเพื่อเป็นการปลดปล่อยความไม่พอใจ หรือกรณีนายกรัฐมนตรีอนุที่ร่วมเล่นน้ำสงครามต์กับประชาชนอย่างกุ่ม ทำให้สงครามต์มีนัยของการเป็นพื้นที่ในการสลายเส้นแบ่งระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ถูกปกครอง

นอกจากเรื่องที่ฟังดูหนักๆ ข้างต้นแล้ว บทความของคุณสิทธิพร ยังได้พูดถึงเรื่องเบาๆ อันเป็นมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เห็นสายใยทางวัฒนธรรมระหว่างพม่า มอญ และไทย เช่น เรื่องข้าวแช่หรือที่ภาษาพม่าเรียกว่า “ตะจาน-ทะมิง” ซึ่งจะทำกินกันเฉพาะในช่วงสงครามต์ที่น่าสนใจด้วยคือในพม่าจะมีการทำขนมชนิดต่างๆ ที่ขึ้นชื่อคือ ขนมต้มขาว หรือในภาษาพม่าเรียกว่า “โม่ง-โลง-เหย-ป่อ”

กล่าวได้ว่าเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แบบนี้คือสีสันและความหมายของประเพณีสงครามต์ เพราะทำให้เห็นว่าในช่วงที่เล็งจัดนี้แท้จริงแล้วคือเทศกาลเฉลิมฉลองสู่การที่สังคมกำลังเตรียมต้อนรับความอุดมสมบูรณ์แห่งฤดูกาลเพาะปลูกที่กำลังจะเริ่มต้นขึ้น

เมื่ออ่านบทความของคุณสิทธิพรจบจะทำให้เราต้องคิดมากขึ้นว่าสงครามต์มิใช่เป็นเพียงประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาความเชื่อเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนต่างดินแดนอีกด้วย

๖) ขยับเข้ามาเรื่องใกล้ตัวกันมากขึ้นในบทความเรื่อง “บุญเดือนห้า-สงครามต์” ในลาวและอีสานโดยสังเขป โดย อาจารย์ธีระวัฒน์ แสนคำ แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย จุดเด่นของบทความนี้อย่างหนึ่งคือใช้กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยการสัมภาษณ์คนใกล้ชิด อาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์ใกล้ตัว (Nearby History) ทำให้ได้รายละเอียดทางวัฒนธรรมที่หาอ่านที่ใดได้ยาก

อีสานคือส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง คนอีสานจึงมีสำนึกเป็นลาว ชาวอีสานชาวลาวจึงมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ชาวลาวหลวงพระบางถือว่าสงครามต์เป็นงานประเพณีสำคัญ มีตำนานรองรับคือเรื่องท้าวกบิลพรหมกับธรรมาบาลกุมาร จนนำไปสู่การตัดเศียรท้าวกบิลพรหม และต้องให้ธิดาทิ้งเจ็ดมารับเศียรกันในแต่ละปี จากเรื่องราวดังกล่าวทำให้ที่เมืองหลวงพระบางมีพิธีแห่เศียรท้าวกบิลพรหมเรียกว่า “พิธีแห่วอ” โดยธิดาทิ้งเจ็ดในวันเนาด้วยเศียรของท้าวกบิลพรหมจะนำความแห้งแล้งมาให้ จึงจำเป็นต้องสาดน้ำให้เปียกไว้ในช่วงสงครามต์

สงกรานต์ที่เมืองหลวงพระบางมีทั้งหมด ๔ วัน ได้แก่ วันสังขานล่อง วันเนา วันสังขานขึ้น และวันแห่พระบาง ถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของลาวโดยจะมีการอัญเชิญออกมาแห่เพื่อสงน้ำ ในวันสังขานล่อง ผู้คนจะทำความสะอาดบ้าน สงน้ำพระพุทธรูปด้วยเครื่องหอม และมีการ “ตบพระธาตุทราย” ริมฝั่งแม่น้ำและจุดบั้งไฟ เมื่อถึงวันเนาจะมีการแห่ขอทำวักบิลพรหม วอพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ (ถือเป็นศูนย์กลางของขบวน) วอนนางสังขานและสาวงามอีก ๖ คน ขบวนแห่จะเริ่มจากวัดมหาธาตุไปยังวัดเชียงทอง ซึ่งหน้าขบวนจะมีการแห่ปูเยอ-ย่าเยอด้วย

จากรูปขบวนแห่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการจัดลำดับระบบความเชื่อ โดยปูเยอ-ย่าเยอคือตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมของลาวที่นับถือผีบรรพบุรุษ เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ก่อนจะรับความเชื่ออื่นเข้ามา ส่วนทำวักบิลพรหมและธิดาทังเจ็ดก็สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลในรอบปี ต่อมาเมื่อรับศาสนาพุทธแล้วจึงได้ผนวกวอพระสงฆ์เข้ามาด้วย แต่ก็ยังเห็นได้ถึงอำนาจผีในประเพณีสงกรานต์

ส่วนในวันสุดท้ายนั้นจะมีการแห่พระบางไปรอบเมืองเพื่อให้ประชาชนได้สักการะเรื่องของการแห่พระบางนี้น่าสนใจ คงจำกันได้บ้างว่าในสมัยพระเจ้าตากสินได้ทรงอัญเชิญพระบางมาไว้ที่กรุงธนบุรี ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านันทเสนอัญเชิญพระบางกลับไป เหตุเพราะเชื่อว่าเทวดาหรือผีที่ประจำพระบางเป็นอริกับเทวดาประจำพระแก้ว การที่พระพุทธรูปทั้งสองประจำที่กรุงเทพฯ ด้วยกันจึงเป็นเหตุให้ฝนแล้ง เรื่องนี้สะท้อนว่าการนับถือพระพุทธรูปของไทย-ลาวนั้น สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี การนำพระพุทธรูปไม่ว่าจะเป็นพระบางก็ดีหรือการสงน้ำพระพุทธรูปสำคัญก็คือการเอาใจผีไม่ให้ผีทำให้ฝนแล้งนั่นเอง

ในขณะที่ของชาวไทยอีสานถือว่าประเพณีบุญเดือนห้าเป็นกิจกรรมงานบุญนานกว่างานบุญอื่นในฮีตสิบสอง และถือว่าสนุกกว่างานอื่น งานจะเริ่มวันแรกจะเป็นวันเตรียมงาน เช่นจะมีการซ่อมแซมหอสงน้ำพระพุทธรูป วันถัดมาจะเป็นวันเริ่มต้นของงานบุญเดือนห้า ช่วงเช้าจะเป็นการทำบุญ และบ่ายเป็นการตักโคลนโสมเพื่อนัดชาวบ้านไปรวมตัวกันที่วัดเมื่อชาวบ้านมาพร้อมกันแล้วจะทำการอัญเชิญพระพุทธรูปลงจาก “สิม” (โบสถ์) มาไว้ที่หอสงแล้วจึงทำการสงน้ำพระ น้ำที่ได้จากการสงพระจะนำไปประพรมบ้านเรือน ล้อเกวียน และสัตว์เลี้ยง

วันถัดมาเรียกว่า “วันเนา” อาจารย์ธีระวัฒน์ได้นำเรื่องเล่าของคนแก่มาถ่ายทอดว่า สงกรานต์เมื่อกว่า ๗๐-๘๐ ปีก่อนเป็นอย่างไร โดยเล่าว่าวันเนาเป็นวันสนุกสนานเล่นสาดน้ำกันทั้งเด็กผู้ใหญ่ไม่ถือสา กัน และเป็นวันที่ผู้หญิงผู้ชายสามารถถูกตัวกันได้มีผิดครองครองธรรม บางครั้งบางคนเอาน้ำโคลนมาสาดใส่กันก็มี นอกจากนี้พระสงฆ์และสามเณร

ยังสามารถมาเล่นสงกรานต์ได้ด้วยไม่ถือว่าผิดศีล ถือเป็นกรอนุโลมให้เป็นเวลา ๓ วัน โดยที่ไม่มีชาวบ้านคนใดตีเทียนพระสงฆ์สามเณร และในวันรุ่งขึ้นก็จะมีการทำพิธีขอขมาต่อพระสงฆ์สามเณรด้วย

ในวันสุดท้ายชาวบ้านจะไปขุดทรายตามแม่น้ำมาก่อเจดีย์ทรายในลานวัดพร้อมทั้งประดับด้วยดอกไม้ บางแห่งมีการปั้นกองทรายเป็นรูปสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์เช่น จระเข้ ปลาช่อน เต่า เข้าไปด้วย เป็นต้น

ข้อมูลข้างต้นทั้งหมดเป็นภาพของสงกรานต์ชาวลาวหลวงพระบางและชาวลาวในภาคอีสานเมื่อกว่า ๕๐ ปีที่แล้ว แต่ในบทความนี้ยังทำให้เราได้เห็นถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของประเพณีสงกรานต์ที่มีแนวโน้มสนองต่อการเข้ามาแทรกแซงของอำนาจรัฐ ตัวอย่างเช่น ขบวนสงกรานต์ที่เมืองหลวงพระบางได้มีขบวนแห่จากภาครัฐเข้ามาเพิ่มมากถึง ๒๓ ขบวน และมีขบวนนางสาวสามเผ่าถือธงชาตินำหน้าขบวนปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนนางสังขานกลายเป็นศูนย์กลางของขบวนแห่ทั้งหมด แทนที่ขบวนวอพระราชาคณะ และท้ายขบวนยังปิดด้วยขบวนของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ในลาว ซึ่งเป็นขบวนที่ถูกประดิษฐ์สร้างใหม่ตามนโยบายของรัฐ นอกจากนี้ขบวนสงกรานต์ยังตอบสนองต่อการท่องเที่ยวอีกด้วยดังเห็นได้จากมีการประกวดนางสงกรานต์ เป็นต้น

ส่วนในภาคอีสานดังเช่นที่จังหวัดหนองบัวลำภู ประเพณีสงกรานต์ได้เปลี่ยนไปราวทศวรรษ ๒๕๓๐ เมื่อชุมชนเล็กชุมชนน้อยมีไฟฟ้าใช้และได้เห็นตัวอย่างสงกรานต์กรุงเทพฯ จากโทรทัศน์ ทำให้ค่อยๆ สาดน้ำรุนแรงขึ้นตามแบบสงกรานต์กรุงเทพฯ (เช่นถนนข้าวสาร) บางแห่งยังพบว่ามี การแห่นางสังขานเลียนแบบเมืองหลวงพระบาง และเกิดการประกวดเทพีสงกรานต์เลียนแบบภาคกลางด้วย

นอกจากนี้ หลายชุมชนยังพบว่าเกิดการขาดช่วงของการละเล่นต่างๆ ในเทศกาลสงกรานต์ คนที่เล่นสงกรานต์กินเหล้ามากขึ้น ส่วนพระสงฆ์สามเณรเองก็ไม่สามารถมาร่วมเล่นสงกรานต์ได้ดังแต่ก่อน เพราะสถานะของพระถูกยกให้เป็นผู้ทรงศีลและต้องอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าบทความเรื่องนี้ไม่ได้ทำให้เราเห็นภาพเปรียบเทียบของสงกรานต์ในอดีตกับปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังทำให้เรามองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย-ลาวอีกด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อท่านอ่านบทความนี้อาจดูราวกับว่าสงกรานต์ในอดีตดีกว่าสงกรานต์ในปัจจุบัน แต่ก็หาใช่เป็นอย่างนั้นไม่ เพราะสงกรานต์แต่ละยุคสมัยย่อมตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์มาโดยตลอด ไม่มีใครรู้ว่าหรือกว่าของดั้งเดิมร้อยเปอร์เซ็นต์นั้นเป็นเช่นไร เช่นเดียวกับที่ไม่รู้ว่าแบบเก่าหรือแบบใหม่จะดีกว่ากัน

๗) ในเมื่อความคิดพื้นฐานของสังคมไทยมักจะโยงไปว่าประเพณีต่างๆ มีต้นกำเนิดมาจากอินเดียและเข้ามาพร้อมศาสนาพุทธและพราหมณ์ เช่นเดียวกับประเพณีสงกรานต์ที่มักอธิบายว่ามีต้นกำเนิดจากอินเดีย โดยยกเอาเทศกาลโฮลี (Holi) หรือสงกรานต์สีของอินเดีย มาอธิบายว่าเป็นต้นกำเนิดของสงกรานต์แบบสาดน้ำ ทั้งๆ ที่เทศกาลสงกรานต์สาดน้ำของอุษาคเนย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเทศกาลโฮลีแต่อย่างใด บทความเรื่อง เทศกาลโฮลี สงกรานต์สี ในอินเดีย โดยอาจารย์กิตติพงศ์ บุญเกิด แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถือเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภารตะคนหนึ่ง วิธีการหลักในการศึกษาคือการใช้ความรู้ทางด้านภาษาและมุมมองแบบนักมานุษยวิทยาในการสำรวจรายละเอียดทางวัฒนธรรม

อาจารย์กิตติพงศ์ได้เขียนอธิบายอย่างชัดเจนว่าไม่มีเทศกาลสงกรานต์สาดน้ำทั้งในอินเดียเหนือ อินเดียใต้ และศรีลังกา แต่เมื่อรู้เช่นนี้แล้วก็ไม่ควรจะรีบตัดใจไม่ศึกษา เพราะภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรมในปัจจุบันเราก็ไม่ควรละเลยประเพณีที่มักถูกอธิบายว่าเป็นอื่น เพราะโลกาภิวัตน์และการเคลื่อนย้ายของคนทำให้วัฒนธรรมต่างถิ่นใกล้ชิดกับเรามากขึ้น เราจึงจำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องของคนอื่นเพื่อเคารพในความหลากหลายทางวัฒนธรรม

อินเดียเป็นดินแดนกว้างใหญ่ทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในตัวเองสูง สงกรานต์ในความหมายของการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลและศักราชนั้น ทางอินเดียเหนือจะจัดเทศกาลโฮลี ส่วนทางอินเดียใต้จะจัดเทศกาลกามตะษะนัม

โฮลีเป็นเทศกาลนิยมมากในอินเดียเหนือถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ โดยจะจัดขึ้นในช่วงฤดูใบไม้ผลิ (วสันต์) เพราะถือเป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากห้วงเวลาเก่าไปสู่ห้วงเวลาใหม่ ด้วยความหวังว่าจะพบในสิ่งที่ดีกว่านั้นก็คือชีวิตจากพืชพันธุ์ที่เติบโต

เทศกาลโฮลีสัมพันธ์โดยตรงกับตำนานนางโฮลิกา ขอสรุปตำนานนี้อย่างสั้นๆ คือในสมัยบรรพกาลประหลาดลูกของอสุรหิรัณบักศยปุไม่เคารพต่อบิดา แต่หันไปศรัทธาต่อพระวิษณุ ทำให้บิดาไม่พอใจ จึงวางแผนกับน้องสาวคือนางโฮลิกาเพื่อจะฆ่าลูกของตนเอง นางโฮลิกาเลยออกอุบายด้วยการจัดยัญพิธีอุ้มประหลาดไว้บนตักในกองไฟ ปรากฏว่าผ้าสำหรับวิเศษของนางโฮลิกาไม่อาจช่วยให้ไม่ถูกไฟไหม้ได้ นางโฮลิกาจึงถูกไฟเผาอดไหม้กลายเป็นผู้ผง

จากตำนานนี้จึงเป็นที่มาของพิธีโฮลิกาตะษะนัมในเทศกาลโฮลีจะมีการสร้างรูปจำลองของนางโฮลิกามาจุดไฟเผา เพราะถือเป็นสัญลักษณ์ความเลวทราม นอกจากนี้ ในกองไฟนี้ จะมีการโยนเมล็ดข้าวบาร์เลย์หรือข้าวสาลีลงไปด้วยโดยเลือกข้าวใหม่ เพราะถือกันว่าเป็นพิธีการถวายข้าวใหม่แด่เทพเจ้า

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีโฮลิกาตะษะนัม วันรุ่งขึ้นผู้คนจะพากันมาเล่นสงกรานต์สี มีทั้งที่ใช้ผงสี บ้างผสมสีกับน้ำสาดใส่กัน บางคนก็นำสีผสมน้ำบรรจุในกระบอกฉีดน้ำที่เรียกว่า

“ปีศาจ” ทำให้กระบอกไม้ไผ่ ซึ่งปีศาจเป็นของโบราณไม่ใช่ประดิษฐ์ใหม่เพราะพบภาพวาดมาแล้วตั้งแต่ ๔๐๐ ปีที่แล้วในอินเดีย พอถึงเที่ยงก็จะพากันกลับบ้านและพักผ่อนกัน

โดยสรุปแล้ววัยของสีที่ใช้เล่นในเทศกาลโฮลี้ก็เพื่อต้องการสื่อถึงสีสันของชีวิตเปรียบได้กับต้นไม้ที่ผลิใบอ่อนเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นฤดูและชีวิต

ในขณะที่อินเดียได้ไม่นิยมจัดเทศกาลโฮลี้ แต่ทางอินเดียได้จะจัดงานเทศกาล “กามตะสนิม” โดยจัดขึ้นตรงกับวันสงกรานต์ของอุซาคเนย์ เพราะยึดปฏิทินสุริยคติเช่นเดียวกัน โดยช่วงเวลาดังกล่าวเป็นวันที่ดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษ เรียกว่า “เมษสังกรานติ” ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่เรียกว่า “ปุตตานฎ” ชาวอินเดียจะเตรียมเครื่องเช่นสังเวไปถวายบูชาเทพเจ้า และมีการเขียนลวดลายเรขาคณิตด้วยผงสีหรือกลีบดอกไม้เรียกว่า “ริงโคลี” แต่จะไม่มีการเล่นสาดน้ำสงกรานต์และไม่มีการเล่นสาดสีอย่างเทศกาลโฮลี้

โดยสัมพันธ์กับตำนานพระกามเทพ เล่ากันว่าพระกามเทพได้ยิงศรใส่พระศิวะเพื่อต้องการปลุกให้ตื่นจากสมาธิเพื่อมาพบกับนางปารวตี พระศิวะจึงทรงพระกริ้วที่โดนปลุกจึงเปิดพระเนตรที่สามเฝ้าพระกามเทพจนมอดไหม้ ทำให้กามเทพกลายเป็นผู้ไร้ร่าง แต่แล้วด้วยคำอ้อนวอนของนางรตีภริยาของพระกามเทพ พระกามเทพก็ได้รับการชุบชีวิต จากตำนานข้างต้นนี้เองทำให้ทางอินเดียได้มีพิธีเฝ้าพระกามเทพ โดยมีนัยเชิงปรัชญาคือการทำลายความปรารถนาด้านลบในใจ เพื่อให้มีพลังควบคุมจิตใจให้ใฝ่ดี

ทั้งหมดจะสังเกตได้ว่าอินเดียเหนือเริ่มเทศกาลปีใหม่มาก่อนเพราะฤดูกาลเปลี่ยนก่อนอินเดียใต้ นอกจากนี้ในแง่ของตำนานจะพบว่าถึงจะมีความต่างกัน แต่มีบางสิ่งที่ร่วมกันอยู่ กล่าวคือ หนึ่ง ใฝ่มีความสัมพันธ์กับเรื่องของชีวิต และสอง เรื่องของพิธีบูชาข้าวใหม่ หรือการนำเครื่องเช่นไปถวายเทพ ดังนั้น แสดงว่าไม่ว่าตำนานจะเล่าเช่นใดก็ตามประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่การเปลี่ยนผ่านของฤดูกาลและปีศักราชมีความหมายต่อสังคมเพราะหมายถึงจุดเปลี่ยนผ่านของชีวิตและวิถีการเกษตร

ความจริงแล้ว เรื่องราวในบทความทั้ง ๗ เรื่องเป็นเพียงตัวแทนของประเพณีสงกรานต์ของคนบางกลุ่มและบางประเทศเท่านั้น เป็นภาพใหญ่ๆ เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมและความต่างทางวัฒนธรรมของประเพณีสงกรานต์ในอุซาคเนย์ จากบทความทั้งหมดสรุปได้ว่า

ประการแรก วัฒนธรรมการสาดน้ำและรดน้ำเป็นประเพณีดั้งเดิมของอุซาคเนย์เอง ไม่ใช่ประเพณีที่มาจากอินเดียและศรีลังกา ประเพณีจัดขึ้นเพื่อแสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของฤดูกาลโดยใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์เพื่อไล่ความแห้งแล้ง และยังรดน้ำเพื่อไหว้ผีบรรพบุรุษและผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดสิริมงคลต่อชุมชนและครอบครัว

ประการที่สอง ตำนานนางสงกรานต์เป็นเรื่องดั้งเดิมของภูมิภาคอุซาคเนย์ มีหลายสำนวน สำนวนดั้งเดิมยังพอมองเห็นได้ในกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทในเขตสิบสองปันนา ประเทศจีน

แต่ส่วนหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมไทยคือ เรื่องทำวกบิลพรหมทำพินันตั้งคำถามธรรมบาลกุมาร ซึ่งได้ถูกแปลงผสมผสานให้กลายเป็นอินเดีย

ประการที่สาม สงกรานต์ไม่ใช่ปีใหม่ เพราะเดือนที่เล่นสงกรานต์ก็บอกชัดว่าเป็นเดือน ๔ หรือเดือน ๕ ไม่ใช่เดือนอ้ายที่แปลว่า ๑ แต่ปีใหม่ดั้งเดิมจริงๆ ตามหลักฐานประวัติศาสตร์และข้อมูลเชิงวัฒนธรรมคือเดือนหลังน้ำนองคือเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม โดยมีเทศกาลฉลองปีใหม่คือลอยกระทงจุดประทีป แต่เหตุที่เข้าใจว่าสงกรานต์เป็นปีใหม่ เพราะใช้เป็นฤกษ์ยามในการเปลี่ยนศักราชตามตำราโหราศาสตร์ของพรหมณ์

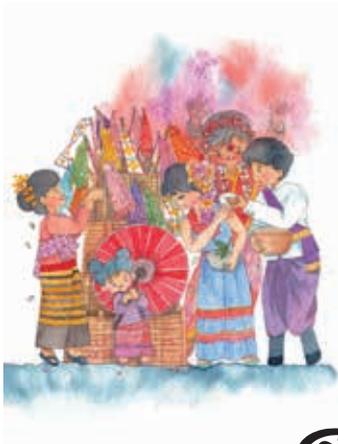
สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณผู้มีส่วนสนับสนุนและเกี่ยวข้องหลายภาคส่วนอันได้แก่นายการุณ สกุลประดิษฐ์ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ดร.เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ ผู้อำนวยการสถาบันสังคมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ดร.อภิรักษ์ณี เกษมผลกุล คณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, คุณประภาศรี ดำสอาด หัวหน้างานวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ดร.ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์ รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ดร.วิชาติ บุรณะประเสริฐสุข ผู้ช่วยคณบดีฝ่ายประชาสัมพันธ์และบริหาร เทคโนโลยีสารสนเทศ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คุณชัชพร อุตสาหงษ์ ผู้ประสานงานการจัดทำหนังสือประกอบงานเสวนา, และสุดท้ายนักวิชาการผู้เขียนบทความในหนังสือเล่มนี้ทุกท่านที่ร่วมกันเสริมสร้างอาวุธทางปัญญาให้กับสังคมไทย

บรรณานุกรม

- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (๒๕๓๙). *สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ: การเปรียบเทียบทางวัฒนธรรม*. เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๕๗). *ประเพณีประติษฐานในสยาม-ไทย, มติชนสุดสัปดาห์*. ฉบับวันศุกร์ ๑๖ พฤษภาคม, หน้า ๓๐-๓๑.
- ปราณี วงษ์เทศ. (๒๕๔๘). *สงกรานต์ไม่ได้มีที่ไทยแห่งเดียว แต่มีทั้งอุซาคเนย์ และลังกา*. สัจจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๐๕). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. พระนคร : กรมศิลปากร.
- สัจจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๗). *เริ่มต้นที่เจ้า พระราชพิธี “ประติษฐาน”, มติชนรายวัน*. ฉบับประจำ วันพุธที่ ๒๑ พฤษภาคม.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). (๒๕๐๕). *เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาลตรุษสารท)*. พระนคร: กรมศิลปากร.

รดน้ำ, สาดน้ำ

สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์

สุจิตต์ วงศ์เทศ

มดชน

รดน้ำสงกรานต์ ไม่มีในอินเดีย แต่เป็นพฤติกรรมสร้างใหม่จากรดน้ำขอขมา ประเพณีพื้นเมือง ซึ่งเป็นวัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์

พฤติกรรมสาดน้ำอย่างก้าวร้าวรุนแรง มีผู้รู้อธิบายว่าน่าจะเริ่มขึ้นก่อนจากพม่า เพื่อแสดงออกทางการเมืองต่อต้านอังกฤษเจ้าอาณานิคม แต่น่าจะมีต้นเค้าจากประเพณีอื่นอีก ที่ควรสืบค้นต่อไปให้กว้างกว่านี้

มีภาพลายเส้นจากหนังสือพิมพ์ของอังกฤษเจ้าอาณานิคม แสดงพฤติกรรมสาดน้ำ สงกรานต์ที่เมืองมณฑลพะลีย์ในพม่า มากกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว (ตรงกับไทยสมัย ร.๕)

ฝรั่งขี้ม้า (ควรเป็นนายอังกฤษ) ทำท่าปิดป้องน้ำสงกรานต์จากกระบอกฉีดของผู้หญิง และเด็กพื้นเมือง ซึ่งก็คงเป็นชาวพม่า ทำทางฝรั่งขี้ม้าไม่สนุก แต่ผู้หญิงและเด็กสนุกมาก

รดน้ำและสาดน้ำสงกรานต์ในกรุงมณฑลพะลีย์ที่พม่า [THE BURMESE NEW YEAR เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ (ตรงกับไทยสมัย ร.๕) ภาพจาก THE GRAPHIC (ฉบับวันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๘๘ หน้า ๑๓)]

กระบอกฉีดน้ำที่เห็นในรูปลายเส้นมี ๒ แบบ แบบหนึ่งเป็นกระบอกไฟทั่วไป มีลูกสูบ ดูดน้ำเข้ากระบอก (ใช้วิธีเดียวกับหลอดเข็มฉีดยา) แล้วอัดฉีดให้น้ำพุ่งไปที่เป้าหมาย อีกแบบหนึ่งเป็นกระบอกน้ำเต้าสลักเป็นรูปนกหรือไก่

รดน้ำขอมาในอุซาคเนย์

รดน้ำขอมา เป็นประเพณีดั้งเดิมติดต่อดำบรรพ์ของสุวรรณภูมิในอุซาคเนย์ (ก่อนรับสงกรานต์ของแขกพราหมณ์จากอินเดีย)

น้ำศักดิ์สิทธิ์

น้ำเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิต คือ มนุษย์, สัตว์, พืชระดับสากลยกย่องน้ำเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งโลกจึงใช้น้ำในพิธีกรรม

ในดินแดนสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีปของอุซาคเนย์ ผลไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ให้น้ำเกิดพี่น้อง ๕ จำพวก จึงเรียกด้วยคำว่า น้ำ ได้แก่ น้ำเต้า ภาษาปากลาวอีสานเรียกหมากน้ำ

ไม่เคยพบว่าสมัยก่อนๆ มีสาดน้ำรุนแรงใส่กัน จึงเพิ่งมีสาดน้ำรุนแรงในไทยสมัยหลังมา ในอินเดียก็ไม่มีสาดน้ำสงกรานต์

รดน้ำ หมายถึงตักน้ำรดรดขอขมากันอย่างนอบน้อมในระบบเครือญาติ ให้ชุ่มฉ่ำร่มเย็นหลังฤดูเก็บเกี่ยว เป็นประเพณีดั้งเดิมติดต่อดำบรรพ์ของอุซาคเนย์ มีอยู่ก่อนรับคติสงกรานต์จากพิธีพราหมณ์อินเดีย หลังจากนั้นถึงผนวกรดน้ำตามประเพณีพื้นเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสงกรานต์

ประเพณีรดน้ำ บางท้องถิ่นเรียกรดน้ำคำหัว เป็นอย่างเดียวกับอาบน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ ถ้าทำกับพระพุทธรูปเรียก**รดน้ำพระ** ครั้นทำกับพระสงฆ์เรียกร**รดสงฆ์** หรือ**รดสง** (ทางลาวเรียกฮตสง)

สาดน้ำ หมายถึงตักน้ำสาดใส่กันอย่างรวดเร็วและรุนแรง เป็นพฤติกรรมก้าวร้าว เพิ่งมีไม่เกิน ๑๐๐ ปี แล้วเป็นที่นิยมแพร่หลายในไทยไม่เกิน ๕๐ ปีมานี้เอง ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจการเมือง และกระแสวัฒนธรรมท่องเที่ยว

ผู้รู้บางท่านอธิบายว่าเริ่มก่อนจากพม่า ราวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เพื่อแสดงออกทางการเมืองต่อต้านอังกฤษเจ้าอาณานิคม (เรื่องนี้จริงหรือไม่จริงไม่ทราบ แต่ยังไม่พบคำอธิบายอย่างอื่น)

หลังจากนั้นสาดน้ำมีลักษณะระบายความเครียดทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมมากขึ้น แต่บางคนอธิบายเป็นอย่างอื่นได้อีก

ไม่มีสาดน้ำในสงกรานต์อินเดีย อ.คมกฤษ อุยเต็กเค่ง [คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ทับแก้ว) จ.นครปฐม] อธิบายยืนยันว่าเทศกาลปีใหม่หรือสงกรานต์ในอินเดียได้ไม่มีเล่นสาดน้ำ มีแต่ไปเทวสถานทำบุญ เข้าใจว่าคงมีรดสงเทวรูป หรือรดสงพราหมณ์อาจารย์และผู้สูงวัยด้วย และสาดน้ำสงกรานต์ก็ไม่ได้มาจากเทศกาลสาดสีในพิธีโฮลี (Holi) ของอินเดีย

ประเพณีชาวบ้าน ถูกผนวกรวมเป็นสงกรานต์ชาววัง

สงกรานต์ในศาสนาพราหมณ์ เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของชาววังหรือคนชั้นสูง ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงไปจนถึงเจ้านาย, ขุนนาง, ข้าราชการ มีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีในเทวสถาน หรือที่รโหฐานในราชสำนัก ตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา จนตลอดยุคอยุธยา ๔๑๗ ปี

อาณาประชาราษฎร์ชาวบ้าน (ซึ่งมีนานาชาติพันธุ์) ไม่รู้จักสงกรานต์ ไม่เกี่ยวข้องกับสงกรานต์ ไม่มีรัฐชาติ ไม่มีปีใหม่ไทย ฯลฯ

มีแต่เปลี่ยนฤดูกาลใหม่ เปลี่ยนปีนักษัตรใหม่ เดือนอ้าย (เดือนที่ ๑ ราวพฤศจิกายน ถึงธันวาคม) แล้วมีพิธีกรรมในศาสนาผี ได้แก่ เลี้ยงผีบรรพชน ขอฝน เสี่ยงทาย เดือนห้า หน้าแล้ง (ราวเมษายนถึงพฤษภาคม)

จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คนชั้นสูงส่งความรู้เรื่องสงกรานต์สู่อาณาประชาราษฎร์ ไพร่บ้านพลเมือง ผ่านนักบวช เช่น พระสงฆ์, หมอผี, หมอพร ฯลฯ มีจารีกวัตรพิธี เล่านิทาน สงกรานต์เรื่องทนายปัญหา (เป็นสัญลักษณ์เท่านั้น ไม่ได้ให้ชาวบ้านอ่าน เพราะอ่านไม่ออก)

นับแต่ขึ้นไป สงกรานต์เป็นประเพณีจากราชสำนักก็เริ่มทยอยลงสู่ชาวบ้าน แล้วผนวกการละเล่นตามประเพณีในศาสนาผีของชาวบ้าน เข้าไปรวมเป็นประเพณีสงกรานต์

นานไปคนก็ลืม จนทุกวันนี้จึงเชื่อว่าสงกรานต์เป็นของไทย มีประเพณีต่างๆ ของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งไม่จริงอย่างนั้น

สงกรานต์ปีใหม่ไทย เป็นประเพณีสร้างใหม่เมื่อไม่นานมานี้แล้วถูกขยายให้ใหญ่โตขึ้นเพื่อการตลาดขายการท่องเที่ยว

ในทุกประเทศที่รับอารยธรรมอินเดียล้วนมีสงกรานต์เป็นปีใหม่ของตน เช่น ปีใหม่พม่า, ปีใหม่กัมพูชา, ปีใหม่ลาว, รวมถึงปีใหม่สิบสองปันนา (ในมณฑลยูนนานของจีน)

และทุกประเทศต่างคิดว่าเป็นของตนพวกเขา ซึ่งต้องร่วมกันแก้ไข ไม่ได้ขลุ้มทักทักเป็นของตน

สงกรานต์ เป็นของแขกพราหมณ์อินเดีย(บางคนเรียกปีใหม่แขก) เป็นช่วงเวลาพระอาทิตย์ย้ายราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษ ซึ่งพราหมณ์ถือเป็นมหาสงกรานต์ เดือนเมษายน (ทางจันทรคติแบบไทยเรียกเดือน ๕)

แล้วแพร่หลายเข้าสู่อุษาคเนย์, สุวรรณภูมิ, และไทย ตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ พร้อมศาสนาพราหมณ์และพุทธ

พิธีกรรมในศาสนาผี ก่อนติดต่อกับอินเดีย

ประเพณีพิธีกรรมในศาสนาผี ตอนเดือน ๕ หน้าแล้ง ของคนพื้นเมืองดั้งเดิม มีทั่วไปในอุษาคเนย์ ไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว (ก่อนมีพุทธศาสนา และก่อนติดต่อกับอินเดีย)

เรียกขานกันว่ากันว่า ประเพณีหลังการเก็บเกี่ยวในฤดูการผลิตเก่า เพื่อเตรียมตัวรับฤดูการเพาะปลูกใหม่ที่จะมาถึงในอีก ๒-๓ เดือนข้างหน้า

โดยเฉลี่ยแล้วชาวนาจะเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารได้ผลผลิตสมบูรณ์ราวเดือน ๒-๓ (มกราคมถึงกุมภาพันธ์) จึงมีข้าวปลาอาหารที่เก็บเกี่ยวกักตุนไว้แล้ว

ต่อจากนี้ไปเป็นช่วงว่างจากการทำนาไร่ ตั้งแต่ราวเดือน ๔-๕ (มีนาคมถึงเมษายน) ที่ชาวนาส่วนมากจะมีกิจกรรมทั้งส่วนตัวและส่วนรวม

เช่น เลี้ยงผีบรรพชน, ทำศพที่ฝังดินเก็บรอไว้นานแล้ว, ซ่อมแซมปรับปรุงเครื่องมือทำมาหากินทำนาทำไร่และทำประมง เช่น ไถ คราด กระบุง ตะกร้า กระด้ง ลอบ โซ ครก สาก ฯลฯ จนถึงพาหนะ เช่น เกวียน เลื่อน

น้ำ

น้ำใช้ทำความสะอาดเรือนและเครื่องมือทำมาหากินที่ต้องชำระสะสางในพิธีเลี้ยงผี ด้วยการรด ราด สาด ล้าง

แล้วยังใช้อาบให้บรรพชนที่ตายไปแล้ว แต่มีกระดูกหรืออัฐิเหลืออยู่ไว้บูชาเช่นไหว้ตามประเพณีตักต้ำบรรพ์ของอุษาคเนย์เรียก “ฝังศพครั้งที่สอง”

รวมทั้งอาบให้บรรพชนที่ยังมีชีวิต คือปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้าอา พ่อแม่ และผู้อาวุโสในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ

เมื่อเสร็จแล้วก็สาดน้ำ (ที่เหลือ) ขึ้นหลังคาบ้านเรือน ตลอดจนต้นไม้ใบหญ้าที่อยู่โดยรอบ เป็นสัญลักษณ์ของการขอขมาและชำระล้างขบไล่สิ่งไม่ดี คือผีเลวปีศาจร้ายให้หมดสิ้นไป ยังมีในประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ และเคยมีในราชสำนักที่มีบ้านเมืองในหุบเขาทางเหนือรวมทั้งที่สิบสองพันนา (ในจีน)

เหล่านี้เองที่สืบเนื่องถึงปัจจุบันในรูปของชกบังสกุลในวัด แล้วมีสรองน้ำพระกับรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ผู้เฒ่าผู้แก่ แล้วสาดน้ำรดสิ่งปลูกสร้างและต้นไม้ใบหญ้า

ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นสาดน้ำอย่างรุนแรงในทุกวันนี้

เลี้ยงผี

เลี้ยงผี ทั้งในแง่ผีของครอบครัววงศ์ตระกูลคือผีเรือน กับในแง่ชุมชนคือผีบ้าน (หมายถึงหมู่บ้าน) และรวมถึงผีสิงในเครื่องมือทำมาหากินเป็นพิธีกรรมสำคัญของชีวิตและสังคมที่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือถือผี

ผีสำคัญของกลุ่มชนลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงโตนเลสาบ (ในกัมพูชา) คือแม่สี (ผีบรรพชนฝ่ายหญิง สี เป็นคำเขมร มาจากสตรี) ต้องเชิญแม่สีมาลงทรง แต่นิยมเขียนเพ็ญนเป็นแม่ศรี

รวมถึงผีที่สิงอยู่ในเครื่องมือทำมาหากินทุกชนิดที่มีชื่อเรียกตามเครื่องมือชิ้นนั้นๆ เช่น ผีนางดั่ง (หมายถึงผีสิงในกระดิ่งผัดข้าว) ผีครก ผีสาก (หมายถึงผีสิงในครกและสากตำข้าว) เป็นต้น

หลังรับพุทธศาสนา ก็ปรับเปลี่ยนเป็นเลี้ยงพระ แล้วมีบังสกุลอุทิศส่วนกุศลให้ผีบรรพชน

การละเล่นเสียงกาย

การละเล่นในพิธีเลี้ยงผีมีต่างระดับ คือระดับหมู่บ้านเดียวกัน กับระดับต่างหมู่บ้าน โดยแข่งขันกันเพื่อการเสียงทาย

เช่น แข่งวัว-ควาย, แข่งเกวียนเทียมวัว-ควาย, แข่งช้างชนกัน, หัวล้านชนกัน, ต่อยมวย, ตีไก่, กัดปลา (มีในกฎมณเฑียรบาล เรื่องพระราชพิธีเดือน ๕ และบันทึกของลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส)

ตลอดจนเล่นเพลงตอบโต้หญิง-ชาย จนถึงชกเยื่อระหว่างหญิง-ชาย ที่เรียกตั้งครกตั้งสาก ซึ่งเป็นเครื่องมือดำข้าว ฯลฯ

ประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้มีในชุมชนดึกดำบรรพ์ของอุษาคเนย์ ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จะจัดให้มีขึ้นทุกปีหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยไม่มีกำหนดแน่นอน แต่จะเสร็จสิ้นเอาเมื่อใกล้ถึงฤดูการผลิตใหม่ เพราะเริ่มมีฝนตก

การละเล่นดั้งเดิม เป็นต้นแบบให้มีการละเล่นเป็นการตลาดเพื่อการท่องเที่ยวจนทุกวันนี้

สิ่งสำคัญในงานเลี้ยงผีที่ต้องทำร่วมกันทั้งชุมชน คือการละเล่น ทุกคนร่วมกันเล่น โดยไม่แย่งระหว่างคนเล่นกับคนดู

เครื่องมือสื่อสารสำคัญคือดนตรีและเหล่า เพื่อหลอมละลายพฤติกรรมของทุกคนในชุมชนให้อยู่ในบรรยากาศและจินตนาการอย่างเดียวกันหมด

โดยจัดให้มีสัตว์เสียงทาย เช่น เต่า ปลา ไก่ นก ฯลฯ แล้วมีคำทำนายดูจากสัตว์เสียงทายนั้นว่าในฤดูการผลิตต่อไปจะมีความอุดมสมบูรณ์มากน้อยขนาดไหน จะได้เตรียมรับสถานการณ์ทันทั่วทั้ง เสร็จแล้วก็ปล่อยสัตว์เสียงทายไปสู่ธรรมชาติ

เป็นต้นเหตุให้เกิดประเพณีปล่อยสัตว์จนถึงปัจจุบัน

ดนตรี

เครื่องดนตรีมีหลากหลายไม่จำกัดเครื่องมือ สุดแต่ประเพณีของชุมชนนั้นๆ ในวัฒนธรรมนั้นๆ จะมีอะไร หรือชอบอะไร

แต่ที่เป็นหลักทั่วไปคือ **ฆ้อง กลอง ปี่-แคน** อันเป็นลักษณะร่วมเฉพาะของทั้งภูมิภาคอุษาคเนย์

กลองมีหลากหลายรูปแบบ แต่ที่สำคัญเรียกกลองโทนหรือโทน เป็นเหตุให้เกิดการละเล่นเต้นฟ้อนตามจังหวะกลองโทน แล้วเรียกรำโทน (ต่อมามีผู้คิดค้นสร้างสรรค์ใหม่แล้วเรียกรำวง เพราะชาวบ้านหญิงชายรำเป็นวงกลมสืบถึงทุกวันนี้)

นอกจากนั้นการเข้าทรงผีครกผีสากดำข้าวยังทำให้เกิดเป็นการละเล่น**เต้นครกเต้นสาก** และ**ตั้งครกตั้งสาก** (สืบเนื่องเป็นรำกระทบไม้ในปัจจุบันด้วย)

เป็นต้นแบบให้มีเพลงรำวงสงกรานต์

พิธีเลี้ยงผีบรรพชน

บรรพชนคนอุษาคเนย์มีการละเล่นเลี้ยงผีประจำปีช่วงหน้าแล้ง เพื่อขอความมั่นคง มั่งคั่งทางอาหารการกินและปลอดภัยจากผีร้าย ตั้งแต่ ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว ยังทำสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

การละเล่นเลี้ยงผีประจำปีของบรรพชนคนเอเชีย (อุษาคเนย์) ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ช่วงหน้าแล้ง (ราวเดือนสี่ เดือนห้า เดือนหก) หลักฐานเก่าสุดที่พบขณะนี้ เป็นลายเส้นจากกลองทอง (มโหรีตึก) พบที่เวียดนาม (ภาพคัดลอกของศิลปินวัฒนธรรม)

การละเล่นศักดิ์สิทธิ์หลายอย่างในพิธีเลี้ยงผีประจำปี มีรายชื่อหลงเหลือให้รู้ต้นเค้าอยู่ในกฎหมายเทียรบาล เช่น แข่งเกวียน, ชนวัว, ชนควาย, ชนคน (หัวล้านชนกัน), ตีไก่, โยนลูกช่วง, ปล้ำมวย (ชกมวย), ฟันดาบ (กระบี่กระบอง), ฯลฯ

มีภาพสลักอยู่บนผนังระเบียงปราสาทบายนเมืองนครธม ในกัมพูชา แสดงการละเล่นบางอย่างเหล่านี้ไว้ด้วยซึ่งเป็นของคนพื้นเมืองทั่วไปทั้งอาเซียนโบราณแต่บางอย่างอาจมีเหมือนกันทั้งโลกก็ได้ (เช่น ชกมวย)

เมื่อบ้านเมืองเติบโตเป็นราชอาณาจักรพระเจ้าแผ่นดินก็ให้มีการละเล่นนี้สืบมา แสดงบุญญาธิการของพระเจ้าแผ่นดินและเป็นขวัญกำลังใจให้ราษฎรมีอยู่ในพระราชพิธีเดือนห้า (ทางจันทรคติ) ตรงกับพราหมณ์ทำพิธีสงกรานต์ (ราวเมษายน) ดังพบรายชื่ออยู่ในกฎหมายเทียรบาล ถ้าไม่มีหรือไม่ทำ แล้วเกิดอาเพศฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล พระเจ้าแผ่นดินจะถูกลาปล้างจากราษฎร

การละเล่นเหล่านี้บางอย่างยังทำสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เช่น แข่งเกวียน, ชนคน, โยนลูกช่วง ฯลฯ แต่บางอย่างก้าวหน้าเป็นธุรกิจพนัน เช่น ชนวัว, ชนควาย, ตีไก่, ชกมวย

เข้าทรง

พิธีเลี้ยงผีต้องมีเข้าทรง แล้วมีผีลง หรือผีเข้าเป็นพิธีกรรมเสี่ยงทายอย่างหนึ่งของคนแต่ก่อนเพื่อทำนายทายทักถึงข้าวปลาอาหารในฤดูกาลข้างหน้าว่าจะอุดมสมบูรณ์หรือมีวิกฤตอดอยากปากแห้ง จะได้เตรียมรับสถานการณ์ถูกต้อง

พิธีเลี้ยงผีบรรพชน เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ให้ชุมชนยุคดึกดำบรรพ์ มีการละเล่นคนใส่หน้ากากคลุมหัวรูปสามเหลี่ยมเหมือนเข้าทรง (ลายเส้นคัดลอกของกรมศิลปากร จากภาพเขียนสี ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่ผาแต้ม อ. โงะเจียม จ. อุบลราชธานี) พบที่เวียดนาม (ภาพคัดลอกของศิลปินวัฒนธรรม)

ก่อนรับประเพณีสงกรานต์จากพราหมณ์ชมพูทวีป (อินเดีย) เมื่อหลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ ชุมชนหมู่บ้านมีกิจกรรมทั้งส่วนตัวและส่วนรวมช่วงหลังเก็บเกี่ยว (ในฤดูการผลิตเก่า) ถึงช่วงก่อนเพาะปลูก (ในฤดูการผลิตใหม่) ประมาณช่วงเวลาทางจันทรคติคือเดือน ๔ (กุมภาพันธ์ถึงมีนาคม) ถึงเดือน ๕ (มีนาคมถึงเมษายน)

กิจกรรมสำคัญมากที่ต้องทำทุกปีคือเลี้ยงผี ตั้งแต่ผีบ้าน (ประจำชุมชนหมู่บ้าน) ผีเรือน (ประจำครอบครัววงศ์ตระกูล) และผีเครื่องมือทำมาหากินในชีวิตประจำวันที่ตั้งอยู่ในกระดัง, กระบุง, ตะกร้า, สี่ง, ขวาน, มีด, พร้า, ไถ, ครก, สาก, ลอบ, โซ, ฯลฯ จนถึงพาหนะ เช่น ควาย, เกวียน, ฯลฯ

๙เข้าทรงแม่สี่ ผีบรรพชน การละเล่นวันสงกรานต์ของชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภาคกลาง อย่างเดียวกับประเพณีเข้าทรงแม่สี่ในกัมพูชา (สี่ กร่อนจากคำเขมร หมายถึงผู้หญิง) หรืออาจรับแบบแผนจากกัมพูชา(ภาพที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๗)

๙เข้าทรงผีสิ่งเครื่องมือทำมาหากิน ที่ อ.ชาติตระการ จ. พิษณุโลก (๑) เล่นผินางตั้ง หรือผิกระดัง (๒) เล่นผีลอบผีไซ (๓) เล่นผีซ้อง (๔) เล่นผีลิงลม [ภาพจากงานวิจัยของ อ.ปราณี วงษ์เทศ ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖]

ปีใหม่นิไทย

ปีใหม่นิไทย (เรียกตามสากล) ตรงกับเดือนอ้าย (เดือน ๑) หลังลอยกระทง (เดือน ๑๒) เป็นวัฒนธรรมร่วมอุษาคเนย์

สงกรานต์ถูกทำให้เชื่อว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่นิไทยแท้ๆ มาแต่โบราณกาล ซึ่งไม่เป็นความจริง เพราะสงกรานต์เป็นพิธีขึ้นราศีนิใหม่ที่รัฐโบราณทุกแห่งในอุษาคเนย์รับจากพราหมณ์ ชมพูทวีป (อินเดีย) เหมือนๆ กัน ไม่ใช่มีที่ไทยแห่งเดียว

มกราคม ปีใหม่ฝรั่ง (แต่ยอมรับเป็นปีใหม่สากล), **เมษายนสงกรานต์ ปีใหม่แขก พราหมณ์อินเดีย** (แต่ตั้งขลุ้มเป็นปีใหม่นิไทย)

ปีใหม่

ปีใหม่ เป็นคำผูกขึ้นใหม่ โดยแปลจากคำฝรั่ง new year เมื่อเดือน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่เริ่มแรกกำหนด ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบสากล

ดั้งเดิมดึกดำบรรพ์ **ไม่มีประเพณีขึ้นปีใหม่อย่างสากลปัจจุบัน** มีแต่ขึ้นฤดูข้าวใหม่ (เข้าใหม่) หมายถึงฤดูกาลใหม่ ขอขมาธรรมชาติ (คือดินและน้ำ)

ปีใหม่นิไทยในอุษาคเนย์ มีเปลี่ยนแปลงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ยุคดึกดำบรรพ์

ลอยกระทง คือสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ (ถ้าเรียกตามปฏิทินสากล) ของไทยและอุษาคเนย์ (อาเซียน) มีมาแต่ยุคดั้งเดิมดึกดำบรรพ์ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว

สิ้นปีเก่า เดือน ๑๒ ขึ้นปีใหม่เดือน ๑ (เดือนอ้าย) เรียกตามปฏิทินจันทรคติของไทย (และอุษาคเนย์) เมื่อเทียบปฏิทินสุริยคติของสากล จะอยู่ราวพฤศจิกายนถึงธันวาคม ปีนักษัตร (ชวด, ฉลู, ขาล, เถาะ ฯลฯ) ก็เปลี่ยนในช่วงเวลาหลังลอยกระทงนี้ (ปัจจุบันยังมีอยู่ในปฏิทินหลวง)

แต่ล้านนาและดินแดนใกล้เคียงทางเหนือๆ ขึ้นไป เรียกชื่อปีต่างจากภาคกลาง ซึ่งมีผู้รู้เรื่องนี้เคยตั้งข้อสังเกตว่าเรียกชื่อตามประเพณีจีน

[มักเข้าใจโดยทั่วไปว่าปีนักษัตรเปลี่ยนตอนสงกรานต์ (เมษายน) แต่ไม่ใช่ เพราะสงกรานต์เป็นประเพณีเปลี่ยนราศีนิของพราหมณ์อินเดีย ซึ่งไม่มีปีนักษัตร ส่วนปีนักษัตรมีใช้ในอุษาคเนย์ที่รับจากตะวันออกกลาง เช่น เปอร์เซีย ผ่านมาทางจีน]

แท้จริงแล้วลอยกระทงเป็นประเพณีขอขมาธรรมชาติช่วงเปลี่ยนฤดูกาล (โดยไม่แบ่งเป็นเส้นตรงตายตัว) จากฤดูกาลเก่าเป็นฤดูกาลใหม่ ของภูมิภาคอุษาคเนย์ซึ่งมีไทยอยู่ด้วย

๒. ยุคอยุธยา

สิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ในยุควัฒนา แยกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนราชการ กับส่วนราษฎร
 ราชการราชสำนักอยุธยากำหนดสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ ตามประเพณีแขกพราหมณ์
 อินเดีย คือ สงกรานต์ ตรงกับ ๑๓ เมษายน ของทุกปี (นำเชื่อว่ามิแล้วตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา เช่น
 ยุคทวารวดี, ยุคอยุธยา-ละโว้)

ราษฎรชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง กำหนดสิ้นปีเก่า
 ขึ้นปีใหม่ ตามประเพณีดั้งเดิมตีกำบรพ้อชกคเนย์ คือเดือนอ้าย (เดือน ๑) หลังลอยกระทง
 (เดือน ๑๒) ราวพฤศจิกายน-ธันวาคม (เพราะไม่รู้จักศาสนาพราหมณ์)

๓. ยุครุ่งเรือง

สิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ ยุครุ่งเรือง ของทางราชการมี ๒ ระยะ ได้แก่

ระยะแรก ๑ เมษายน ขึ้นปีใหม่ เริ่ม พ.ศ. ๒๔๓๒ (สมัย ร.๕) ครั้งสุดท้าย
 เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๘๓ (สมัย ร.๘)

ระยะหลัง ๑ มกราคม ขึ้นปีใหม่ เริ่ม พ.ศ. ๒๔๘๔ (สมัย ร.๘ มี จอมพล
 ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี) แล้วสืบมาจนถึงปัจจุบัน

[เป็นเหตุให้ พ.ศ. ๒๔๘๓ มีเพียง ๙ เดือน คือตั้งแต่ ๑ เมษายน ถึง ๓๑ ธันวาคม
 เท่านั้น พอถึง ๑ มกราคม ก็เริ่มปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๔]

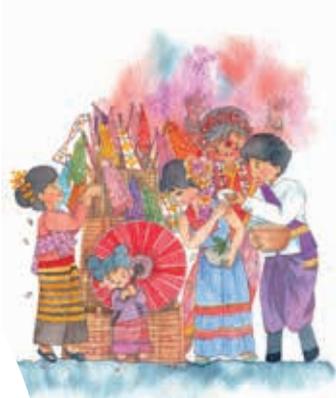
**ราษฎรยังคงมีประเพณีลอยกระทง เดือน ๑๒ แล้วขึ้นปีนักษัตรใหม่เดือนอ้าย
 (เดือน ๑) เหมือนเดิม**

แต่ค่อยๆ ลดความสำคัญลง จนท้ายที่สุดก็ล้ม เปลี่ยนเป็นขึ้นปีใหม่ไทย
 ตอนสงกรานต์ ตามที่ทางการบอก

ราชการสร้างสงกรานต์ปีใหม่ไทยขึ้นแทนที่เดือนอ้าย เพื่อขายการท่องเที่ยว

สงกรานต์: ความซ้ำซ้อนของการเปลี่ยนปีใหม่

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

ผู้เชี่ยวชาญศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สงกรานต์ตามที่สังคมในปัจจุบันรับรู้กันจะหมายถึง วันขึ้นปีใหม่ของไทยในสมัยก่อน ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ของปฏิทินสากล แต่แท้ที่จริงแล้วในอดีตคำว่า “สงกรานต์” ของผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ได้มีความหมายดังเช่นในปัจจุบัน

สงกรานต์หมายถึงอะไร

คำว่า “สงกรานต์” ซึ่งคำนี้เป็นศัพท์ในภาษาสันสกฤต มาจาก กรฺม ธาตุ + สึ อุปสรรค หมายความว่า การก้าวพ้นจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง หรือ การโคจรข้ามของพระอาทิตย์จากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง (M.M. Williams, ๑๙๗๐ : ๑๑๒๗ ; V. S. Apte ๑๙๙๕ : ๙๔๗) ดังนั้น ถ้ายึดถือตามความนี้ ในหนึ่งปีจะมีสงกรานต์ทั้งหมด ๑๒ ครั้ง แต่อย่างไรก็ตามในพจนานุกรมฉบับ ๒ ดังกล่าวไม่ได้ให้นิยามศัพท์ของคำว่า “สงกรานต์” ว่าหมายถึงวันปีใหม่ แต่ประการใด

แนวคิดคำว่า “สงกรานต์” หมายถึง การที่พระอาทิตย์ก้าวข้ามจากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง มีปรากฏร่องรอยในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร ดังตัวอย่างจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ (ศ.ก.๑, K.๓๗๔) จังหวัดศรีสะเกษ ระบุปีมหาศักราช ๙๖๔ (พ.ศ. ๑๕๕๕) รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏข้อความว่า

“๙๖๔ ศก วุจรเกต ไจตร วิศุสักรานต นุ วระกัมรเตงอถ คิวทาส कुณโทษ”

แปลว่า มหาศักราช ๙๖๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนเจดรมาส (เดือน ๕) วิศุสงกรานต์ ด้วยพระกมรเตงอัญคิวทาสคุณโทษ

คำว่า “วิศุสงกรานต์” หมายถึง วันที่พระอาทิตย์ตรงศีรษะมากที่สุด เป็นช่วงที่กลางวัน กลางคืนเท่ากัน (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ ก : ๑๗๓. ; G. Coedès ๑๙๕๔ : ๒๕๑ - ๒๕๒)

อีกทั้งในจารึกปราสาทพิมาย ๒ (นม.๒๙, K.๙๕๓) จังหวัดนครราชสีมา ระบุปีมหาศักราช ๙๖๘ (พ.ศ. ๑๕๖๘) รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏข้อความว่า “จํานามปรดิทิน ปรววทิวสน...(สง)กรานต”

แปลว่า ประจำทุกวันในวันปรวทิวสและวันสงกรานต์

คำว่า “วันปรรวทิวส์” หมายถึง วันที่พระจันทร์โคจรจากนักษัตรหนึ่งไปสู่อีกนักษัตร ดังนั้นคำว่า “สงกรานต์” ในที่นี้ก็ควรหมายถึง วันที่พระอาทิตย์โคจรก้าวข้ามไปสู่อีกราศีหนึ่ง (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ ก : ๑๗๓. ; G. Coedès ๑๙๖๔ : ๑๒๕)

นอกจากนี้ยังพบในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใจความว่า “วันพฤษหมาส แรม ๓ ค่ำ เดือน ๒ เสด็จพยุหยาตราจากป่าโมกโดยทางชลมารค แลพื้นไม้ข่มนามตำบลเอกราช ตั้งทัพชัยตำบลพระหล่อ วันนั้นเป็นวันอุ้ม แลเป็นสงกรานต์ พระเสารี่ไปราศีธนูเป็นองศาหนึ่ง” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๙ : ๖๙)

จากในตอนต้นของของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ได้กล่าวว่าเขียนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้นจึงพอที่เชื่อได้ว่า ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างก่อนหน้าราชวงศ์บ้านพลูหลวง ยังคงรับทราบถึงความหมายของคำว่า “สงกรานต์” คือ การก้าวข้ามราศี

ปัญหาต่อมาว่าคำว่า “สงกรานต์” ได้ถูกจำกัดให้มีความหมายเพียงแค่พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษเมื่อไหร่หรือไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด หากแต่หลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้จำกัดความว่าพระอาทิตย์ข้ามจากราศีมีนมาสู่เมษ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. คำแปล*คัมภีร์จันทรคติที่ป็นต้นสมัยรัชกาลที่ ๑* มีการกล่าวการโคจรข้ามราศีของพระอาทิตย์ หากแต่ในคำแปลคัมภีร์นั้นไม่มีคำว่า “สงกรานต์” แต่ประการใด

๒. ในคัมภีร์*พจนานุกรม “คำฤกษ์”* พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวนารถนรินทรฤทธิ์ (๒๕๕๓ : ๘) ซึ่งเข้าใจว่ารวบรวมในช่วง พ.ศ. ๒๓๗๕ - ๒๔๐๐ ได้ให้ความหมายของคำนี้ว่า “สงกรานต์ ว่าอย่างคือพระอาทิตย์ ขึ้นสู่เมษราศี”

๓. ใน*อักษรวิธานศัพท์* ของ ปรีดเล (๒๕๑๔ : ๗๑๒) ก็ได้ให้คำจำกัดความว่า “สงกรานต์, คือกาลเมื่อถึงเดือนห้า, แลพวกโหราทำเลขคุณหารรู้เวลาอาทิตย์ย้ายราศี, คือ ยกจากราศีมีนไปสู่ราศีเมษคปีละหนั้น”

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสงสัยอยู่ว่า เมื่อมีการเอ่ยถึงคำว่า “สงกรานต์” ในบางครั้งจะเอ่ยว่า “ตรุษสงกรานต์” คำว่า “ตรุษ” สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “ตรูฏ” แปลว่า ตัด (M.M. Williams, ๑๙๗๐ : ๔๖๒ ; V. S. Apte ๑๙๙๕ : ๔๘๖) ผู้เขียนเข้าใจว่า การที่เรียกสงกรานต์ว่าตรุษสงกรานต์ คือร่องรอยความหมายที่ว่า การก้าวข้ามราศี แต่การเรียกตรุษสงกรานต์เพราะต้องการเน้นว่าเป็นการข้ามจากราศีมีนมาเป็นราศีเมษ ซึ่งคือการเปลี่ยนศักราช

หลักฐานการขึ้นปีใหม่

เรื่องราวที่เกี่ยวกับวันขึ้นปีใหม่ในอดีตเท่าที่สืบค้นพบปรากฏในบันทึกของจิวัตกวนราชทูตจีนที่เข้ามาเมืองพระนครหลวงในช่วง ปี พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๔๐ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวันขึ้นใหม่ว่า

“คนเหล่านี้ถือเดือน ๑๐ ของจีนเป็นเดือนแรกของปีใหม่ เดือนนั้นชื่อว่า เกี้ยวเต๋อ (กรรติก) เบื้องหน้าพระราชวังเขาปลูกร้านใหญ่ไว้ ๑ ร้าน บรรจุนคนได้พันกว่าคน ตามประทีปและประดับประดาด้วยดอกไม้ ช่างหน้าร้านนั้นห่างออกไป ๒๐ จ้าง ใช้ไม้ต่อกันเป็นร้านสูงลักษณะคล้ายกับนั่งร้านที่ใช้ในการสร้างสถูป มีความสูง ๒๐ กว่าจ้างเห็นจะได้ แต่ละคืนเขาจะปลูกร้านสามสี่ร้านหรือห้าหกร้าน บนร้านนั้นเขาเอาดอกไม้ไฟและประทัดไปวางไว้ ซึ่งในการนี้ทางจังหวัดต่างๆ ในความปกครองและตามบ้านเรือนของขุนนางเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่าย พอตลกค้าก็กราบทูลเชิญพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร” (จิวิตากวน, ๒๕๔๓ : ๒๕ ; P. Pelliot ๑๙๕๔ : ๒๑)

เรื่องราวงานปีใหม่ในเมืองพระนครหลวงที่จิวิตากวนจดไว้ ทำให้ทราบว่าในเมืองพระนครหลวงถือเดือนกรรติกหรือเดือนอ้ายตามจันทรคติ มีงานฉลองโดยมีการจุดดอกไม้ไฟ ซึ่งร้านดอกไม้ไฟที่จิวิตากวนบรรยายนั้น ชวนให้นึกถึงระทาดอกไฟในงานสมโภชของราชสำนักกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และที่สำคัญงานปีใหม่ที่จิวิตากวนไม่ใช่งานของราษฎรเป็นแน่ ทั้งนี้เพราะ ร้านดอกไม้ไฟเป็นการเกณฑ์จากขุนนาง อีกทั้งพระราชาก็เสด็จในงานนี้

หลักฐานอีกชิ้นที่ระบุว่าวันปีใหม่คือเดือนอ้าย คือ จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๕๕๒ : ๕๘๓) หากแต่ในจดหมายเหตุแกมบ็เฟออร์ กลับระบุว่า พิธีซึ่งทำเมื่อขึ้นปีใหม่เรียกว่า สงกรานต์ (อัมพร สายสุวรรณ, ๒๕๔๘ : ๙๗)

เปลี่ยนศกศักราชที่ช่วงสงกรานต์

แม้ว่าในราชสำนักของทะเลสาบเขมรจะนับวันขึ้นปีใหม่ในช่วงเดือนอ้ายก็ตาม แต่การเปลี่ยนศกศักราชหาได้เปลี่ยนที่เดือนอ้ายแต่กลับมาเปลี่ยนที่เดือนห้าทั้งนี้เพราะ

จากหลักฐานในจารึกปราสาทพระวิหาร (K.๓๘๐) จากข้อความในบรรทัด ๑ กล่าวว่า “๙๖๐ ศก สปตมี โจรจ สรวาณ” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) แรมเจ็ดค่ำ เดือนศรวาณะ (เดือน ๙)

หากแต่เมื่อในบรรทัดที่ ๕๖ กล่าวว่า “๙๖๐ ศก ชษฐี เกต มารุคคศิร” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนมาคศิระ (เดือนอ้าย)

จากเนื้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าเนื้อความลำดับเหตุการณ์ในจารึก เริ่มต้นที่เดือน ๙ ปีมหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) แต่เมื่อไล่ลำดับเหตุการณ์ต่อในบรรทัดที่ ๕๖ ปีมหาศักราช ๙๖๐ เดือนอ้าย แสดงให้เห็นว่า เมื่อพ้นเดือนอ้ายไปแล้วมหาศักราชยังไม่เปลี่ยน ถ้าเช่นนั้นจะเป็นไปได้ว่า ในครั้งนั้นถือว่าการเปลี่ยนศกเปลี่ยนในเดือนสี่ต่อเดือนห้า

ส่วนหลักฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยาชี้ให้เห็นว่าเปลี่ยนศกศักราชในเดือน ๕ มาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ดังหลักฐานต่อไปนี้

๑. *โคลงทวาทศมาส* วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มต้นเรื่องที่เดือนห้าและสิ้นสุดที่เดือนสี่ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๒)

๒. ในกฎมณเฑียรบาล ช่วงที่กล่าวถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน เริ่มต้นที่เดือนห้า (มาตราที่ ๑๓๐)

ดังนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การนับปีใหม่ที่เดือนอ้ายนั้น น่าจะเป็นการนับมาตั้งแต่เดิมของภูมิภาคนี้ เพราะในบันทึกจิวตาควนว่า ปีใหม่คือเดือนอ้ายแต่ศักราชในจารึกเปลี่ยนช่วงเดือน ๕ ต่อมาเมื่อเรารับเอาวิธีการคำนวณทางดาราศาสตร์มาจากชมพูทวีป ศักราชจะเปลี่ยนที่เดือน ๕ ผลจึงทำให้นับวันขึ้นปีใหม่ที่สงกรานต์

อีกทั้งภูมิภาคนี้ใช้ระบบปฏิทินตามจันทรคติ แต่การนับการเปลี่ยนศักราชกลับใช้ระบบสุริยคติ ดังนั้นวันสงกรานต์หรือวันเปลี่ยนศักราชจึงไม่ตรงกันในแต่ละปี

อนึ่งเมื่อธรรมเนียมเดิมของภูมิภาคนั้นขึ้นปีใหม่ที่เดือนอ้าย จึงชวนให้น่าสงสัยว่า ประเพณีลอยกระทงในเดือน ๑๒ อาจจะเป็นประเพณีสิ้นปีได้หรือไม่

จุลศักราชนับวันสงกรานต์เป็นวันเปลี่ยนศักราช

ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาปรากฏการใช้ศักราช ๓ แบบ คือ มหาศักราช จุลศักราช และ พุทธศักราช จากที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า ในแถบทะเลสาบเขมรซึ่งใช้มหาศักราชได้เปลี่ยนศักราชในเดือน ๕ ดังนั้นมหาศักราชในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เปลี่ยนในเดือน ๕

ส่วนจุลศักราชปรากฏหลักฐานว่าเปลี่ยนในช่วงเดือน ๕ ด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ดังข้อความต่อไปนี้

“ศักราช ๙๔๘ จอศก ณ วันจันทร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พระเจ้าหงษาติงจาจีสะยงยกพลลงมาถึงกรุงพระนคร ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ แลพระเจ้าหงษาเข้าล้อมพระนคร แลตั้งทัพตำบลชนะอนปากคู แลทัพมหาอุปราชตั้งขนอนบางตนาว แลทัพทั้งปวงก็ตั้งรายกันไปล้อมพระนครอยู่ แลครั้งนั้นได้รับพุ่งกันเป็นสามารถ แลพระเจ้าหงษาเลิกทัพคืนไป

ศักราช ๙๔๙ นั้น วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เสด็จโดยทางชลมารคไปตีทัพมหาอุปราชฯ” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๙ : ๕๙)

จากข้อความที่ยกสะท้อนให้เห็นว่า จุลศักราชเปลี่ยนที่ เดือน ๕

แต่เดิมพุทธศักราชไม่ได้เปลี่ยนที่วันสงกรานต์

แม้ว่ามหาศักราชและจุลศักราชจะเปลี่ยนศักราชในเดือน ๕ แต่หลักฐานในจารึกชี้ให้เห็นว่าช่วงสมัยก่อนการเสียดังกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๕ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศักราชเปลี่ยนที่เดือน ๖ ทั้งนี้เพราะ

๑. จารึกเจ้าธรรมรังสี (สท.๔๓ , หลักที่ ๙๘) บรรทัดที่ ๑-๔ ความว่า “ศักราช ได้ ๒๐๕๗ ปี เจ็ดเดือน ๒๒ วัน วันศุกร์ เดือนอ้าย ออกใหม่ ๗ ค่ำ” จากข้อความที่ยกมา วันตามจันทรคติคือ เดือนอ้าย ส่วนคำว่า เจ็ดเดือน คือนับจากเดือนวิสาข (เดือน ๖)

๒. จารึกปลายรอยพระพุทธรูปวัดเชิงคีรี (สท. ๗๗ หลักที่ ๓๒๖) บรรทัดที่ ๑-๒ ความว่า “พระพุทธรูปเจ้านิพพานแล้วได้ ๒๐๕๓ พรรษา ๓ เดือน ๒๐ วัน วันศุกร์ เดือนสิบ ขึ้น ๕ ค่ำ” จากข้อความที่ยกมา พระพุทธรูปนิพพานไปได้ ๒๐๕๓ ปีเศษ ๓ เดือน ๒๐ ตรงกับ เดือนสิบ ขึ้น ๕ ค่ำ ถ้าคำนวณจะพบว่า พุทธศักราชในจารึกหลักเปลี่ยนวันเพ็ญเดือน ๖

๓. จารึกวัดภูซาง (ชร.๖๑) ข้อความว่า จุลศักราชได้ ๘๔๙ ตัว ปีมะแม ไทยว่า (ปี) เมืองเมืง เดือนวิสาขะ ไทยว่าเดือน ๖ ออก ๑๓ ค่ำ วันอังคาร ไทย (ว่า) วันเมืองเมืง ได้ฤกษ์ ๑๑ ตัว ชื่อบุพพคุณ พระพุทธรูปเจ้านิพพานได้ ๒๐๓๐ ปี ปลาย ๑๑ เดือน ๒๘” (ฮันส์ เพนธ์ และคณะ, ๒๕๔๐ : ๕๗) จากข้อความที่ยกมาชี้ให้เห็นว่าแม่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ก็นับการเปลี่ยน พ.ศ. ที่วัน ๑๕ ค่ำเดือน ๖

๔. จารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท (ชน.๑ หลักที่ ๙๗) รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ความว่า “วันศุกร์ แรม ๕ ค่ำเดือน ๗ ปีระกาพสก พระพุทธศักราชได้ ๒๒๖๐ พระวัสสา เศษสังขยาได้เดือนหนึ่ง” (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ ข : ๑๓๕)

ปัญหาที่ตามมาคือผู้เขียนยังไม่พบว่า มี พ.ศ. เริ่มมาเปลี่ยนศักราชเดือนช่วงสงกรานต์ เมื่อใด แม้ว่าเอกสารราชการในสมัยรัตนโกสินทร์จะใช้จุลศักราชก็ตาม หรืออาจจะเป็นไปได้ว่า เรานับการปรับเปลี่ยนการนับพุทธศักราชที่เดือนห้าเพื่อให้รับกับสงกรานต์ เมื่อมีการประกาศให้ปีพุทธศักราชเป็นศักราชของรัฐบาล

เปลี่ยนนักษัตรช่วงสงกรานต์

คำว่าปีนักษัตรที่วานี้ก็คือ สัญลักษณ์ของสัตว์ทั้ง ๑๒ เริ่มต้นตั้งแต่ ปีชวดหนู ฉลูวัว จนจบที่ปีกุนหมู ซึ่งเป็นที่เรารู้จักกันดีในพื้นที่ส่วนใหญ่ของสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีป เพียงแต่ว่า บางท้องถิ่นก็จะเรียกต่างๆ กันไป แล้วตกลงเราใช้นักษัตรมาตั้งแต่เมื่อใด

ลักษณะการใช้ปีนักษัตรนั้น เป็นสิ่งที่ไม่พบในจารึกที่พบในชมพูทวีปและปัจจุบันก็ไม่ปรากฏการใช้ด้วย รวมถึงวัฒนธรรมทางยุโรปก็ไม่มีใช้เช่นเดียวกัน ดังนั้นเราจึงสามารถตัดประเด็นที่ว่า การใช้ปีนักษัตรในสุวรรณภูมิมาจากชมพูทวีปและชาติตะวันตก

ธรรมเนียมการใช้ปีนักษัตรพบว่าจีนโบราณนั้นก็มิใช่ จึงอาจสันนิษฐานว่า ธรรมเนียมในการใช้ปีนักษัตรนั้นเราได้รับแบบแผนมาจากจีน

หลักฐานที่เก่าที่สุดในขณะนี้ปรากฏใช้คำว่า “นักษัตร” ในลักษณะของสัญลักษณ์ รูปสัตว์แทนปีคือ ศิลปินจารึกเสกตาศุยก์ความว่า “๙๖๑ ปถุจมีเกต จิตรา พฤษภตติพาร ขาลนักษัตร” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๑ (พ.ศ. ๑๕๘๑) ขึ้นห้าค่ำ เดือนจัตรามาส วันพฤหัสบดี ขาลนักษัตร (G. Coedès, ๑๙๔๒ : ๓๒๑)

แม้ว่าจะปรากฏการใช้ปีนักษัตรมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ แล้วก็ตาม แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าดินแดนแถบนี้เปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อเดือนใด แต่ถ้าคิดว่าระบบปีนักษัตรเรารับจากจีน ดังนั้นการเปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อแรกน่าจะเปลี่ยนในช่วงเดือนอ้าย

จากเอกสารของ นิโกลาส์ แซรเวส ชาวฝรั่งเศสที่ได้เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้กล่าวว่า "... ม้า ล แพะ , ลิง , ไก่ , หม่า , หมู เมื่อครบรอบนักษัตรแล้วก็เริ่มต้นกันใหม่เรียงลำดับไป แต่ มร.ก้องสดงซ์ (หมายถึงเจ้าพระยาวิไชยเณทร์) พิจารณาเห็นว่า การนับปีเช่นนี้เป็นเหตุยุ่งยากในการทำสัญญาและก่อให้เกิดความไม่เรียบร้อยในครอบครัว จึงได้ออกคำสั่งให้นับปีเสียใหม่" (สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๕๕๐ : ๑๓๒)

จากข้อความที่ยกมาไม่อาจที่จะทราบได้ว่า เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ได้แก้การนับปีนักษัตรหรือไม่ แต่มันก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าการนับปีนักษัตรกับการนับปีศักราชน่าจะเหลื่อมกันอยู่ และในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้มีการแก้การนับปีนักษัตรให้สอดคล้องกับการนับการเปลี่ยนปีศักราชที่ช่วงสงกรานต์

หลักฐานจารึกสร้างพระวิหารมพระแท่นศิลาอาสน์ ปี พ.ศ. ๒๒๙๗ ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ความว่า "พระวิหารแลกำแพงแต่ ณะ วัน เสาร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปิจจ ฉอศก แลได้รื้อซุกก่อรากพระวิหาร ณะ วัน ศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำเดือน ๓ วันก่อผนังสำเร็จ แต่ ณะ วันศุกร์ แรม ๑๑ ค่ำเดือน ๕" (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, ๒๕๑๐ : ๗๗)

จากข้อความที่ยกมาสะท้อนให้เห็นว่าอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนปลายได้ใช้ระบบการเปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อเดือน ๕

แต่อย่างไรก็ตามในจดหมายพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนปีนักษัตรเปลี่ยนก่อนการเปลี่ยนปีศักราช คือเปลี่ยนในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕

นิทานนางสงกรานต์

วันสงกรานต์ทุกปีจะมีการบอกว่านางสงกรานต์ปีนี้ชื่ออะไร ทรงพาหุอะไร แล้วจะทำนายต่อไปว่า ในปีใหม่จะเกิดอะไรบ้าง

เรื่องนิทานนางสงกรานต์ทั้ง ๗ ที่ต้องแห่เศียรพระกบิลพรหมพ้องของตนรอบมหาสมุทรเพราะไปแพ้พันทันธรรมาลกุมารจะเล่ากันตั้งแต่เมื่อไหร่ไม่สามารถระบุแน่ชัดได้

หลักฐานที่เก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบในตอนนี้ที่กล่าวถึงนิทานเรื่องปรากฏจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมัยรัชกาลที่ ๓ จากข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ระบุว่า จารึกติดไว้ที่คอสองในประธานศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ จารึกแผ่นที่ ๕ หาย (กรมศิลปากร, ๒๕๑๗ : ๒๐๕)

เริ่มต้นเรื่องก็กล่าวว่า "เรื่องมหาสงกรานต์นี้มีพระบาลีฝ่ายรามัญ" ประเด็นอยู่ความเชื่อของราชสำนักครั้งนั้นเชื่อว่านิทานเรื่องมหาสงกรานต์มาจากมอญ ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนก็ไม่ทราบ

จิตรกรรมวัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
ตอนกบิลพรหมถามปัญหาธรรมपालกุมารและธรรมपालกุมารไปฟังนงเจรจา

จิตรกรรมวัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
ธิดากบิลพรหมแห่เศียรกบิลพรหม

ข้างมอญจะมีหรือไม่ แต่พระราชพิธีสงกรานต์ของราชสำนักเมืองมณฑลเลย ได้อธิบายว่า เดือน ๕ พิธีสงกรานต์ (Hnit – thit Thigyandaw Pwé) ถือกันว่าเทวดามหาสงกรานต์ (Thingan Nat) ลงมาอยู่ในมนุษย์โลกปี ๑ วัน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕ : ๘๖๖)

แต่อย่างไรก็ตามในจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ นั้นไม่ให้รายละเอียดของธิดาทิ้ง ๗ ของกบิลพรหมว่าทรงพาหนะอะไร และทรงรักษาहारอะไร

นอกจากเรื่องจารึกมหาสงกรานต์แล้วยังปรากฏเรื่องราวที่คล้ายกันในหนังสือ *ปักซีปกรณ์ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ* (จัดอยู่ในชุดประชุมปกรณ์ภาคที่ ๒) ลำดับที่ ๒๒ เรื่อง เทวพรหมากับโลกาพรหมา

โครงเรื่องเทวพรหมากับโลกาพรหมานั้นเหมือนกับจารึกมหาสงกรานต์ แตกต่างกันตรงที่รายละเอียดชื่อบุคคล สถานะของบุคคล รวมถึงคำตอบที่เฉลย

เรื่อง *ปักษีปรกรณัม* ถือว่าเป็นหนึ่งในปัญญาต้นตระนิทานคติธรรมของอินเดียที่ประพันธ์เป็นภาษาสันสกฤต แต่หนังสือ *ปักษีปรกรณัม* ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณนั้นต้นฉบับได้มาอย่างไรไม่ทราบได้ ปรากฏแต่เพียงว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ครั้นยังทรงกรมหมื่น ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ได้จัดพิมพ์ขึ้น ที่สำคัญเรื่องราวหลายเรื่องก็นำมาจากอรรถกถาชาดก อีกทั้งนิทาน *ปักษีปรกรณัม* ในฉบับภาษาสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง เทวพรหมากับโลกาพรหมา (สยาม ภัทรานุประวัติ, ๒๕๔๖)

ถ้าสมมติว่าเรื่องกบิลพรหมและเรื่องเทวพรหมาไม่มีในชมพูทวีปนั้นก็หมายความว่าเรื่องคตินางสงกรานต์เป็นเรื่องความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมในแถบภูมิภาคนี้ ซึ่งแนวโน้มก็น่าจะเป็นไปได้อยู่ว่า เพราะทุกวันนี้เรายังหาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธิดาพระพรหมแท้เสียพระพรหมไม่พบในตำราเทวปรณที่รจนาในชมพูทวีป อีกทั้งในเทวปรณก็ไม่เคยพบว่าพระพรหมมีธิดา ๗ คนอีกด้วย

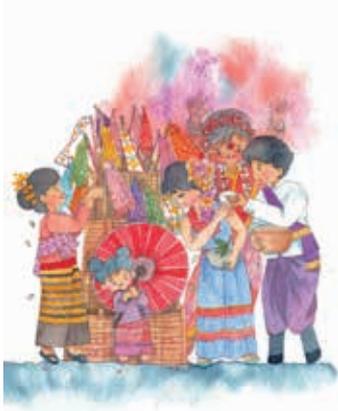

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๑๗). *ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๒). *โคลงทวาทศมาส* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๙ ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๙ ข). *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๔๙). *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. (๒๕๑๐). *ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ ๑* กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- จิตตาควน. (๒๕๔๓). *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเจ้านาย*, แปลโดย เฉลิมยงบุญเกิด. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ปรีดเล. (๒๕๑๔). *อักษรวิธานศรีบท* กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๔๘). *กฎหมายเทียรบาลฉบับเฉลิมพระเกียรติ* กรุงเทพฯ : สกว.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๕). *“กฎหมายเทียรบาลพม่า” ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๒* กรุงเทพฯ : คลังวิทยา , หน้า ๘๒๗ – ๘๘๐.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์. (๒๕๕๓). *คำอัญญา* กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.
- สยาม ภัทรานุประวัติ. (๒๕๔๖). *ปักษีปกรณ์ : การศึกษาเปรียบเทียบฉบับสันสกฤต ล้านนา และไทย* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สันต์ ท. โกมลบุตร. (๒๕๕๐). *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- สันต์ ท. โกมลบุตร. (๒๕๕๒). *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- หอพระสมุดวชิรญาณ. (๒๕๖๖). *ประชุมปกรณ์ภาคที่ ๒ เรื่องปักษีปกรณ์* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาสุริยเดวพิเศษฤทธิ.

- อัมพร สายสุวรรณ. (๒๕๔๕). *ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ฮันส์ เพนซ์ และ คณษ. (๒๕๔๐). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑน์ ๆ เชียงแสน.*
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม.
- G. Coedès. (๑๙๔๒): “*L’origine du cycle des douze animaux au Cambodge.*”
T’oung Pao XXXI :๓๑๕ – ๓๒๙.
- G. Coedès. (๑๙๕๔). *Inscriptions du Cambodge Vol. VI* Paris : BEFEO.
- G. Coedès. (๑๙๖๔). *Inscriptions du Cambodge Vol. VII* Paris : BEFEO.
- M.M. Williams.(๑๙๗๐). *ASanskrit – English Dictionary*Delhi : Motilal Banarsidass.
- P. Pelliot.(๑๙๕๔). *Mémoires sur les Coutumes du Cambodge de Tcheou Ta – Kouan.* Paris : Librairie d’Amérique et d’Orient.
- V.S. Apte. (๑๙๗๘). *The Practical Sanskrit – English Dictionary*Delhi : Motilal Banarsidass.

“สงกรานต์”

ในวรรณกรรมและตำนานของคนไทย-ไทย

อภิรักษ์กุล เกษมพลา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สงกรานต์ เป็นงานใหญ่ในหมู่คนไทย มาแต่โบราณ ด้วยถือกันว่าเป็น การเปลี่ยนผ่านฤดูกาล เป็นเรื่องนำยินดี ควรแก่งานรื่นเริงบันเทิงใจการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลนี้ เดิมไม่ได้หมายถึงปีใหม่ ในหมู่ชนชาติไทย นับเดือนอ้าย เป็นปีใหม่ เดือนห้า เป็นปอยสังขานต์ หรือ สงกรานต์ แยกออกจากกัน ขณะที่ในประเทศไทยนับเดือนห้า เป็นทั้งตรุษ คือ ปีใหม่ และ สงกรานต์ ทำให้เทศกาลสงกรานต์ในประเทศไทยทวีความสำคัญขึ้นไปกว่าเทศกาลอื่นๆ

ด้วยความสำคัญของ “สงกรานต์” จึงพบวรรณกรรมหลายหลายเรื่องบันทึกเรื่องราว ของเทศกาลสงกรานต์ไว้มาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการบันทึกในวรรณคดีหลายเรื่อง หรือเป็นที่รับรู้ในฐานะประเพณีสำคัญของชาติก็ตาม แต่กลับพบหลักฐานเรื่องประวัติสงกรานต์ หรือ ตำนานสงกรานต์ของคนไทยเมื่อในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง และเนื้อหาดังกล่าวยัง มีความแตกต่างจากคนไทกลุ่มต่างๆ บทความนี้จะจะได้รวบรวมวรรณกรรมไทยที่กล่าวถึงเรื่อง ราวของสงกรานต์และตำนานสงกรานต์ของคนไทย-ไทย ในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

๑. สงกรานต์ในความทรงจำผ่านวรรณกรรมของคนไทย
๒. ตำนานสงกรานต์ “ไทย” กลิ่นอาย “มอญ”
๓. ตำนานสงกรานต์ของคนไทกลุ่มต่างๆ
๔. มองคนไทย-ไทผ่านวรรณกรรมและตำนานสงกรานต์

๑. สงกรานต์ในความทรงจำผ่านวรรณกรรมของคนไทย

วรรณคดีเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของกวีในการบันทึกเหตุการณ์ผสมผสานกับความรู้สึก นึกคิดและจินตนาการของกวี กวีไทยหลายยุคสมัยได้บันทึกเทศกาลสงกรานต์ไว้สะท้อนให้เห็น วิถีชีวิตไทยในแต่ละยุคสมัยดังจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๑.๑ สงกรานต์ในวรรณกรรมก่อนสุโขทัย*

ในสมัยก่อนสุโขทัยพบการบันทึกเทศกาลสงกรานต์ในจารึกต่างๆ จำนวนหนึ่ง โดยเป็น

*อนึ่ง มีพบการกล่าวถึงเทศกาลสงกรานต์ในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้นักวิชาการหลายท่าน มีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องยุคสมัยที่แต่ง บ้างว่าแต่งในสมัยสุโขทัย บ้างว่าแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการ วรรณคดีแห่งชาติ โดยศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้เป็นวรรณกรรม สมัยสุโขทัย ที่มีส่วนที่แต่งเดิมเข้ามาในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ด้วย (คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ, ๒๕๕๖ : ๑๒๗) เมื่อได้ พิจารณาแล้วผู้เขียนพบว่าตอนที่กล่าวถึงสงกรานต์นั้น มีภาษาและเนื้อความที่ใหม่กว่าสุโขทัย จึงไม่น่านำมาไว้ในบทความนี้

จารึกของอาณาจักรเขมรโบราณ (ขอมโบราณ) ที่ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของประเทศไทย อาทิจารึก พระศรีสุรยลักษณ์มี ด้านที่ ๓ พุทธศตวรรษ ๑๗ อักษรขอมโบราณภาษาเขมร, สันสกฤตพบที่ อำเภอลพ จังหวัดขอนแก่น ความว่า

... ศก ๙๔๔ ขึ้น ๕ ค่ำ เสวยฤกษ์กฤตติกา วันพุธ ด้วยกัมรเตงอัญ เทวีศรีสุรยลักษณ์ ได้ถวายกัลปนา เหล่านี้แก่พระ แห่งสิงหฬาทาสที่ถวาย ทรพย์ ไตปะโรงแวงทรพย์ ไตเนก ทรพย์โฆเซน ตระฟาง คน ๗๐ คน นาดันเปรียง ถึงนาตฤกเททำถึงนาดันลำโรง นาลองววม นาลากาง ไม่ถวายแก่พระที่มา ผจญพิธีสงกรานต์ ข้าวสาร . . . กระเชอ (ชะเอม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์, ๒๕๓๕ : ๑๐๙ - ๑๒๑)

ในจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ ด้านที่ ๑ อักษรขอมโบราณภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๕๘๕ พบที่ขุมประตูกำแพงศาสนสถาน วัดสระกำแพงใหญ่ ตำบลสระกำแพงใหญ่ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดศรีสะเกษ กล่าวถึงช่วงเวลาของสงกรานต์ไว้เช่นกัน ดังนี้

... มหาศักราช ๙๖๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ แห่งวิศุสงกรานต์^๒ ด้วยพระกัมรเตงอัญ คิวทาส คุณโทษ พระสภานแห่งกัมรเตงชคต ศรีพฤทเธศวร เมืองสดุกอำพิล ซึ่งได้ร่วมกันกับ พระกัมรเตงอัญ ขุรุอุปถัมภ์ดาบส พระกัมรเตงอัญ คิวเรสวัต พระธรรมศาสตร์และ พระกัมรเตงอัญผู้ตรวจราชการ แต่ละปีกษ์และพระกัมรเตงอัญ คิวทาส ชื่อที่ดินนี้ซึ่งอยู่ ติดกับตระพังพราหมณ์แก่กำเสตงโฆลณุมุขประติปีกษ์และได้แนะนำ พระกัมรเตงอัญ พยาบาร เพื่อปักหลักเขต และทำการถวายเจาจงสงกรานต์ใน กัมรเตงชคต ศรีพฤทเธศวร ข้าวสาร ๑ กระบุงข้าที่ทำกัลพานัน มีไต่กันโส ไต่กันโสอีก ไต่กำพุกโต ๓ เเกน ไต่เกเชน ลีฤทธิบริ นีในกคลปีกษ์กฤษณปีกษ์ มีไต่กันธณ ไต่กำสด ลิกำพิด ไต่ลมากุล สำลำอบ ลิกำไพ รวมทาส ลีไต่ ซึ่งบำเรอ สงกรานต์ทั้ง ๒ ปีกษ์(อ่ำไพ คำไท, ๒๕๒๙ : ๑๗๑ - ๑๗๕.)

อย่างไรก็ตาม ยังมีจารึกอีกจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึง “สงกรานต์” ในความหมายของ ตำแหน่งหรือบุคคล ดังปรากฏใน จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม ด้านที่ ๑ อักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร พุทธศตวรรษ ๑๗ พบที่กรอบประตูทางเข้าอุโมงค์วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร (พระธาตุเชิงชุม) ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร

... แรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ ขยานักษัตร วันอังคาร ด้วยพวกเราพากันไปชี้แจงต่อ ขโณพลผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านพระนุรพิเนา ตามคำแนะนำของกำเสตงว่า ที่ดินที่พระเลง ซึ่งอยู่ภายในหลักเขตนั้น เราได้มอบให้หัวหน้าที่ดินซึ่งอยู่ในหลักเขตใหญ่ขึ้นอยู่กับโลก ผู้เป็นหัวหน้าแห่งหมู่บ้านพระเลง สนวนนอกหลักเขตให้ ขึ้นอยู่กับโลก ผู้เป็นหัวหน้าแห่งหมู่บ้านพระนุรพิเนา มัทยนักษัตร วันอาทิตย์โฆลณุมุขแห่งพระเลงถวายทาส ๔ คน

^๒“วิศุสงกรานต์” เป็นวันที่พระอาทิตย์อยู่ตรงศีรษะคือเวลาเที่ยง มีเวลากลางวันและกลางคืนเท่ากัน (อ่ำไพ คำไท, ๒๕๒๙ : ๑๗๑ - ๑๗๕.)

แต่เทวรูป วั ๖ ตัวข้าวเปลือกและนาแต่สงกรานต์^๓ และไว้ประจำแกไขลัญพล เพื่อให้ดูแลในสิ่งทั้งปวง(อาไฟ คำโท, ๒๕๒๙ : ๒๘๔ - ๒๘๖)

ในสมัยก่อนสุโขทัยอาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีข้อมูลชัดเจนถึงสงกรานต์ของคนไทย มีเพียงหลักฐานของเขมรโบราณที่อยู่บนดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ทั้งยังไม่ปรากฏการใช้คำ “สงกรานต์” ในจารึกภาษาไทยด้วย

๑.๒ สงกรานต์ในวรรณกรรมอยุธยา

ในสมัยอยุธยาฉบับได้ว่าเป็นยุคที่ปรากฏการใช้คำ “สงกรานต์” มีบันทึกในกาพย์ท้อโคลงนิราศธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทรงพรรณนาถึงการทำบุญในช่วงสงกรานต์ไว้ว่า

เดือนห้าอ่าโถมงาม	การออกสนามตามพีไคล
สงกรานต์การบุญไป	ไหว้พระเจ้าเข้าบิณฑบาต
เดือนห้าอ่ารูปล้ำ	โถมฉาย
การออกสนามเหลือหลาย	หลากเหล่าน
สงกรานต์การบุญผาย	ตามพี
พระพุทธรูปฤๅวัน	แต่งเข้าบิณฑบาต

(กรมศิลปากร, ๒๕๓๑ : ๒๖๑)

นอกจากนี้ยังมีกล่าวไว้ในพิธีทวาทศมาสของเก่า ที่กล่าวถึงรายละเอียดของพิธีสงกรานต์ไว้ชัดเจนดังความว่า

พระราชพิธีละแวงสุก (เถลิงศก) เมื่อสงกรานต์
 (๑) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จไปสร่งน้ำพระ (พุทธรูป) ครีสรเพชญ์ (และเทวรูป) พระพิฆเนศวร
 (๒) โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะเข้ามาสร่งน้ำ และรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตและจตุปัจจัยที่ในพระราชวัง ๓ วัน
 (๓) ทรงก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดพระศรีสรเพชญ์ และมีการฉลองพระเจดีย์ทรายด้วย
 (๔) ตั้งโรงทานเลี้ยงพระแลราษฎรซึ่งมาแต่จตุรทิศ มีเครื่องโภชนาหารคาวหวาน น้ำกินน้ำอาบแลยารักษาโรคทั้ง ๓ วัน

(สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๕ : ๒๙๐)

^๓“สงกรานต์” ในบริบทนี้ เมื่อได้สนทนากับรองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศุกมิวติ แล้วได้ข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจว่า อาจหมายถึง “สังขานต์” ซึ่งมีนัยเชื่อมโยงไปสู่ผีบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์สุกัญญา สุฉฉฉายา แสดงทัศนะว่า “สังขานต์” อาจเป็นร่องรอยของการบูชาผีบรรพบุรุษ และภายหลังใช้ “ขุนสังขานต์” เป็นตัวแทน ขณะที่ในลาวใช้ ปูเยอ ยาเยอ ซึ่งเป็นมนุษย์คู่แรกและบรรพบุรุษของมนุษย์ร่วมแห่ในขบวนสงกรานต์ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณทั้ง ๒ ท่านที่กรุณาแสดงทัศนะอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อบทความนี้

สงกรานต์ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา ให้ภาพรายละเอียดของแนวปฏิบัติในเทศกาลสงกรานต์ได้ค่อนข้างชัดเจน เห็นความพยายามในการผูกคติเรื่องสงกรานต์กับพระพุทธศาสนา มาแต่ต้น และได้กลืนอายุของวัฒนธรรมเขมรในเทศกาลสงกรานต์แห่งราชสำนักสยาม

๑.๓ สงกรานต์ในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์

วรรณกรรมรัตนโกสินทร์มีการบันทึกถึงเทศกาลสงกรานต์ไว้หลายเรื่อง เห็นภาพทั้งสงกรานต์แบบชาวบ้านและแบบชาววัง สงกรานต์แบบชาววัง มีบันทึกไว้ในวรรณกรรมที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมตำราแบบแผนพระราชพิธี คือ พระราชนิพนธ์เรื่อง *พระราชพิธีสิบสองเดือน* ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งให้รายละเอียดของพระราชพิธีไว้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในพระราชพิธีเดือนห้า ซึ่งเป็นห้วงเวลาแห่งเทศกาลสงกรานต์ ชาววังจะมีการสังเวद्यเทวดา สมโภชเครื่องและเลี้ยงโต๊ะปีใหม่พระราชพิธีคเชนทร์ศว-สนาม และพิธีสงกรานต์ซึ่งประกอบด้วยการพระราชพิธีพระราชกุศลต่างๆ

วันสงกรานต์เริ่มเมื่อวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้า ซึ่งเป็นกำหนดขึ้นปีใหม่ นับเป็นวันนักขัตฤกษ์สำคัญ สำหรับชาวไทยมาแต่โบราณ สำหรับการภายในมีพระราชพิธีพระราชกุศลนักขัตฤกษ์ ในวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายบังคมถือน้ำพระพิพัฒน์สังข์ และพระราชทานเบี้ยหวัดผ้าป่าแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน นอกจากนี้มีพระราชกุศลก่อพระทรายและถวายข้าวบิณฑิ์ในวันสงกรานต์ พิธีสงกรานต์แบ่งออกเป็นสามตอนสามวัน วันมหาสงกรานต์ วันเนาและวันเถลิงศก ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านี้มีวรรณกรรมที่กล่าวถึงแบบแผนพระราชพิธีในลักษณะนี้เช่นกัน แต่มิได้ให้รายละเอียดมากเท่าพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน แต่งเป็นโคลงคือ *โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส* พระราชนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระบารบาศร์ปักษ์ มีเนื้อหากล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๕ ดังนี้

รำกล่าวราวเรื่องสั้น	เสร็จสนาม
เป็นสุขแสนสำราญ	ท่วนหน้า
จักเรียงเรื่องสงกรานต์	เติมต่อ
แบบบูรณทั่วหล้า	โลกล้วนเคยมี
กำหนดสุริยยาตร์เยื้อง	รอบจักร
เป็นที่เปลี่ยนศักราช	ใหม่ได้
ขึ้นสู่เมศราชีพรัก	พร้อมนับ ถือนา
บังคับแห่งโหรให้	เรียกฐั่วแดน
จิตรมาสสี่ค่ำขึ้น	กำหนด
แม้ว่าจักถอยถด	ห่อนได้
ออกจนสุดเดือนหมด	สิ้นปักษ์ แรมแฮ
เดือนหกขึ้นสี่ไชรั	นอกนั้นฤามี

บอกบุญให้ก่อสร้าง	เจดีย์ ทรายเฮย
ตามพระอารามหลวงมี	ใหม่สร้าง
เปลี่ยนผลัดวัดละปี	ฉันทอด อดองเฮย
ข้าราชการเกณฑ์บ้าง	กับทั้งประยูรวงศ์
วันเนานั้นตั้งพระ	ชันษา
ทกลีบริูปพระราช-	คณะถ้วน
ฉันทแล้วรดน้ำมา	ฉันทอีก เพลเฮย
ถวายแต่ไตรแพรล้วน	ทั่วถ้วนทุกปี
วันเฉลิมศึกขึ้นใหม่	มีการ
ตั้งมูรธาภิเศกสนาน	ราชไท่
มवलหมู่เหล่าพนักงาน	ถวายโสรจ สรงนา
เตรียมอยู่คอยรับใช้	พร้อมพร้อม เปรียงกัน

นอกจากวรรณกรรมตำราที่บันทึกเทศกาลสงกรานต์แล้ว ยังมีวรรณคดีที่บันทึกภาพและบรรยากาศของเทศกาลสงกรานต์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไว้หลายเรื่อง ดังนี้

เสภาขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องเก่าที่แต่งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เล่าบรรยากาศเทศกาลสงกรานต์ของชาวเมืองสุพรรณบุรีไว้อย่างน่าสนใจ โดยกล่าวถึงกิจกรรมต่างๆ และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ความสนุกสนานรื่นเริงและบรรยากาศแห่งการเฉลิมฉลอง โดยเนื้อเรื่องแทรกไว้ในตอนที่พลายแก้ว (ขุนแผน) เมื่อครั้งเป็นเณรแก้ว ได้มาอาศัยบวชเรียนกับสมภารมี ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสที่วัดป่าเลไลยก์ จนขุนแผนเทศน์ได้เก่งตั้งแต่อายุยังน้อย เมื่อถึงเทศกาลสำคัญรวมถึงเทศกาลสงกรานต์ ดังนี้

๑ ที่นี้จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ	ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา	ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
หญิงชายน้อยใหญ่ไปแออัด	ชนทรายเข้าวัดอยู่ชักรั้ว
ก่อพระเจดีย์ทรายเรียรายไป	จะเลี้ยงพระกะไว้ในพรรุ่งนี้
นิมนต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย	ต่างฉลองพระทรายอยู่อิงมี
แล้วกลับบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าชี	ปึงจีสารพัดจัดแจงไว้
ทำน้ำยาแกงขมต้มแกง	ผ่าฟักจักแพงพะแนงไก่
บ้างทำห่อหมกปิดไว้	ต้มไข่ผัดปลาแห้งทั้งแกงบวน
บ้างก็ทำวันซาสุก	ข้าวเหนียวหน้าหมูไว้ถั่วถ้วน
หน้าเตียงเรียงเสียดข้าวเม่ากวน	ของสวนส้มลูกทั้งลูกไม้
มะปรางกลางสาตลูกหวายหว่า	ส้มโอส้มซ่าทั้งกล้วยไข่
ทุกบ้านอลหม่านกันทั่วไป	จนตึกตื่นหลับไหลไปฉับพลัน
ครั้นรุ่งแจ้งแสงทองส่องฟ้า	ต่างตกแต่งกายาขมิขมัน
หนุ่มสาวเก่าแก่มาแจจัน	พร้อมกันที่วัดป่าเลไลยก์ ฯ

๑ ฝ่ายว่านางพิมกับมารดา

ข้าวปลารณะจัดหาไป
ถึงวัดนั่งลงตรงพระทราย
หญิงชายเต็มไปในวัดวา
ฝ่ายพระสงฆ์ห่มดองครองผ้า
เถรเถรนั่งจัดถัดกันไป
ต่างถวายเกล็ดช้จัดพานเรียง
อาราธนาศีลขึ้นพันที
แล้วถวายพรพระตั้งนโม
จัดของใส่สำหรับลงฉบับปล้น
ลูกศิษย์เถรเถรประเคนบาตร
ช่วยเหลือคอยสำรวจตรวจตรา

๑ ฝ่ายว่านางพิมมีศรัทธา

หยาบขันข้าวบาตรเดินนาตไป
ครั้นว่ามาถึงเจ้าเณรแก้ว
เจ้าเณรนี้ที่เหมือนรู้จักกัน
หมู่ผ้าปลาแห้งทั้งแกงไก่
ใส่กรอกปลาแห้งแดงโม
เณรแก้วก้มหน้าไม่ทันรู้
ปะหน้าสีกาพิมยิ้มตะแคง
ตักบาตรเหลือล้นจนโอลิ้น
หวานเค็มก็เต็มสำหรับไป
นางพิมยิ้มไปล้โฮ้เจ้าเณร
เขาใส่ให้อักโขพาโลเอา
เณรใจบึกๆ นึกเป็นครู
ชื่อว่าสีกาพิมพิลาไลย
ครั้นพระสงฆ์ฉันเสร็จสำเร็จปล้น
อันดับรับสัพพโหมทนา
ต่างคนยินดีปรีดา
เสียงแซ่ซ้องบ้างร้องเป็นลำน้า

พาบ่าวไพร่ออกมาหาข้าไม่
ชุบเทียนดอกไม้ใส่พานมา
แล้วถวายนมัสการถ้วนหน้า
ปูเสื่อลาดคอยท่าพระสงฆ์ไว้
เสร็จแล้วลงมาศาลาใหญ่
ลับปุรุชกราบไหว้ด้วยยินดี
ห่มผ้าสไบเฉียงอยู่ตามที
สมภารมีก็ให้ศิลาไปปล้น
พวกสีกาหาโออยู่ตัวสั้น
ตั้งถวายเป็นหลั่นกันลงมา
อังกาลข้าวของไว้ตรงหน้า
น้ำยาพร่องต้องตักเอาเติมไป ๖
กล้วยขนมล้มน้ำใส่ถาดใหญ่
ใส่แต่หัวโตลงมาปล้น
แลแล้วเรรวนนิกหวนหัน
นางก็ตักจันทน์ทพิโต
ไข่พอกซีกใหญ่ใส่อักโข
แกงโถหนึ่งใส่ให้พอแรง
เห็นของมากงเคยดูก็ตาแข็ง
สีกานี้มีแกล้งข้าฤโร
จะรู้ทีเปิบกินกะไรได้
ส่วนทีของชอบใจมิให้เรา
ข้าคิดว่าหลวงเณเห็นโอเปล่า
จะให้เราเสียศรัทธาขึ้นว่าไป
เหมือนเคยเล่นกับกุกุจำได้
สาวขึ้นสวयกะไรเพียงบาดตา
ท่านสมภารมีนั่นก็ยกถา
ลับปุรุชสีกาก็กรวดน้ำ
เสร็จแล้วกลับมายุ่ศาลาค่ำ
บ้างพื่อนรำฉลองทานสำราญครั้น ๖

ในวรรณกรรมของสุนทรภู่มีกล่าวถึงเทศกาลสงกรานต์ไว้ในเรื่องพินพิลาปซึ่งสุนทรภู่แต่ง
ขณะครองเพศเป็นสมณะและจำพรรษาอยู่ ณ วัดเทพธิดาราม มีเนื้อหากล่าวถึงวิถีชีวิตไทย
ช่วงเทศกาลสงกรานต์ ดังนี้

๑ ถูกรื้อก่อนเก่าทำข้าวแช่
ช่างทำเป็นเช่นดอกจอกเป็นดอกจันทน์
มะม่วงดิบหีบดูจิ้งจุก
จะแลล้บกลับกลายลุดสายตา

๑ **ตรุษสงกรานต์**ที่ท่านแต่งเครื่องแป้งสด
น้ำกุหลาบอาบอระแสนสบาย
เหมือนแสนง้อโอเลียแรงแต่งหนังสือ
มามีตเหมือนเดือนแรมไม่แจ่มดวง
จำจากเพื่อนเหมือนจะพาน้ำตาตก
โอ้แสนอายุปลายอ้อยเลื่อนลอยไป

นำชมแต่เครื่องกับสำรับฉัน
งามจนชั้นกระชายทำเหมือนจำปา
ทำนาร์กุปลัศต์วเหมือนมัจฉา
เคยไปมามีได้เห็นจะเว้นวาย ฯ
ระรื่นรสราเชนพมเสนกระสาย
ถึงเคราะห์ร้ายหายหอมให้ตรอมทรวง
จนมีชื่อเสียงเลื่องทั้งเมืองหลวง
ต้องเหงง่วงทรวงเศร้าเปลี่ยวเปล่าใจ
ต้องระทระเทินหาที่อาศัย
เจ็บเจ็บใจไม่รู้หายชังตายทน ฯ

ในนิราศพระปฐมของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์)กล่าวถึงสงกรานต์ไว้เล็กน้อย โดยกล่าวถึงชีวิต
ในวัยหนุ่มกับหญิงคนรัก และเทศกาลสงกรานต์เป็นหนึ่งในช่วงเวลาที่ได้สานสัมพันธ์กับหญิงคนรัก

คิดถึงครั้งรุ่นหนุ่มได้ชุ่มเชย
แต่ละคำดูจอำมฤตรส
พี่หลงไหลใฝ่ฝันจนพันเพื่อน
ถ้าวันไรไม่พบประสบพัศตร์
ถ้าเห็นหน้อยค้อยพินเหมือนคืนเป็น
ควรเป็นจอมหม่อมพระยานาสวาท
ทั้งสาระแนแก่งอนทั้งอ่อนโยน

ปานเสวยยาทิพย์หีบดาวเดือน
มาย้อยหยดยาใจใครจะเหมือน
แต่เวียนเวียนเยิ้มเฝ้ามักเข้าเย็น
กำเรีรักโรคเบียนลักเกเวียนเซ็น
เคยไปเล่น**สงกรานต์**ที่บ้านโน้น
มารยาทยศอย่างเหมือนนางโขน
ละเอวโอนอ้อแงเหมือนแกลังกลิ้ง

นิราศเดือนของ หมื่นพรหมสมพัศตร์ หรือนายมี พรรณนาครัครวญถึงคนรักโดยใช้เวลา
ในแต่ละเดือนเป็นแกนในการดำเนินเรื่อง ในเดือน ๕ นายมีกล่าวถึงบรรยากาศของงานสงกรานต์
ของชาวบ้านในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เต็มไปด้วยมหรสพและการละเล่นรื่นเริงต่างๆ จำนวนมาก ดังนี้

พวกมนุษย์สุดสุขสนุกครัน
ทั้งผู้ดีเข้ใจใส่อังคาส
ล้วนแต่งตัวทั่วกันวันสงกรานต์
ที่เฒ่าแก่แม่หม้ายไม่มีใครเที่ยว
ที่กำดัดขัดสีสวยทั้งกาย
บ้างก็มีที่สาวดีมาดพระสงฆ์
ได้แต่เพียงพุดกันจำนรรจา

๑ ล้วนแต่งตัวเต็มงามทราวมสาวดี
สงกรานต์ที่ตรุษที่ไม่มิมอม

๑ โอ้อุดูเดือนห้าหน้าคิมหันต์
ได้ดูกันพิศวงเมื่อ**สงกรานต์**
อภิวาทพุทธรูปในวิหาร
ดูศราญพิศพรังทั้งหญิงชาย
สู้อดเปรี้ยวกินหวานลูกหลานหลาย
เที่ยวถวายน้ำหอมน้อมศรัทธา
ต่างจำนงนีกำดัดขัดลิกษา
นานนานมากลับไปแล้วใจตรอม ฯ
ใส่สีนาดฟังเฟื่องด้วยเครื่องหอม
ประดับพร้อมแหวนเพชรเม็ดมุกดา

มีเท่าไรใส่เท่านั้นฉันผู้หญิง
 งามสุรเดินดินลิ้นคักดา
 บ้างเล่นเบี้ยเสียถ้าวจนมัวมิด
 บ้างฉุดมือยื้อผ้าด่ากันเปิง
 เขาตัดไฟตายแพ้เหลือแต่ผ้า
 นั่งเสียใจเต็มที่ต้องหนีมือ
 ดูเขาเล่นเป็นฤดูไม่รู้ขาด
 บ้างก็หลงเลยเล่นเป็นนักร้อง
 ทั้งหนุ่มสาวฉาวฉานด้วยการเล่น
 แต่ตัวเราเปล่าไปมาได้เซย
 ให้เจ็บจุกทุกข์เท่าศรีศรี
 ทุกวันนี้ใครมีซึ่งคู่ชม
 เมื่อไรเล่าเรานี้จะมีบ้าง
 แต่นึกบอตรงรอกหมาช้านาน

ดูเพริดพริ้งเพราะเอกเหมือนเมฆเวลา
 เทียวไล่คว่าบางทีก็มีเชิง
 ใครซี้ตีตาดากวางกันเหลิง
 ที่รู้เชิงทำแปดเก้าเป็นเจ้ามือ
 ลิ่นปัญญาบ่นพลากรวางหื้อหื้อ
 ไม่สยขื่อทำไฟตายเขาเอง
 นุชนาฏฟุ้งกระเตาะขึ้นเหมาะเหมง
 ฉันทน์เกรงกลัวนักร้องไม่รักเลย
 บ้างซุ่มเป็นผัวเมียกันเสียเฉย
 ไอ้ออกเอ๋ยคิดไปแล้วใจตรม
 ด้วยไม่มีคูซิดสนิทสนม
 สำราญรมย์เรียงจิตเป็นนิจกาล
 จะได้วางเว้นทุกซอกสนุกสนาน
 ทอดสะพานเข้าที่ไหนไม่ได้เลย ๗

นอกจากนี้ ส.พลายน้อย (๒๕๔๗: ๕๙) กล่าวถึง นิราศรำฟิ่ง ของพระอยู่ วัดสุทัศน์เทพวราราม ที่เล่าถึงชาวบ้านที่มักหาความสนุกรื่นเริงตามความพอใจในระหว่างเทศกาลสงกรานต์ หนึ่งในนั้นคือ การเล่นการพนัน ซึ่งในสมัยโบราณอนุญาตให้เล่นได้โดยเสรี

.....
 แรมสิบสี่ค่ำสมมติว่าตรุษไทย
 เรียกกรรยามาพร้อมล้อมเล่นไฟ
 ใครได้เสียจดจำทำบัญชี
 ใครเจ้ามือแจกไฟให้เขาเสร็จ
 แล้วทิ้งไปใบหนึ่งถึงมือรอง
 เล่นไฟผ่องร้องเสียงกันเสียงส่ำ
 คนจั่วร้องผ่องหรือจะเอี้ยวพระยา
 บ้างเล่นลุงคู่สำเหนียกเรียกว่าก้า
 บ้างว่าเล่นกินช่องสักสองไพ
 เล่นสนุกคืนยังรุ่งอีกคั้งค่ำ
 ผัวก็เพลี่ยเมียก็อ่อนนอนตะแคง
 สามวันตรุษหยุดเล่นนักรักชดถุกซ์
 ไม่ผูกเขาจับปรับซ้ำสิบตำลึง

แล้วเลยคิดถึงเดือนสี่ขึ้นปีใหม่
 คิดติดไฟเล่นที่เรือนเหมือนทุกปี
 ถ้ามันใครเสียเงินต้องเฉยปี
 เสียยังมีเรียกเค้าเอามากอง
 คนละสิบเอ็ดเจ้ามือถือสิบสอง
 ทิ้งไม่ต้องจั่วไฟในกองมา
 จั่วแล้วแบดูก่อนสิหล่อนจั่ว
 คนหนึ่งว่าผ่องฉันทน์นั้นเป็นไร
 ถ้าจั่วมาโดนตองเป็นตองได้
 ขึ้นช่องใครแล้วหัวร่อเสียพอแรง
 สามคืนซ้ำสามทิวาจนตาแข็ง
 เสียแหบแห้งเพราะไฟตองร้องผ่องอิง
 มันไม่เลิกผูกหัวเบี้ยเสียสลึง
 เอาไปตั้งขาลื้อวหน้าเขี้ยวไป

วรรณกรรมไทยดั่งนำเสนอมาข้างต้นได้ร่วมกันบันทึกภาพของเทศกาลสงกรานต์ไว้ในฐานะ เป็นส่วนหนึ่งของผลิตผลของสังคมไทย นำเสนอภาพทั้งสังคมชาวบ้านและสังคมชาววัง ผสมผสาน กับจินตนาการและโลกทัศน์ของกวี ทำให้เกิดเป็นวรรณกรรมทรงคุณค่าในที่สุด

๒. ตำนานสงกรานต์ไทยกลืนอายุมอญ?

ตำนานถือเป็นคัมภีร์อธิบายมูลเหตุของการทำพิธีกรรมตั้งที่มาลินอฟสกี (อ้างใน ศิริภาพ ฦ ถลาง, ๒๕๔๘: ๓๒๓) กล่าวว่า ตำนานปรัมปราบรรจूरหัสของความเชื่อเกี่ยวกับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายพิธีกรรม กำหนดศีลธรรม กำหนดกฎเกณฑ์และแนวทาง ปฏิบัติให้สมาชิกในสังคม ตำนานปรัมปราไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดา แต่เป็นเรื่องเล่า ที่มีพลัง ไม่ใช่มีหน้าที่แค่อธิบาย แต่เป็นบทบัญญัติสำหรับความเชื่อ ศีลธรรม และภูมิปัญญา ให้แก่สมาชิกในสังคมดั้งเดิม

อย่างไรก็ดี แม้จะมีหลักฐานว่าคนไทยรู้จักเทศกาลสงกรานต์มาแต่โบราณกาล ดังปรากฏในวรรณกรรมยุคต่างๆ หากแต่กลับพบหลักฐานลายลักษณ์ที่เก่าที่สุดที่บันทึกตำนาน สงกรานต์คือ จารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจำนวน ๗ แผ่น ติดอยู่บนผนังในศาลาเฉลียง ด้านทิศเหนือ เป็น ๑ ใน ๔ ศาลาเฉลียงรอบทิศใหญ่ทั้งสี่ทิศของพระมณฑป (หอไตรจตุรมุข) ที่เพิ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ใกล้กับจารึกรามัญหุงข้าวทิพย์ จารึกเหล่านี้นำมาติดใน ศาลาเฉลียงเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามปัจจุบันพบว่าจารึกดังกล่าวมิได้มีติดอยู่ในตำแหน่งเดิม สันนิษฐานว่าคงสูญหายไปในคราวบูรณะพระอารามวัดพระเชตุพนฯ เมื่อหลายสิบปีก่อน ทั้งนี้ แม้ว่าจะเป็นตำนานไทย แต่เนื้อหาในตอนต้นกลับกล่าวว่ามีมาจาก “พระบาลีฝ่ายรามัญ”

๒.๑ จารึกตำนานสงกรานต์วัดพระเชตุพนฯ : ตำนานสงกรานต์ของไทยที่เก่าที่สุด

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้ นับเป็นตำนานสงกรานต์ ฉบับลายลักษณ์ที่เก่าแก่ที่สุด ที่มีการค้นพบ ณ ปัจจุบันนี้ จารึกด้วยตัวอักษรไทย สมัยรัตนโกสินทร์ แม้มิได้ระบุปีที่จารึก แต่สามารถกำหนดอายุจากประวัติการสร้างจารึก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุ เรื่อง “การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” โดยถอดจากโคลงด้นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสจารึกลงบนแผ่นหินรวม ๗ แผ่น มีเนื้อความดังนี้

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๑

๑ เรื่องมหาสงกรานต์นี้มีพระบาลีฝ่ายรามัญว่า เมื่อต้นภัทรกัปอันนี้มีเศรษฐีคนหนึ่ง หาบุตรมิได้ อยู่บ้านใกล้กับนักร้องสุราฯ นั้นมีบุตรสองคนมีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักร้องสุราฯ นั้น เข้าไปสู้อบ้านเศรษฐี กล่าวคำหยาบช้ำแก่เศรษฐีต่างๆ เศรษฐีได้ฟังจึงกล่าวว่าเรามีทรัพย์สมบัติ เปนอันมากไหนท่านจึงหมิ่นเรา นักร้องสุราฯ จึงตอบว่าท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่เรามีบุตรไม่ ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมสูญเปล่า เรามีบุตรชายสองคน มีฉวีวรรณดุจทอง เหนว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ฟังก็มีความลอยใจบังสรรวแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ ตั้งอธิฐานขอบุตรถึง ๓ ปี ก็ได้บุตร

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๒

๑ แผ่นสอง ว่าเมื่อเศรษฐีขบถุตร์แก่พระจันทร์ พระอาทิตย์มิได้แล้ว วันหนึ่งเป็นคิมหันตฤดูเจตมภาศ ขนทั้งหลายเล่นน้ำขุดฤกษ์ต้นปี ใหม่ทั่วชมพูทวีป คือพระอาทิตย์ ออกจากราศีรมัญญะเขตสุเมศราชี โลกย์สมมุติว่าวันสงครามต์ ขณะนั้นเศรษฐีจึงภาบริวาร ไปยังต้นไทรยรมฝั่งน้ำ อันเป็นที่อยู่แห่งปักษาชาติทั้งหลาย จึงเอาข้าวสารล้างน้ำ ๗ ครั้ง แล้วหุงขึ้นบูชารุกข์ไทรย์ พร้อมด้วยสุพยุภูนาหาร แล้วประโคมดุริยางค์ ดลตรี ตั้งอธิฐาน ขบถุตร์แก่รุกข์พระไทรย์ๆ ก็มีความกรัธมาหะไปขบถุตร์แก่พระอินท์เพื่อจะให้แก่เศรษฐี

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๓

๑ แผ่นสาม ว่ารุกข์พระไทรย์ขบถุตร์แก่พระอินท์ๆ จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลง ปติสนธิ ในครรรภ์รยาเศรษฐี.....ก็คลอตจากครรรภ์ตามานดา ให้ชื่อธรรมบาล กุมารแล้ว จึงปลุกปราสาท ๗ ชั้นให้กุมาร อยู่ที่ใต้ต้นไทรยรมฝั่งน้ำนั้น ครันกุมารเจออุษัน ก็รู้ภาษานก แล้วเรียนไตรเพทจบเมื่ออายุคัมได้ ๗ ขวบ ก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่างๆ แก่มนุษย์ทั้งปวงทั่วชมพูทวีปในขณะนั้นโลกย์ทั้งหลายก็นับถือทำมหาพรหม แลกระบิลพรหม องค์หนึ่งได้ลำแดงมงคลการแก่มนุษย์ทั้งปวง

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๔

๑ แผ่นสี่ ว่าเมื่อกระบิลพรหมแจ้งเหตุนี้ จึงลงมาถามปัญหา ๓ ข้อ แก่ธรรมบาล กุมารให้มาตัดคิศาเรบาฐาท่านถ้าท่านแก้มิได้เราจะตัดคิศาของท่านเวียนมหาสมุทร ๗ วัน กระบิลพรหมก็กลับไปยังพรหมโลกย์ ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานี้ล่องไปได้ ๖ วัน แล้ว ยังไม่เหนอบายจึงคิดว่าวันพรุ่งนี้เราจะตายด้วยทำวกระบิลพรหม หาต้องการไม่ จาหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่าคิดแล้วลงจากปราสาทเที่ยวไป นอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผิวเมียหารังอาไครย์อยู่บนต้นตาลนั้น

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๕

๑ แผ่นห้า ว่านางนกอินทรีเมียจึงถามว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน นกอินทรีผิวตอบว่า พรุ่งนี้ครบ ๗ วันที่ทำวกระบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมารๆ แก่ไม่ได้ ทำวกระบิลพรหมก็จะตัดศีรษะเสีย เราจะได้กินมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีเมียถามว่า เจ้ารู้จักปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีผิวตอบว่ารู้แล้วก็เล่าให้นกอินทรีเมียฟังแต่ต้นจนปลาย ธรรมบาลกุมารนอนอยู่ใต้ต้นไม้ไต่ยาก็จำได้มีความโสมนัสเป็นอันมากจึงกลับมาสู่เรือนของตน

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๖

๑ แผ่นหก ว่าครันวารเป็นเคารพ ๗ ทำวกระบิลพรหมลงมาถามปัญหา ๓ ข้อ แก่ ธรรมบาลกุมารๆ ก็วิสันหาปัญหาตามนกอินทรียกล่าวนั้น ทำวกระบิลพรหมก็ตรัสเรียก เทวดาทัง ๗ อันเป็นบริจาริกพระอินท์ คือ นางทงษ ๑ นางรากษ ๑ นางโคระ ๑ นางมลทากิณี ๑ นางมณฑา ๑ นางมิศระ ๑ นางมโหระ ๑ อันโลกย์สมมุติว่า องค์มหาสงครามต์กับเทพบรรพตซ์ มาพร้อมกันแล้ว ทำวกระบิลพรหมก็บอกว่าพระเศียร

เรานี้จะตัดอกบุชชาธรรมบาลกุมารบัดนี้ ถ้าจะตั้งไว้ยังแผ่นดินก็จะเปนไฟไหม้ทั่วโลกรัตนาคู ถ้าจะทิ้งขึ้นบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง เจ้าทั้ง ๗ จึงขอภาม มารับเศียรบิดาแล้ว ท้าวกระบิลพรหมก็ตัดเศียรส่งให้นางมลทาทิณิบุตรผู้ใหญ่ ในขณะนั้น โลกธาตุก็เกิดโกลาหลยั้งนัก

จารึกเรื่องมหาสงครามต์ แผ่นที่ ๗ ด้านที่ ๑

๑ แผ่นเจด ว่าเมื่อนางทงชมมหาสงครามต์เอาภามรับพระเศียรท้าวกระบิลพรหม บิดา แล้วให้เทพบริษัทแห่งประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุราช ๖๐ นาทีแล้วก็เชิญ เข้าประดิษฐานไว้ในมณฑป ณ ถ้ำคันทุลี เขาไกรลาศ กระทำบูชาด้วยเครื่องทิพต่างๆ แล้ว พระเวศกรรมกั้นถมิตร์โรงแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ ชื่อ ภักวะดีให้เทพดาแลนางฟ้า นิ่งแล้ว เทพดาก็เข้ามาซึ่งเถาณมุนาตลงล้างน้ำในอโนดาสระ ๗ ครั้ง แล้วแจกกันส่งเวย ทุกๆ พระองค์ ครั้นถึงวารกำหนดครบ ๓๖๕ วันโลกสมมุติว่าปี ๑ เปนวันสงครามต์ ธิดา ทั้ง ๗ องค์ ทรงเทพพาหนต่างๆ ผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกระบิลพรหมออกแก่กับ ด้วยเทพบรรพชิตแสนโกฏิ ประทักษิณเขาพระเมรุราชบรรพตทุกปี แล้ว ก็กลับไปเทวโลกย์ จบเรื่องมหาสงครามต์เท่านี้

แม้จารึกดังกล่าวจะจารึกในสมัยรัชกาลที่ ๓ หากแต่ความรู้เนื้อเรื่องตำนาน สงครามต์น่าจะแพร่หลายมาแต่ครั้งอยุธยา (นิยะดา เหล่าสุนทร, ๒๕๕๖ : ๕๓) แสดงทัศนะว่า เนื้อหาดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องการทลายปัญหาหระหว่างพรหม ๒ องค์ และอีกฝ่าย รู้คำตอบได้จากกนกมาจากนิทานของพราหมณ์ที่เล่าต่อกันมาโดยสมัยอยุธยา มีบันทึกเรื่องเล่า เช่นนี้ คือรูปแบบการถามปัญหาเรื่องสิริที่มีเดิมพันถึงชีวิตที่เรียกว่า "ปกรณัม" ซึ่งมีที่มาจาก นิทานอินเดียและนิทานเปอร์เซีย ปกรณัมที่เกี่ยวข้องกับตำนานนี้คือ *ปักษิปกรณัม* ทั้งนี้ปัญหา ที่ว่าด้วยเรื่องสิริมงคลของมนุษย์นั้น เป็นเรื่องที่แพร่หลายรู้จักกันไปโดยสมัยอยุธยาแล้ว และ คนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรับรู้กันค่อนข้างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากงานประพันธ์ ของสุนทรภู่ใน "สวัสดิรักษาคำกลอน"

ขณะที่ข้อมูลตำนานสงครามต์ในฝ่ายข้างมอญ ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่องกบิลพรหม ผู้เขียนยังไม่พบ พบเพียงเรื่องทำวมหาสงครามต์ของพม่าที่พระยาอนุমানราชชน (๒๕๒๒ : ๒๓) กล่าวถึงท้าวสักระ หรือสักกะ คือพระอินทร์ กับพรหมชื่ออสิเกิดได้เถียงปัญหาบางประการ ในพระพุทศศาสนา ท้าวสักระว่าศีลเป็นยอดของบุญ แต่อสิพรหมแย้งว่าทานเป็นยอดของบุญ เถียงกันจนตกลงไม่ได้จึงเสด็จลงมาโลกมนุษย์ไปหาพราหมณ์ผู้เป็นปราชญ์คนหนึ่งชื่อ กะลาไมเอง ให้เป็นผู้ตัดสินว่าฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด สัญญากันว่าหากฝ่ายใดได้รับคำตอบตัดสินว่าผิด ฝ่ายนั้นจะถูกตัดเศียรของตน ที่สุดอสิพรหมเป็นผู้ผิดจึงถูกตัดเศียร แต่ท้าวสักระมาทราบ ว่าเศียรอสิพรหมนี้ร้ายแรงมาก ถ้าโยนลงไปในมหาสมุทร น้ำในนั้นจะแห้ง ถ้าเอาไว้บนดินจะแห้งแล้ง ท้าวสักระจึงมอบเศียรแก่นางฟ้า ๗ คน เป็นผู้รักษา มีหน้าที่ถือเศียรอสิพรหมไว้ตลอด

เป็นเวอร์ผลัดเปลี่ยนกันปีละคน และเปลี่ยนกันในวันปีใหม่ แต่ก่อนจะเปลี่ยนเวอร์กันต้องเอาเศียรอสิพรหมไปสงรงน้ำเสียก่อน จึงได้เกิดมีการสงรงน้ำสาคน้ำกันในวันสงกรานต์

ตำนานสงกรานต์ในจารึกแผ่นที่ ๖ ที่ว่าด้วยชื่อนางสงกรานต์ทั้ง ๗ นี้เองที่นำมาสู่การสร้างสรรค “ประกาศสงกรานต์ฉบับราษฎร์” ขึ้น เพื่อพยากรณ์ชะตาบ้านเมืองประจำศักราช โดยมีการกำหนดเครื่องทรง เครื่องประดับ อาวุธ และสัตว์พาหนะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงคุณลักษณะประจำตนของนางสงกรานต์ซึ่งสัมพันธ์กับคำพยากรณ์บ้านเมือง คุณลักษณะของนางสงกรานต์ทั้ง ๗ วันนี้ไม่ปรากฏในจารึก ไม่ปรากฏว่าเริ่มมีมาแต่สมัยใด ทั้งนี้ใน “ประกาศสงกรานต์ฉบับหลวง” เป็นธรรมเนียมมีมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทางการคือราชสำนักจะแจ้งแก่ราษฎร์ ปรากฏหลักฐานในคำพยากรณ์สงกรานต์ในรัชกาลที่ ๓ ประชุมพระบรมราชาธิบายรัชกาลที่ ๔ และ ราชกิจจานุเบกษารัชกาลที่ ๕ ซึ่งพบว่ามีภาระบุเรื่องราวของนางสงกรานต์เรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ มีการตัดส่วนที่กล่าวถึงนางสงกรานต์ออก และไม่มีปรากฏอีก คงเหลือเพียงการบอกวันสำคัญประจำปี แจ้จวันมงคล ฤกษ์งามยามดี และการเคลื่อนย้ายราชสีต่างๆ

เมื่อตรวจสอบกับ ตำราพรหมชาติ ซึ่งเป็นคัมภีร์พยากรณ์สำคัญในหมู่ราชสำนักและชาวบ้านพบว่ามีการกล่าวถึงนางสงกรานต์ไว้อย่างละเอียดเช่นกัน และสื่อนัยแห่งการทำนายไว้ จึงทำให้สันนิษฐานว่ารายละเอียดของนางสงกรานต์ในแต่ละปี เกิดจากวิธีคิดของโหราจารย์ ที่พยายามผูกโยงนางสงกรานต์กับการทำนายดวงชะตาบ้านเมืองเข้าไว้ด้วยกัน ทั้งนี้ในแต่ละปีนางสงกรานต์แต่ละนางจะทำหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันตามวันมหาสงกรานต์ ดังนี้

ปฏิทินสงกรานต์ในสมัยรัชกาลที่ ๘

๑. นางสงกรานต์ทุงษเทวี ทุงษเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันอาทิตย์ ทัดดอกทับทิม มีปีทมราศ (แก้วทับทิม) เป็นเครื่องประดับ ภัคษาหาร คือ อุทุมพร (มะเดื่อ) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ ขวาทือจักร พระหัตถ์ซ้ายถือสังข์ เสด็จไสยาสน์เหนือครุฑ
๒. นางสงกรานต์โคราคเทวี โคราคเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันจันทร์ ทัดดอกปีบ มีมุกดาหาร (ไข่มุก) เป็นเครื่องประดับภัคษาหาร คือ เตละ (น้ำมัน) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาทือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า เสด็จประทับเหนือพยัคฆ์ (เสือ)

๓. นางสงกรานต์รากษสเทวี รากษสเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันอังคาร ทัดดอกบัวหลวง มีโมรา (หิน) เป็นเครื่องประดับ ภัทษาหาร คือ โลหิต (เลือด) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายถือธนู เสด็จประทับเหนือวราหะ (หมี)

๔. นางสงกรานต์มณฑาทเทวี มณฑาทเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันพุธ ทัดดอกจำปา มีไพฑูรย์ (พลอยสีเหลืองแกมเขียว) เป็นเครื่องประดับ ภัทษาหาร คือ นมและเนย อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ ขวาทือเหล็กแหลม พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า เสด็จไสยาสน์เหนือคัสพะ (ลา)

๕. นางสงกรานต์กิริณีเทวี กิริณีเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันพฤหัสบดี ทัดดอกมณฑา(ยี่หุบ) มีมรกตเป็นเครื่องประดับ ภัทษาหาร คือ ถั่วและงา อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาทือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือปิ่น เสด็จไสยาสน์เหนือคชสาร (ช้าง)

๖. นางสงกรานต์กิมิทาเทวี กิมิทาเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันศุกร์ ทัดดอกจกกลณี มีบุษราคัมเป็นเครื่องประดับ ภัทษาหาร คือ กล้วยและน้ำ อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาทือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือพิณ เสด็จประทับยืนเหนือมหิงสา (ควาย)

๗. นางสงกรานต์มโหทรเทวี มโหทรเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันเสาร์ ทัดดอกสามหาว (ผักตบชวา) มีนิลรัตน์เป็นเครื่องประดับ ภัทษาหาร คือ เนื้อทราย อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาทือจักร พระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูล เสด็จประทับเหนือมยุรพาปักษา (นกยูง)

อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า ในล้านนาเล่าตำนานสงกรานต์เรื่องเดียวกับภาคกลาง คือ เรื่องท้าวทิลพรหม หากแต่ในพิธีของล้านนาไม่มีนางสงกรานต์ กลับมี “ขุนสังขานต์” ซึ่งเป็นชาย ซึ่งไม่ปรากฏเรื่องราวในตำนานใดๆ ทั้งของล้านนาและของภาคกลาง อาจเป็นร่องรอยของตำนานเก่าก่อนที่จะรับตำนานในภาคกลางไปใช้ก็เป็นได้

๒.๒. ความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ในแต่ละภูมิภาค

ตำนานเกี่ยวกับสงกรานต์มีชื่อเรียกต่างๆ กันไปในแต่ละภูมิภาคเช่น ตำนานสงกรานต์ ตำนานมหาสงกรานต์ พระมหาสงกรานต์ชาตก อานิสงส์มหาสงกรานต์ (ภาคกลาง, ภาคใต้, ภาคอีสาน) ตำนานปีใหม่เมือง (ภาคเหนือ)

ด้วยความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ และความเป็นพุทธศาสนิกชนของคนไทย ที่นิยมทำบุญในเทศกาลต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล จึงเกิดการนำตำนานสงกรานต์ ไปสร้างสรรค์เป็นนิทานชาตก เรียกว่า พระมหาสงกรานต์ชาตก สำหรับให้พระภิกษุใช้เทศน์ ในวันมหาสงกรานต์ ในเทศกาลสงกรานต์ โดยกำหนดให้ทักขิณทริผู้เป็นสามีเป็นพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้ยังพบว่า ในบางท้องถิ่นใช้เรียกว่าเทศนาอานิสงส์พระมหาสงกรานต์ แต่อย่างไรก็ตาม อานิสงส์พระมหาสงกรานต์ ในบางสำนวนก็ได้กล่าวถึงเรื่องธรรมบาลกุมารและทักขิณทริ หากแต่กล่าวถึงพระพุทธรูปเป็นเหตุการณ์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกี่ยวกับความร่อนของพระอาทิตย์ที่ช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่เป็นภัยแก่มนุษย์และวิธีการที่มนุษย์

จะพ้นจากภัยอันเกิดจากความร้อนของดวงอาทิตย์ ตลอดจนทุลภามถึงอันสงส์ของการรดน้ำ บิดามารดา ครูบาอาจารย์ พระสงฆ์ พระพุทธรูป พระเจดีย์และต้นโพธิ์ นอกจากนี้ยังมีการเล่าตำนานการปลี่ยนกปลอยปลา แทรกไว้ในเรื่องด้วย

ปัจจุบันมีการนำตำนานสงกรานต์ไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในเทศกาล สงกรานต์อย่างแพร่หลาย ทั้งการแสดงประกอบแสงสีเสียง การใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบ และตกแต่งขบวนรถบุปผชาติ ในงานเทศกาลสงกรานต์ ตลอดจนการจัดการประกวด นางสงกรานต์ แสดงให้เห็นถึงความรับรู้และความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ที่มีมาอย่างต่อเนื่องตราบจนปัจจุบัน

๓. ตำนานสงกรานต์ของชนกลุ่มต่างๆ

สงกรานต์ ไม่ใช่พิธีกรรมของคนไทมาแต่ดั้งเดิม ดังนั้นจึงพบว่าสงกรานต์มีในประเพณีของคนไท-ไทยบางกลุ่ม ขณะที่คนไทบางกลุ่มไม่มี ผู้เขียนสังเกตว่าคติเรื่องสงกรานต์และตำนานสงกรานต์พบในกลุ่มคนไท-ไทย ที่รับพระพุทธศาสนา ส่วนคนไทที่ไม่ได้รับพระพุทธศาสนา เช่น จ้วง ไทดำ จะไม่มีเทศกาลสงกรานต์ จึงเข้าใจได้ว่าเมื่อไม่มีพระพุทธศาสนา คือ วัฒนธรรมอินเดีย จึงเป็นเหตุให้ไม่มีสงกรานต์ การรับคติสงกรานต์เป็นการรับวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งในแง่นี้คือผ่านการเผยแผ่ศาสนา จึงทำให้กลุ่มคนไทที่ยังคงนับถือผีและไม่รับพระพุทธศาสนา ไม่มีเทศกาลสงกรานต์ไปด้วย^๔

อย่างไรก็ตามในบรรดาคนไทกลุ่มที่นับถือพระพุทธศาสนาต่างก็เล่าเรื่องตำนานสงกรานต์ต่างจากตำนานสงกรานต์ของไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ตำนานสงกรานต์ของคนไทใต้คง

ในประเพณีปอยซ้อนน้า ของคนไทใต้คง (ไทใหญ่) ที่เมืองซอน มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ถือเป็นประเพณีใหญ่และมีความสำคัญ ปอย คือ งานบุญ ซ้อนน้า คือซ้อนน้า หรือรดน้ำนั่นเอง เนื่องจากแนวคิดหลักของประเพณีปอยซ้อนน้าคือการสรงน้ำพระพุทธรูปและการรดน้ำในหมู่หนุ่มสาวนั่นเอง ปอยซ้อนน้านี้มีที่มาจากตำนานที่กล่าวถึงขุนสาง หรือขุนผี บ้างก็ว่าเป็นขุนยักษ มีเนื้อหาดังนี้คือ

ครั้งหนึ่งมีขุนสางองค์หนึ่ง มีนิสัยโลภโมโหสัน ชอบแย่งแผ่นดินและข้าวของของคนอื่น มีภรรยาอยู่แล้วหนทางก็ยังไม่พอใจ ไปแย่งผู้หญิงมาเป็นภรรยาคนที่เจ็ดอีก ขุนสางหลงรักภรรยาคนที่เจ็ดมาก วันหนึ่งขณะที่ขุนสางกำลังอารมณ์ดี ภรรยาคนที่เจ็ดได้ถามขึ้นว่า ไตยีนว่าท่านตักน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ หอกแทงไม่เข้า ดาบก็ฟันไม่เข้า ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ท่านก็ไม่ตายอยู่ในโลกตลอดไปเลยใช่ไหม ขุนสางตอบว่าเส้นผมของตจะหั่นคอของตเองขาดได้ แต่ห้ามบอกใคร พอขุนสางนอนหลับนางก็ถอนเส้นผมขุนสาง

^๔แนวความคิดนี้ได้รับคำแนะนำจาก ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ และศาสตราจารย์สุกัญญา สุฉฉายา ซึ่งน่าสนใจและมีความเป็นไปได้มาก ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณครูทั้งสองท่านไว้ ณ โอกาสนี้

แล้วใช้ตัดคอขุนสาง หัวขุนสางก็ตกลงบนพื้นดิน แล้วเกิดไฟลุก นางตะโกนเรียกให้คนมาดู ภรรยาอีกหกคนของขุนสางก็วิ่งมาดู ช่วยกันยกหัวขุนสางขึ้น เมื่อยกหัวขุนสางขึ้นไฟก็ดับ เมื่อบางลงไฟก็ลุกอีก นางทั้งเจ็ดจึงผลัดกันยกหัวขุนสางคนละปี ขณะที่ยกหัวขุนสางนั้น เลือดที่ศีรษะก็ไหลคนจึงนำน้ำมารดให้สะอาดและไม่ให้ไฟลุก เป็นเวลาเจ็ดปีแล้วไฟจึงดับสนิท ตั้งแต่นั้นคนไทจึงเล่นรดน้ำกันปีละครั้งทุกปี

(ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ดาว เสงี่ยมหา, ๒๕๔๒ : ๕๖)

๓.๒ ตำนานสงกรานต์ของคนไทสิบสองปันนา

คนไทลื้อในเขตปกครองตนเองชนชาติไท สิบสองปันนา มณฑลยูนนานมีเทศกาล สาดน้ำ ถือเป็นประเพณีเก่าแก่ของคนไทสิบสองปันนา คนไทลื้อสิบสองปันนามีตำนานสงกรานต์ ที่มีเนื้อหาเดียวกันกับของไทยใต้คงด้วย ดังที่ ส.พลายน้อย (๒๕๔๗ : ๑๐ - ๑๑) เล่าไว้ นอกจากนี้ ไทสิบสองปันนายังมีตำนานสงกรานต์ที่คล้ายกันกับของคนไทยในประเทศไทย คือ เป็นพรหม และอ้างถึงกบิลพรหม รวมทั้งนางที่เชิญเสวยเป็นลูก ดังนี้

มีพระพรหมองค์หนึ่งมีธิดาอยู่ ๑๒ นาง ต่อมาพระพรหมองค์นี้ถูกตัดเศียรขาด ตามเรื่องไม่บอกว่าเพราะเหตุใด เศียรของพระพรหมองค์นี้มีฤทธิ์เช่นเดียวกับเศียร หัววกบิลพรหม คือตกบนแผ่นดินก็เป็นไฟ ตกในทะเลน้ำก็แห้ง ที่นี้ร้อนถึงนางทั้ง ๑๒ นั้น ต้องมีหน้าที่เชิญพานรับพระเศียรของบิดา นางละปีเวียนกันไป

(ส.พลายน้อย, ๒๕๔๗ : ๑๐ - ๑๑)

ไทลื้อที่สิบสองปันนายังเล่าตำนานของเทศกาลสาดน้ำไว้อีกสำนวนหนึ่ง มีใจความ โดยสรุปว่า ครั้งหนึ่ง มีพญามารโหดเหี้ยมตนหนึ่ง มีฤทธิ์มากไม่สามารถมีสิ่งใดหรือผู้ใด มาทำอันตรายได้จึงกระทำการหยาบซำรังแกผู้คนจนได้รับความเดือดร้อนไปทั่ว พญามารอุด ลูกสาวชาวบ้านไปเป็นเมียถึง ๑๑ คน เมียทั้ง ๑๑ คนนี้ ล้วนแต่เกลียดชังพญามาร ต่างคิดหา วิธีกำจัดพญามารทุกคืนวัน แต่ยังไม่สามารถหาวิธีการได้ กระทั่งต่อมา พญามารอุดหญิงสาว มาเป็นเมียคนที่ ๑๒ หญิงสาวผู้นี้เป็นผู้มีปัญญา คืนหนึ่งได้ไหลอกถามพญามารถึงวิธีการกำจัด พญามาร ด้วยความหลงรักหญิงสาวพญามารจึงบอกวิธีการว่า ให้ถอนเส้นผมของพญามาร แล้วนำมารดคอพญามารก็จะทำให้พญามารสิ้นชีวิตได้ ในคืนเดียวกันนั้นเองนางจึงทดลอง ทำตามทีพญามารพูด และสามารถตัดศีรษะของพญามารได้ด้วยเส้นผมของพญามารเอง จนพญามารถึงแก่ความตายในที่สุด

เมียทั้ง ๑๒ ของพญามารคิดจะนำไฟมาเผาศีรษะของพญามารให้สิ้นไป แต่เมื่อศีรษะ พญามารถูกไฟเผา กลับลุกกลมเผาไหม้ไปทุกแห่ง ครั้นฝั่งลงในดินก็ส่งกลิ่นเหม็นจนทนไม่ไหว ครั้นโยนลงแม่น้ำ น้ำก็เดือดและท่วมหนองไปทุกหนแห่ง นางทั้ง ๑๒ คน จึงตกลงกันผลัดเวร อุ้มศีรษะพญามารไว้เพื่อช่วยขจัดภัยพิบัติทั้งปวง โดยนางจะผลัดเปลี่ยนเวียนกันอุ้มคนละวัน (เวลา ๑ ปีบนโลกเท่ากับ ๑ วันบนสวรรค์) ทุกครั้งที่เปลี่ยนเวรกันก็จะใช้น้ำรดล้างศีรษะ

พญามารด้วย และเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณนางทั้ง ๑๒ คนที่ช่วยขจัดภัยพิบัติจากโลกนี้ คนไท้จึงช่วยพวงนางล้างศีรษะพญามารปีละครั้ง (หลินมู่, ใน ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล, ๒๕๓๙ : ๙๖ - ๙๗)

นอกจากนี้ ยังมีตำนานสงครามที่มีลักษณะเป็น “ตำนานสร้างโลก” ด้วย มีเล่าอีก ๒ สำนวน (ดาว ปาว เหย้า, ใน ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล, ๒๕๓๙ : ๑๐๐) ดังนี้

ตำนานสงคราม-สร้างโลก เรื่องที่ ๑

แต่เก่าก่อนนานมาแล้ว ได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ ทำให้พื้นดินทั้งหมดถูกเผาไหม้ กลายเป็นเถ้าถ่าน ไฟไหม้ผ่านพ้นไปก็เกิดพายุใหญ่ลมพายุพัดหอบเอาเถ้าถ่านมารวม เป็นกองๆ ต่อจากนั้นเกิดฝนตกหนัก น้ำท่วมไปทั่วทุกแห่งหน เถ้าถ่านเป็นกองๆ ลอยอยู่บน ผิวน้ำ ต่อมาพอน้ำแห้งตัว เถ้าถ่านที่ลอยมาเป็นกองๆ ก็กลับกลายเป็นภูเขา เกิดเป็นแผ่นดิน ขึ้นมา ในเวลาเดียวกันมีเทพยดา ๙ องค์ลงมาจากรวรรค์ ทวยเทพทั้ง ๙ องค์ ทั้งอ้วน และเตี้ยทั้งยังไม่มียมอีกด้วย หน้าตาคล้ายๆ กัน เหมือนเนื้อก้อนกลมใหญ่ เทพทั้งเก้า กินเถ้าถ่านที่ถูกไฟไหม้จนมีกลิ่นหอม รูปร่างหน้าตาของเหล่าทวยเทพสวยงามขึ้น แต่ทว่า ไม่สามารถเหาะกลับสวรรค์ได้ ต่อมาเทพ ๕ องค์กลับกลายเป็นผู้ชาย อีก ๔ องค์กลายเป็น ผู้หญิง ชาย ๔ หญิง ๔ จับคู่กันเป็น ๔ คู่ ลูกหญิง ลูกชายที่เกิดมาจากเทพทั้ง ๔ คู่ ก็จับคู่กัน อีก มากขึ้นรุ่นแล้วรุ่นเล่า จำนวนคนก็เพิ่มมากขึ้น ต่อมามีบางคนไปอยู่ที่อื่น ดังนั้นโลกนี้ จึงแบ่งเป็นประเทศกับชนชาติ ชายหนุ่มที่ไม่มีคู่ ๑ คนนั้น แรกทีเดียวพยายามแย่งชิงผู้หญิง จากผู้ชายทั้งสี่ด้วย แต่ถูกชายทั้งสี่ฆ่าตายเสียก่อน ศีรษะเขาดกถึงพื้นไม่ได้ ถัดมาถึงพื้นก็เกิด ไฟไหม้ใหญ่ เหตุนี้พวกเขาจึงต้องผลัดเวรกันอุ้มศีรษะเขาไว้ และยังใช้น้ำเย็นรดล้างด้วย

ตำนานสงคราม-สร้างโลก เรื่องที่ ๒

เมื่อก่อนเก่านานมาแล้ว บนโลกนี้เป็นทุ่งหญ้าใหญ่ที่กว้างสุดลูกหูลูกตา มีถ้ำ ที่กว้างใหญ่สองร้อยหกสิบสี่ถ้ำ หุ่นซีเจียเอาเมล็ดพันธุ์พืชไปใส่ไว้จนเต็มทุกถ้ำ ทุกปีก็จะไป เอาเมล็ดพันธุ์พืชออกมาจากถ้ำเมล็ดหนึ่ง ตอนที่เขาเก็บเอาเมล็ดพืชออกมาเสร็จแล้ว ก็เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง หลังจากไฟไหม้ผ่านไปแล้ว น้ำก็จะท่วมใหญ่ เกิดน้ำท่วมใหญ่ทั้งหมด ๗ ครั้ง ทุกครั้งที่น้ำท่วมก็จะต้องเกิดลมพายุใหญ่ พัดหน้าผิวน้ำขึ้นเป็น ลูกโตๆ ยิ่งพัดลูกคลื่นก็จะยิ่งโตขึ้น โตขึ้นจนกลายเป็นภูเขาและทะเล ถึงตอนนี้หุ่นซีเจีย ก็จะลงมาหว่านเมล็ดบัว ต่อมาพอดอกบัวเริ่มออกดอกบานทีละดอกๆ แล้ว หุ่นซีเจียก็เณรมิต ให้กลายเป็นทวีปใหญ่ ๔ ทวีป เมื่อดอกบัวกลายเป็นพื้นดินแผ่นดินไปแล้วเทพยดา ๓๖ องค์ ก็ลงมาจากรวรรค์ แยกย้ายกันอยู่ในทวีปทั้ง ๔ ทวีปละ ๙ องค์ เทพทั้งหลายจะกินดินหอม แยกเพศเป็นชายหญิง แล้วจับคู่กันทุกทวีปจะมีเหลืออยู่ ๑ คนที่ไม่มีคู่ พวกเขา ก็จะพากัน เหาะกลับขึ้นสวรรค์ไป หม่อมสาวทั้ง ๔ คู่ของทุกทวีปต่างออกลูกออกหลานมามากมาย จำนวน ประชากรก็เพิ่มขึ้น หุ่นซีเจียจึงให้เทพอีก ๔ องค์ลงมาจัดการเรื่องฤดูกาล หุ่นส่งเป็นหนึ่งใน จำนวนเทพทั้งสี่เขาเสนอให้กำหนดว่าเดือนหนึ่งมี ๓๐ วัน แต่เทพทั้งสามไม่เห็นด้วย พวกเขาเสนอว่าให้แบ่งเป็นเดือนที่มีวันมาก (๓๑ วัน เดือนที่มีน้อย ๓๐ วัน) และเดือน

ที่มีวันเพิ่ม (เช่นเดือนกุมภาพันธ์ที่มี ๒๙ วัน) ทั้งสองฝ่ายจึงทะเลาะกันขึ้นมา หุ่นส่งพูดว่า “คอยดูอีก ๑๐ ปีแล้วกัน ถ้าฉันผิด พวกนายตัดหัวฉันได้แต่ถ้าพวกนายผิดฉันจะตัดหัวพวกนายเอง” เวลา ๑๐ ปี ผ่านพ้นไป ฤดูฝนกลายเป็นฤดูแล้ง ฤดูแล้งกลายเป็นฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อนแปรปรวนไปหมด ข้าวกล้าในนาเสียหาย ชีวิตผู้คนเดือดร้อนลำเค็ญ เมื่อเหตุการณ์ เป็นเช่นนี้ หุ่นซีเจี๋ยจึงเรียกเทพทั้งสามขึ้นไปปรึกษาหารือว่าจะหาทางกำจัดหุ่นส่งได้อย่างไร เพราะการจะฆ่าหุ่นส่งไม่ใช่เรื่องง่าย ทวยเทพทั้งหลายจนปัญญา จึงจำเป็นต้องไปถามเมีย คนหนึ่งของหุ่นส่ง เมียของหุ่นส่งคนนี้อบรักหุ่นซีเจี๋ยอยู่ นางจึงใช้เส้นผมของหุ่นส่งรัดคอ จนหุ่นส่งตาย แต่พอศีรษะของหุ่นส่งตกถึงพื้นก็จะเกิดไฟลุกไหม้ขึ้น บรรดาเมียของหุ่นส่ง เลยต้องผลัดเปลี่ยนกันอุ้มศีรษะของหุ่นส่งไว้คนละวัน และเอาน้ำเย็นราดล้างด้วย หุ่นซีเจี๋ย กับเทพทั้งหลายก็จัดการกำหนดแบ่งฤดูกาลในโลกนี้ใหม่ให้ถูกต้อง นับแต่นั้นเป็นต้นมา พี่ชวณไรรู้จักเจริญเติบโตสมบูรณดี ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนทั้งหลายก็ดีขึ้น

ตำนานสงกรานต์ของคนไทใหญ่ที่ได้คง และไทลื้อสิบสองปันนา ในมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน อธิบายถึงบ่อเกิดของเทศกาลสาดน้ำในวัฒนธรรมของคนไท ได้อย่างน่าสนใจ แสดงให้เห็นทั้งลักษณะร่วมและลักษณะต่างกับตำนานสงกรานต์ของไทย

๔. มองคนไท-ไทยผ่านวรรณกรรมและตำนานสงกรานต์

การบันทึกเรื่องสงกรานต์ในวรรณกรรมไทยนับแต่อยุธยาฉบับที่กไว้ใน ๒ ลักษณะ คือ บันทึกไว้เป็นตำรา และบันทึกไว้เพื่อให้เห็นสีสันของท้องถิ่น (local color) ในวรรณกรรม ในแง่การที่เรื่องสงกรานต์มีการบันทึกไว้ในรายการที่จะต้องรวบรวมเป็นตำรา แสดงให้เห็นว่าเป็นเทศกาลสำคัญ ทั้งนี้ความสำคัญดังกล่าวได้ถ่ายทอดให้เห็นในงานวรรณกรรมที่บันทึก เรื่องสงกรานต์ไว้ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตชาววังและชาวบ้าน งานเทศกาลสงกรานต์ได้รับการพูดถึงทั้งกวีราชสำนักและกวีชาวบ้าน หากแต่ที่น่าสังเกตคือไม่มีวรรณกรรมที่อายุเก่ากว่า จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ของวัดพระเชตุพนที่เล่าเรื่องตำนานสงกรานต์ หรืออ้างถึงตัวละคร ในตำนานสงกรานต์เลย ทั้งที่เป็นเทศกาลและงานประเพณีที่สำคัญ

อย่างไรก็ตามเมื่อมาพิจารณาด้านตำนานสงกรานต์ของคนไท-ไทย จะพบว่ามีเหตุการณ์ ในตำนานสงกรานต์ที่มีร่วมกันของคนไทกลุ่มต่างๆ กล่าวคือ มีเรื่องความขัดแย้งของตัวละคร และมีคู่ขัดแย้ง (พญามารกับเมีย, ชุนสางกับเมีย, กบิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร, เทพมีคู่กับ เทพไร้คู่) คู่ขัดแย้งนี้อาจเป็นร่องรอยของความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นในกลุ่มชน ทั้งอาจ เกิดจากการรับศาสนาใหม่ ความเชื่อใหม่ ผู้ปกครองหรือวิถีแบบใหม่ แล้วสมมติให้ฝ่ายที่มีอำนาจ ในขณะนั้นเป็นฝ่ายดีหรือชนะ และสมมติให้อีกฝ่ายเป็นฝ่ายร้ายหรือผู้แพ้

ประเด็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในตำนาน ในสำนวน ของไทยเป็นสำนวนเดียวที่เป็น “ความขัดแย้งกับคนนอกครอบครัว” (กบิลพรหม – ธรรมบาล กุมาร) ในขณะที่สำนวนอื่นๆ เป็น “ความขัดแย้งกับคนในครอบครัว” สามีกับภรรยา หรือ พี่น้อง (เทพที่มีแหล่งกำเนิดเดียวกัน)

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์การตัดเศียรของคู่ขัดแย้ง (ตัดเศียรผู้แพ้, ตัดเศียรคนชั่ว) และเศียรตกพื้นไม่ได้ต้องมีผู้รองรับไว้ (ลูก/เมีย) ถึงปีหนึ่งจึงจะเชิญมารดล้างด้วยน้ำ ประเด็นเรื่องการตัดเศียร หรือตัดหัวนี้เมื่อมองเชิงสัญลักษณ์ ทำให้เห็นการเน้นเรื่อง “หัว” ซึ่งหมายถึง “หัวปี” หรือ “ต้นปี” คือการเริ่มต้นเปลี่ยนศักราช หรือ การเคลื่อนย้ายราศี หรือ การเปลี่ยนปีนักษัตร การเปลี่ยนหรือเคลื่อนย้ายใช้พหุติกรรม “ตัด” มาเป็นสัญลักษณ์นั่นเอง ส่วนผู้เชิญเศียรนั้นบางตำนานว่าลูกสาว บางตำนานว่าเมีย สรุบคือเป็นผู้หญิง และตำนานของชนชาติไทยยังเน้นให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นคู่ขัดแย้งและเป็นผู้ชนะ ในแง่นี้สะท้อนสังคมบรรพกาลที่หญิงเป็นใหญ่ เป็นผู้จัดการสังคมจึงเป็นผู้ที่ได้รับการไว้วางใจให้ดูแล “เศียร” นี้ ซึ่งหากผิดพลาดบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติ

อนึ่ง การตัดเศียรแล้วโยนไปที่ต่างๆ นี้มีเล่าในทุกสำนวนแต่ไม่ปรากฏในสำนวนของคนไทย ด้วยเหตุนี้คนไทยจึงไม่มีคำอธิบายเรื่องการสาดน้ำสงกรานต์ ขณะที่ในกลุ่มชนชาติไทยได้กล่าวถึงความพยายามโยนเศียรไปทิ้งตามที่ต่างๆ ทำให้เกิดไฟไหม้ จนชาวบ้านต้องมาช่วยกัน “สาดน้ำ” และเป็นธรรมเนียมเมื่อมีการเชิญเศียรมาในแต่ละปีจะมีการรดล้างเศียรนั้นด้วยน้ำซึ่งในสำนวนของไทยขาดหายไป

ในเรื่องจำนวนของลูกสาวหรือเมียนั้น บางตำนานว่า ๗ คน บางตำนานว่า ๑๒ คน หากพิจารณาดูจำนวน ๑๒ คน มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องมากกว่า คือจำนวน ๑๒ ตรงกับปีนักษัตร การที่ต้องเชิญเศียรมาแต่ทุกปีจึงสอดคล้องกัน ส่วนจำนวน ๗ ในตำนานอธิบายว่าเป็นไปจำนวนวันทั้ง ๗ อย่างไรก็ตามจำนวน ๗ , ๑๒ นี้ ต่างก็เป็นตัวเลขในวัฒนธรรมของคนไทย-ไทย ที่ใช้ในการเล่านิทานด้วย เช่น นางสิบสอง นางมโนราห์กับพี่น้อง ๗ คน เดินทาง ๗ วัน ๗ คืน เป็นต้น

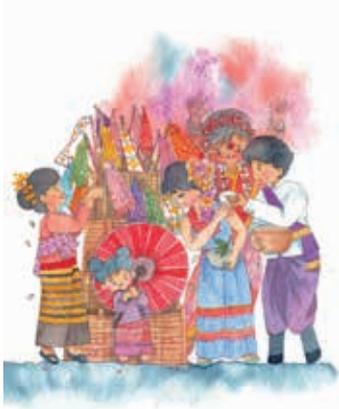
อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาตำนานและการปรากฏตำนานในกลุ่มคนไทยแล้ว จะพบดังที่กล่าวไปแล้วว่า ตำนานและเทศกาลสงกรานต์มีอยู่เฉพาะในกลุ่มคนไทยที่รับพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุดังนี้เรื่องในตำนานสงกรานต์จึงได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนา ทั้งการกล่าวถึงพรหมหรือพระอินทร์ (สามีของลูกผู้ที่ถูกฆ่า) ซึ่งเป็นตัวละครในวรรณคดีพุทธศาสนา การเล่าเรื่องกำเนิดโลกแบบอัครคัมภีร์ยูสุตร หรือตำนานสร้างโลกในแบบฉบับของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้มีข้อสันนิษฐานว่าตำนานสงกรานต์น่าจะเกิดขึ้นหลังจากการรับพระพุทธศาสนาของชนชาติไทย

ความส่งท้าย

ตำนานสงกรานต์ นับได้ว่าเป็นตำนานสำคัญที่อธิบายบ่อเกิดของประเพณีสงกรานต์ไว้อย่างชัดเจน การศึกษาเรื่องราวที่มาของประเพณีผ่านตำนาน ไม่เพียงจะเข้าใจเหตุผลของการสร้างสรรค์ประเพณีเท่านั้น หากแต่จะเข้าใจวิถีคิดและโลกทัศน์ของกลุ่มชนอันเป็นรากของวัฒนธรรมในปัจจุบันด้วย หากคนไทยหันมาทำความเข้าใจวัฒนธรรมของตนเองอย่างถ่องแท้ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่จะเกิดมีขึ้นก็จะมั่นคงและเกิดประโยชน์ต่อชนในชาติอย่างสูงสุด

บรรณานุกรม

- คัมภีร์นิเทศ (คำ), พระครู. (๒๕๔๑). *เทศนาเรื่อง มหาสงกรานต์ ปุจฉาวิสัชนา ๒ ธรรมมาสน์*.
 ขอนแก่น : บริษัทคลังนานาธรรมจำกัด.
- จ.เปรี๊ญ (นามแฝง). (มปป.). *อานิสงส์ ๑๐๘ กัณฑ์ ฉบับเพิ่มเติมใหม่*. กรุงเทพฯ : อำนวยสาส์น.
 คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ. (๒๕๕๖) *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
 กระทรวงวัฒนธรรม.
- เซอเม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์. (๒๕๓๕) “จารึกพระศรีสุรยลักขมิ,” *ศิลปากร ฉบับที่*
๓๕ ปีที่ ๕.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนานุกุล, บรรณาธิการ. (๒๕๓๙). *สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ : การเปรียบเทียบ*
ทางวัฒนธรรม. การประชุมทางวิชาการระดับนานาชาติ วันพุธที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๓๙
 ห้องบ้านแสนตอ โรงแรมโลตัสปางสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สำนัก
 ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับ กรมสารนิเทศ กระทรวง
 การต่างประเทศ.
- ธรรมพื้นเมือง : *ตำนาน-อานิสงส์ปีใหม่พื้นเมือง (ปีใหม่เดือนเมษายน)*. ลำพูน: ร้านภิญโญ. มปป.
 นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๔). “จารึกเรื่องมหาสงกรานต์,” ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*.
 กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๖). *นิทานเรื่องตำนานสงกรานต์ที่ไม่ได้มาจากมอญ*. ศิลปวัฒนธรรม.
 ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๖ เมษายน.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (๒๕๕๔). *ประเพณีสงกรานต์*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และเรื่องวิทย์ ลิมปนาท (บรรณาธิการ). (๒๕๓๘). *คนไทได้คง: ไทใหญ่*
ในยูนนาน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ตาว เชียงหวา. (๒๕๔๒). *อาปัมไทได้คง: นิทานกับสังคม*. กรุงเทพฯ:
 แม่คำผาง.
- ยศ สันตสมบัติ. (๒๕๔๓). *หลักช้าง: การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของไทในได้คง*. กรุงเทพฯ:
 วิถีทรรศน์.
- ศิริพร ณ ถกลาง. (๒๕๔๘). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน*.
 กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๓๑). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

“สงกรานต์”

เทศกาลสงกรานต์ในจีน อันานและอันี่

ศิริวรรณ วรชัยยุทธ

อาจารย์ภาควิชาภาษาจีน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประเพณีสงกรานต์ของชนชาวไทยในจีนนั้น มีชื่อเรียกว่า “泼水节” (pōshuǐ jié โป่วส่วยเจี๋ย) มีความหมายว่า เทศกาลสาดน้ำ เป็นเวลาที่มีแต่ความสุขสนุกสนานโดยประเพณีสงกรานต์ของชาวจีนนั้นเกิดมาจากศาสนาพุทธ ชาวจีนให้ความสำคัญกับประเพณีสงกรานต์หรือสาดน้ำอย่างมาก และสืบทอดกันตลอดมา โดยจะมีการเฉลิมฉลองในโอกาสปีใหม่ร่วมกับชนชาติอื่นที่มีวัฒนธรรมร่วมด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังเป็นการแสดงความหมายถึงความสามัคคีระหว่างชนชาติต่างๆ ในจีนอีกด้วย

กำเนิดเทศกาลสาดน้ำในจีน

ชาวไทย (ไต) ภาษาจีนเรียกว่า “傣族” (dǎizú ไตจู) ของจีนเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ประชากรชาวไทยในแผ่นดินจีนมีมากกว่าล้านคน โดยมีถิ่นอาศัยกระจายอยู่ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน เขตปกครองตนเองชนชาติไทสิบสองปันนา และเขตปกครองตนเองชนชาติไทและจ้วงพัวต๋อง โดยกระจายกันอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ของมณฑลยูนนาน ประวัติศาสตร์ของชาวไทยมีมายาวนาน ภาษาที่ชาวไทยใช้สื่อสารคือภาษาไทย อยู่ในตระกูลภาษาไท-กะไต ประชากรทั้งหมดมีความศรัทธาพุทธศาสนา มีการประกอบพิธีกรรมตามพุทธศาสนาและความเชื่อเดิมพบเห็นได้ทั่วไป เช่น การเซ่นไหว้เทพดาที่อาร์กป่าเขา ไหว้ผี ไหว้เทพเพื่อการเพาะปลูก การล่าสัตว์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อต่างๆ

เทศกาลสาดน้ำ คือการฉลองปีใหม่ของชาวไทย ภาษาไทเรียกว่า “比迈” (bǐmài บีไม) ออกเสียงใกล้เคียงกับภาษาไทยทางเหนือ ซึ่งความหมายก็คือ “ปีใหม่” นั่นเอง ชาวไทยที่อยู่ในเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ยังเรียกวันนี้ชื่อหนึ่งคือ “尚罕” (shànghàn ช่างฮ่าน) กับ “尚键” (shàngjiàn ช่างเจี้ยน) หรือ “สงกรานต์” นั่นเอง ทั้งสองชื่อต่างเป็นคำเรียกมาจากภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งต่างก็หมายถึงการก้าวขึ้น อย่างขึ้นหรือการย้ายที่ เคลื่อนที่ หมายถึง การเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ที่จะหมุนเปลี่ยนรอบขึ้นสู่ราศีใหม่ซึ่งเป็นการแสดงว่าได้เข้าสู่ปีใหม่แล้ว นอกจากชาวไทยแล้ว ยังมีชาวอาซาง ชาวปลั่ง ชาวเต๋ออังและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในพื้นที่ต่างๆก็เฉลิมฉลองเทศกาลนี้ด้วยเช่นกัน

เทศกาลสาดน้ำ นอกจากเป็นการฉลองปีใหม่ของชาวไทย ยังเป็นเทศกาลที่สืบทอดกันมาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสิบสองปันนาด้วยเช่นกัน โดยจะจัดขึ้นกลางเดือนหกตามปฏิทินของชาวไทยหรือตามปฏิทินจันทรคติ (หลังจากเทศกาลเซ็งเม้งประมาณ ๗ วัน) ซึ่งตรงกับปีปฏิทินสุริยคติที่ใช้กันทั่วไปในเดือนสี่หรือเดือนเมษายน (褚建芳, ๒๐๑๐ : ๑๐๔) คือวันที่ ๑๓ - ๑๕ ในเดือนสี่ โดยมีระยะเวลาการจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองเป็นเวลา ๓-๔ วัน

ในวันแรกของการฉลองเรียกตามภาษาไทยเรียกว่า “宛墨” (w ě nmò ห้วนม่่อ) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันสงกรานต์ล่อง” ก็จะเป็นวันส่งท้ายปีเก่า ในวันที่ชาวไทยทุกครัวเรือนจะทำความสะอาดบ้านเรือน จัดเตรียมข้าวของสำหรับการฉลองปีใหม่ เตรียมตัวสำหรับงานรื่นเริงที่จะจัดในวันรุ่งขึ้น ซึ่งทุกคนจะมาอยู่ร่วมกันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่

วันที่สองของการฉลองภาษาไทยเรียกว่า “宛恼” (w ě nn ǎ o ห้วนเหน้า) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันเนา” ตามตำนานพื้นบ้านคือวันที่พญามารชั่วร้ายถูกฆ่าทำลายซึ่งกิจกรรมที่ทำในวันนี้คือการละเล่นสาดน้ำ ตามนัยว่าเป็นการชำระล้างสิ่งชั่วร้าย สิ่งไม่ดี

สำหรับวันที่สามของการฉลองภาษาไทยเรียกว่า “宛帕雅宛玛” (w ě n pà y ā w ě nm ǎ ห้วนพ่ายาห้วนหมา) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันพญาวัน” ซึ่งเป็นวันเฉลิมฉลองเริ่มต้นปีใหม่ มีกิจกรรมมากมายทั้งทางพุทธศาสนา เช่น การขนทรายเข้าวัด เพื่อก่อเจดีย์ทราย การสงฆ์น้ำพระ การรดน้ำดำหัว การประพรมน้ำอวยพรปีใหม่ และกิจกรรมการละเล่น เช่นการแข่งเรือ การเต้นระบำรำฟ้อนต่างๆ

เอกสารข้อมูลเกี่ยวกับเทศกาลสาดน้ำของประเทศจีนมักกล่าวว่า วันสงกรานต์แรกเริ่มถือกำเนิดที่อินเดีย เป็นพิธีกรรมหนึ่งทางศาสนาของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งในทุกปีพราหมณ์จะมีพิธีกรรมทางศาสนาคือการไปชำระล้างร่างกายที่ริมแม่น้ำ เพื่อชำระสิ่งชั่วร้ายสิ่งที่ไม่ดีออกจากร่างกาย แต่ทว่าสำหรับพราหมณ์ที่มีอายุมากไม่สะดวกในการเดินทางไปยังริมแม่น้ำเพื่อประกอบพิธีกรรมนั้น ลูกหลานหรือญาติมิตรก็ตักน้ำจากแม่น้ำกลับไปรดอาบที่บ้านเพื่อประกอบพิธีกรรมชำระล้างที่บ้านแทน จากพิธีกรรมนี้ ภายหลังศาสนาพุทธได้รับมาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ผ่านการเผยแพร่ทางพุทธศาสนาจากพม่าเข้าสู่พื้นที่ของชาวไทย มณฑลยูนนานของจีน

มักมีผู้กล่าวว่าพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทนั้นไม่สามารถแยกจากกันได้ แม้พุทธศาสนาจะเป็นศาสนาต่างชาติ แต่ก็สามารถเข้าถึงจิตใจของชาวไทย และผสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมไทได้เป็นอย่างดี พุทธศาสนาเริ่มเข้ามาสู่สิบสองปันนาในราวช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ พุทธศาสนาในสิบสองปันนาเป็นพุทธเถรวาทเช่นเดียวกับพุทธศาสนาในรัฐไทยอื่นๆ ที่มีการผสมผสานกับลัทธิฮินดู มหายานและความเชื่อผีเป็นลักษณะของพุทธศาสนาในรัฐไทสามารถสร้างความเป็นเอกภาพในความแตกต่างของความเชื่อทั้งหลายได้ (ยรรยง รัตนาพร, ๒๕๔๔ : ๒๓๙)

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้มข้นส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยทำให้สงกรานต์กลายเป็นประเพณีที่สืบทอดกันเรื่อยมา จนถึงปัจจุบันกว่าหลายร้อยปี ในช่วงระยะเวลาที่สืบทอดต่อมานั้น ได้มีการผสมผสานกันของความเชื่อเทพปกรณัมพื้นบ้านชาวไทย ทำให้ประเพณีสาดน้ำ มีเรื่องราวที่น่าอัศจรรย์ใจ และมีสีสันทางวัฒนธรรมมากขึ้นจากแต่เดิม

ตำนานเทศกาลสาดน้ำกันจัน

วันสงกรานต์ หรือเทศกาลสาดน้ำเป็นเทศกาลพื้นบ้านอันยิ่งใหญ่ที่สืบทอดต่อกันมายาวนานของชาติไทย ซึ่งมีเรื่องราวตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของประเพณีนี้ เป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมาหลายตำนานที่คุ้นเคยแพร่หลายมีดังนี้

ตำนานที่หนึ่งเล่ากันว่าเมื่อก่อนนานมาแล้วมีพญามารที่ดุร้ายโหดเหี้ยมอยู่ตนหนึ่ง มีอิทธิฤทธิ์มาก มีวิชาอาคม ตกน้ำก็ไม่ตาย ไฟครอกก็ไม่ตาย มีดพร้าหรืออาวุธมีคมต่างๆ แหวงฟันอย่างไรก็ไม่อาจทำร้ายมันได้ มันถือว่าตนเองจะกระทำการชั่วร้ายอย่างไรก็ได้ ชาวคนบริสุทธ์ มักเที่ยวสร้างความหายนะให้ประชาชน ผู้คนต่างได้รับความเดือนร้อน แต่ก็ไม่มีใครกล้าไปยุ่งกับพญามาร เจ้าพญามารมีเมีย ๗ คน ซึ่งได้มาจากการขุดพรากมาจากหมู่บ้าน ซึ่งก็มีความคับแค้นใจต่อพฤติกรรมของมันเช่นกัน ทุกคนต่างคิดหาวิธีกำจัดพญามาร แต่ก็หาวิธีไม่ได้สักที

พญามารโปรดปรานเมียคนที่เจ็ดซึ่งมีความงามและฉลาดมาก ให้ความเอ็นดูเป็นพิเศษ จนวันหนึ่งพญามารกินเหล้าจนเมามาก เมียคนที่เจ็ดก็แสร้งยกยอว่า “ท่านพี่มีความสามารถสูงส่ง หาผู้ใดเปรียบได้ มีดดาบฟันแทงฆ่าไม่ตาย ไฟก็เผาท่านไม่ได้ ในโลกนี้มีแต่ท่านที่คงกระพัน ไม่มีวันตาย”

พญามารได้ฟังก็รู้สึกดีใจยิ่ง ไม่ทันระวังตัวก็เปลือยความลับของตนออกมาว่า “ข้าก็ต้องตายเหมือนกันนะ นี่..ข้าบอกเจ้าคนเดียวเท่านั้น อย่าพูดให้คนอื่นล่วงรู้เป็นอันขาด” ว่าแล้วก็กระซิบที่ข้างหูนางว่า “ในโลกนี้มีเพียงวิธีเดียวเท่านั้นที่จะฆ่าข้าให้ตายได้ ก็คือถอนผมออกมาจากหัวข้าเพียงหนึ่งเส้น แล้วนำมารัดคอข้า ข้าก็ตายได้แล้ว รู้ไหม? ”

นางได้ยินดังนั้นก็แอบดีใจอยู่เจี๊ยบๆ แต่ก็ไม่ค่อยปักใจเชื่อเท่าไร นางรอนพญามารเปลือยกลับไป จึงค่อยๆ ดึงเส้นผมออกจากหัวของเจ้าพญามารมาเส้นหนึ่งแล้วนำมารัดคอมัน ทันใดนั้นเองหัวของพญามารก็หลุดร่วงตกจากเตียงไป พญามารตายด้วยวิธีนี้เอง

เมียทั้งหกคน และชาวบ้านทั้งหลายพอรู้ว่าพญามารตายแล้วต่างก็พากันดีใจ เพราะไม่ต้องถูกพญามารระรานทำร้ายอีกแล้ว นางทั้ง ๗ คนคิดจะเอาไฟเผาศีรษะพญามารให้สิ้นไป แต่คาดไม่ถึงว่าพอหัวของพญามารแตะถูกไฟ ไฟก็กลับลุกกลามเผาไหม้บ้านเรือนไปทั่วทุกแห่ง พอพวกนางนำฝั่งลงดิน ก็ส่งกลิ่นเหม็นจนใครๆ ก็ทนกลิ่นเหม็นเนาไม่ไหว นางจึงโยนลงแม่น้ำ ก็ปรากฏว่าน้ำในแม่น้ำกลับเดือดท่วมนองไปทุกที และไม่ว่าจะจัดการด้วยวิธีใดก็ไม่สามารถ

เวลาเที่ยงวันซึ่งเป็นช่วงที่พระอาทิตย์ขึ้นตรง ทุกคนก็จะเดินลอดอุโมงค์ต้นไม้แล้วประพรมน้ำ สาดน้ำแก่กัน เพื่อแสดงความระลึกถึงผู้ใหญ่ และอวยพรปีใหม่ ซึ่งได้มีการสืบทอดและ กลายเป็นประเพณีสงฆ์ทำปีเก่าต้อนรับปีใหม่ของชาวไทยต่อมา

ตำนานที่สาม เล่าว่ามีแม่ลูกคู่หนึ่งซึ่งลูกชายเป็นคนมีนิสัยมุทะลุต่อต้าน อยู่มาวันหนึ่ง หลังจากวันเซ็งเม้งผ่านไปเจ็ดวันลูกชายได้ขึ้นเขาไปทำงาน และได้เห็นภาพของแม่นกคู่หนึ่ง ป้อนอาหารให้กัน ก็ปลันสำนึกได้ถึงบุญคุณของแม่ คิดได้ตั้งนั้นก็ตั้งปณิธานว่าต่อไปนี้จะปฏิบัติ ตัวดีปรนนิบัติแม่

ในเวลาเดียวกันแม่ก็เดินขึ้นเขามาเพื่อส่งข้าวให้กับลูกชาย แต่ไม่ระวังก็ลื่นล้ม ลูกชาย หันมาเห็นจะรีบพุ่งเข้าไปช่วยประคองตัวแม่ แต่แม่เข้าใจผิดคิดว่าลูกชายโมโหหิวจะทำร้าย ก็หมุนตัวหลบลูกจนไม่ทันระวังศีรษะไปกระแทกต้นไม้เสียชีวิต ลูกชายเสียใจกับเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นจึงไต่ต้นไม้ต้นนั้นแล้วแกะสลักเป็นรูปเสมือนแม่ของตน ทุกปีหลังจากเทศกาลเซ็งเม้ง ไป ๗ วันก็จะนำรูปสลักออกมาเซ็ดล้างทำความสะอาด ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นที่มาของเทศกาล สาดน้ำ

ภาพวาดการรำรำในการฉลองเทศกาล

ที่มา: 远程, 泼水节的传说(เรื่องเล่าตำนานเทศกาลสาดน้ำ)《中国民族》, ๑๙๘๗年๐๔期。

นอกจากตำนานข้างต้นแล้ว ยังมีการกล่าวว่าเดิมที่ต้นกำเนิดของประเพณีสาดน้ำนั้น เกิดขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ณ ดินแดนเปอร์เซีย โดยมาจากการแสดงรำรำชุด “泼寒胡戏” (pōhánhúxì โปหวานหูซี) เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงยุคเส้นทางสายไหมว่า

มีดินแดนแห่งหนึ่งที่ประสบภัยพิบัติเกิดความแห้งแล้งลำบาก แต่ทว่ามีราชาที่มีความสามารถองค์หนึ่งได้ไปช่วยให้ผู้คนในดินแดนนั้นพ้นจากภัยพิบัติ ภายหลังในการร่ายรำได้มีการใช้น้ำสาตซึ่งกันและกัน ต่อมาเรื่องราวประเพณีเหล่านี้ได้แพร่กระจายมายังอินเดีย และถูกส่งต่อมายังพม่า ไทยและสิบสองปันนาดินแดนทางใต้ของจีน

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ได้อธิบายถึงประเพณีสาตน้ำในสารานุกรมจีน ฉบับชนกลุ่มน้อย เรื่องกำเนิดของเทศกาลสาตน้ำในจีนได้กล่าวว่าเทศกาลสาตน้ำมีความเกี่ยวข้องกับแนบแน่นกับการเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศจีนของพุทธศาสนาเถรวาท โดยเป็นเทศกาลที่กำเนิดมาจากความปรารถนาที่จะเอาชนะความแห้งแล้ง และภัยพิบัติทางธรรมชาติ ในส่วนของ คำอธิบายที่ปรากฏในพจนานุกรมประเพณีจีน ฉบับเทศกาลสาตน้ำ ก็เขียนไว้ว่า “เทศกาลสาตน้ำนี้มีต้นกำเนิดที่อินเดีย หลังจากนั้นได้ติดตามการเผยแพร่ของพุทธศาสนาเถรวาทมายังพม่า ไทย และลาวจนกระทั่งเข้าสู่ดินแดนถิ่นอาศัยของชาวไทย และเรียกเทศกาลนี้ว่า “เทศกาลสงกรานต์พระ” (李佳芸瑞, ๒๐๑๔ : ๔๐๒) ซึ่งจากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าประเพณีเทศกาลสาตน้ำนั้นสัมพันธ์กับแนวคิดทางศาสนาและความปรารถนาที่จะเอาชนะภัยธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อสังคมได้เกิดการพัฒนาปรับเปลี่ยนประเพณีและความหมายของเทศกาลก็ได้ถูกปรับไปตามยุคสมัย

พิธีกรรมและการละเล่นในเทศกาลสาตน้ำของชาวไทย

ในช่วงเทศกาลสาตน้ำของชาวไทยนั้น มีพิธีกรรมและการละเล่นที่สืบทอดกันมามากมาย อันสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นกับศาสนาและความเชื่อได้อย่างลงตัว โดยจะอธิบายโดยสังเขปดังนี้

ในช่วงงานประเพณีสงกรานต์มีจำนวน ๓ วัน โดยในวันแรก ผู้คนจะเข้าวัดเพื่อจะไปช่วยกันทำความสะอาดวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมให้สะอาดสวยงาม มีการสงฆ์พระพุทธรูป รวมทั้งจัดให้มีการฟังเทศน์ เมื่อเสร็จแล้วก็ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ทั้งหลายด้วย ส่วนในวันที่ ๒ กิจกรรมหลักจะเป็นประเพณีและการละเล่นต่างๆ ในบริเวณวัด การจัดให้มีการขนทรายเข้าวัด เพื่อจะก่อให้เป็นรูปต่างๆ ก่อรูปเจดีย์เป็นต้น และในวันที่ ๓ จะเริ่มงานเมื่อตอนพระอาทิตย์ขึ้นตรงศีรษะหรือตอนเที่ยงผู้คนที่ถือถังน้ำที่ลอยดอกไม้ไปประพรมคนอื่นๆ เพื่อที่จะได้ช่วยพรซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้คนที่เล่นสาตน้ำกันไปเรื่อยจนกระทั่งอาทิตย์ตกดิน ในเวลากลางคืนก็จัดให้มีการแสดง ร้องรำทำเพลงตามประเพณี

การสาตน้ำ เป็นการละเล่นที่สำคัญของเทศกาลนี้ โดยจะมีการจัดเตรียมน้ำและใบไม้เพื่อนำมาใช้ในการประพรมน้ำชาวไทยใช้น้ำเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการอวยพรซึ่งกันและกัน

การสงฆ์พระ โดยจะประกอบพิธีกรรมนี้ในวันที่สามของเทศกาล โดยทุกคนจะจัดเตรียมน้ำสะอาดบริสุทธิ์ และเติมน้ำหอมลงไปใ้มน้ำเพื่อนำไปสงฆ์พระพุทธรูปเพื่อขอพรให้เกิดแต่ความโชคดีตลอดปีใหม่

การจุดบั้งไฟ เป็นการละเล่นที่สร้างความศึกคักให้กับเทศกาลสาดน้ำอย่างมาก โดยชาวบ้านจะจัดเตรียมบั้งไฟซึ่งทำจากกระบอกไม้ไผ่ ทำลักษณะคล้ายจรวดเพื่อยิงขึ้นฟ้า มีความหมายในการแสดงความปรารถนาที่จะให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในปีใหม่ที่มาถึง ซึ่งในระยะหลังมีการประกวดบั้งไฟกันด้วยว่าของชุมชนใดตกแต่งได้สวยงาม และยิงขึ้นฟ้าได้สูงที่สุด

การโยนถุงผ้า เป็นการละเล่นของหนุ่มสาวชาวไท โดยหนุ่มสาวชาวไทที่ยังไม่ได้แต่งงานจะโปรดปรานการละเล่นนี้อย่างมาก ซึ่งการละเล่นนี้ก็คือประเพณีการเลือกคู่สืบทอดกันมานั่นเอง โดยวันเทศกาลหนุ่มสาวชาวไทจะจัดเตรียมถุงผ้าที่ปักเป็นลวดลายสวยงามด้วยฝีมือตนเอง ในวันงานพวกเขาจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้างดงามเป็นพิเศษ เมื่อหนุ่มสาวมาพร้อมกันที่สถานที่จัดการละเล่นก็จะยืนเป็นแถวหน้ากระดานฝ่ายหญิงฝั่งหนึ่งและฝ่ายชายอีกฝั่งหนึ่ง เมื่อถึงเวลาให้ต่างฝ่ายโยนถุงผ้าของตนเองให้กับบุคคลที่ตนเองพึงใจและหมายตาไว้ อยู่แล้ว ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เริ่มก่อนโดยโยนไปที่ชายที่ตนเองพึงใจ หากฝ่ายชายรับถุงไม่ได้ จะต้องเตรียมดอกไม้ที่เตรียมมาไปเสียบบนศีรษะของฝ่ายหญิง ซึ่งฝ่ายชายก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันหากฝ่ายหญิงรับดอกไม้ไม่ได้ก็ต้องนำดอกไม้ที่เตรียมมาไปเสียบที่หน้าอกของฝ่ายชาย การละเล่นนี้ถือเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสได้ทำความรู้จักและใกล้ชิดกัน หากมีความพึงใจซึ่งกันและกันก็สานต่อความสัมพันธ์จนกระทั่งแต่งงานสร้างครอบครัวกันไป

ภาพบรรยากาศการสาดน้ำในสิบสองปันนา

Available at : <http://www.sxfj.org/html/๓๙๘.html> [Accessed on: 6th March 2016].

การลอยโคม ซึ่งมีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยเรียกว่า “贡菲” (gòngfēi กังเฟย) ใกล้เคียงกับภาษาไทยว่า “โคมไฟ” ซึ่งโคมไฟลักษณะนี้เข้ามาบริเวณสิบสองปันนาหลังจากที่พุทธศาสนาเข้ามา โดยมีการประดิษฐ์ไฟอย่างสวยงามและแข่งขันกันด้วยว่าโคมของผู้ใดจะลอยสูงที่สุด โดยระหว่างที่ปล่อยโคมขึ้นท้องฟ้าก็จะมีการร้องรำทำเพลง แสงไฟที่เคลื่อนลอยขึ้นท้องฟ้าส่องสว่างความหวังในการประสบโชคดีปีใหม่

การแข่งขันเรือมังกร เป็นการแข่งขันที่มีสีสันมากอย่างหนึ่งในเทศกาลสาดน้ำ โดยทั่วไปจะจัดให้มีการแข่งขันเรือพายในวันที่สามของการเฉลิมฉลอง ในวันที่ใหม่ซึ่งผู้คนต่างแต่งกายอย่างสวยงามมาพร้อมเพรียงกันที่ริมน้ำบริเวณที่จัดการแข่งขัน โดยกลางแม่น้ำมีเรือมังกรที่ตกแต่งมาอย่างสวยงามจอดนิ่ง บนเรือมีฝีพายนับสิบชีวิตเตรียมพร้อมรอเสียงสัญญาณเมื่อได้ยินเสียงนกหวีดก็จะออกแรงพายเรือพุ่งไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว ตลอดเส้นทางการพาย ทั้งท้องน้ำได้ยินเสียงกลอง เสียงโห่ร้องเชียร์กันอย่างสนุกสนาน

การก่อเจดีย์ทราย ประเพณีดั้งเดิมนั้นเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติกันภายในบริเวณวัด โดยชาวบ้านในชุมชนจะช่วยกันขนทรายเข้าวัดและก่อเจดีย์ทรายสูงประมาณ ๑-๒ เมตร นำไม้ไผ่ซึ่งได้รับการตัดแต่งกับกระดาษให้เป็นธงอันเล็กๆ ประดับตกแต่งเจดีย์ หลังจากนั้นนั่งล้อมรอบกองทรายนั้น พร้อมกับฟังพระสวดมนต์ เพื่อรับพรในโอกาสขึ้นปีใหม่ แต่ในปัจจุบันนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้างโดยนอกจากพิธีกรรมในวัดแล้ว ก็จัดให้มีการก่อเจดีย์ทรายริมแม่น้ำพร้อมกับการจัดให้มีการประกวดความสวยงาม

การลอยกระทง สำหรับการลอยกระทงนั้นจะจัดกันหลังจากการแข่งขันเรือมังกรเสร็จสิ้นแล้ว โดยชาวไทจะนำไม้ไผ่ และไม้กระดานมาจัดทำเป็นกระทงรูปลักษณะต่างๆ แล้วลอยน้ำมีความหมายเพื่อเป็นการพụngพะยานไปสู่ความสำเร็จในปีใหม่

การเต้นระบำพื้นเมือง ชาวไทเป็นชนกลุ่มน้อยที่รักความครื้นเครงดังนั้นกิจกรรมการร้องเพลงเต้นระบำจะขาดมิได้โดยจะมารวมตัวกันที่ลานกลางหมู่บ้าน แล้วจัดให้มีการแสดงการเต้นรำต่างๆ เช่น ระบำซ่าง ระบำนกยูง หลังจากนั้นก็มีกรล้อมวงเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน

การปล่อยสัตว์น้ำ ชาวไทในสิบสองปันนาเมื่อถึงเทศกาลสาดน้ำก็จะมีการปล่อยปลาหรือสัตว์น้ำอื่นๆ พร้อมทั้งเชิญให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านสวดมนต์ให้พรในการเริ่มต้นปีใหม่

พิธีกรรมและการละเล่นต่างๆ เหล่านี้ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป และตามสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปของแต่ละพื้นที่

ภาพบรรยากาศการแข่งขันเรือมังกรในเทศกาลสาดน้ำ

เทศกาลสาดน้ำกับวัฒนธรรมแห่งสายน้ำของชาวไทย

ด้วยเหตุที่ระหว่างการแข่งขันเทศกาลสาดน้ำ มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำเป็นสำคัญ และชื่อนี้ยังมีนัยยะสะท้อนให้เห็นถึงภูมิหลังในความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับวัฒนธรรมน้ำ อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้จึงอาจสะท้อนความสัมพันธ์ความเชื่อของชาวไทยกับสายน้ำได้ดังนี้

๑. เทศกาลสาดน้ำกับตำนาน สะท้อนถึงแนวคิดในการบูชาให้ความเคารพสายน้ำ การที่เกิดสิ่งชั่วร้ายแล้วนำมาเป็นสัญลักษณ์ในการชำระกำจัดสิ่งชั่วร้าย หรือการประพรมน้ำ เพื่ออวยพรแก่กันก็อาจสะท้อนให้ทราบถึงความเชื่อของชาวไทยที่มีต่อน้ำ เชื่อว่าน้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์ นำมาชำระล้างสิ่งสกปรกไม่ดี หรือภัยพิบัติที่มองไม่เห็นได้

๒. เทศกาลสาดน้ำกับเทพแห่งสายน้ำ ชาวไทยมีความเชื่อว่าน้ำเป็นสัญลักษณ์ของการดำรงชีวิต น้ำเป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างเทพเทวดา และภูตผี ในการประกอบพิธีกรรม สรงน้ำพระ ชาวไทยจะตักน้ำสะอาดจากบ้านเพื่อนำไปประพรม สรงน้ำพระพุทธรูปที่วัด พวกเขาคิดว่าเมื่อสรงน้ำพระแล้วพระพุทธรูปองค์ก็จะรับรู้ความปรารถนาโดยผ่านเทพแห่งน้ำส่งต่อไปให้พระพุทธรูปองค์ได้รับรู้ ด้วยเหตุนี้ในน้ำที่นำมาสรงน้ำพระยังได้ใส่เครื่องหอมลงไปด้วย

๓. เทศกาลสาดน้ำกับความโชคดีของน้ำ ชาวไทยมีความเชื่อว่าน้ำเป็นของมีค่า มีความมงคล น้ำสามารถช่วยขจัดความวุ่นวายใจ ชำระล้างโรคภัยและภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาซึ่งสิ่งดีๆ ในการพิธีสรงน้ำพระไม่เพียงจะนำน้ำที่ตระเตรียมมาสรงองค์พระแล้วยังนำแก้วใบเล็ก ตักน้ำแล้วยกขึ้นเหนือศีรษะตั้งจิตอธิษฐานแล้วนำประพรมลงที่ต้นเสาของอุโบสถทุกต้น ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะต้องปฏิบัติโดยต้องมาประกอบพิธีด้วยตนเอง เนื่องจากมีความเชื่อว่าเมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้ว ความโชคดีจะอยู่กับตนตลอดปี และหากเกิดสิ่งใดที่ไม่ดีไม่ปรารถนาก็จะถูกขับไล่ออกไป เป็นการขอพรให้เริ่มต้นปีใหม่ด้วยความโชคดี

เทศกาลสาดน้ำ การสืบทอดและวิวัฒนาการ

๑. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำ คือการสืบทอดวัฒนธรรมของชาวไทย

เทศกาลของชนกลุ่มน้อยต่างๆ เป็นหน้าต่างบานสำคัญที่ช่วยประชาสัมพันธ์ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้คนภายนอกต่างวัฒนธรรมได้รู้จักพวกเขามากขึ้นโดยตรง ความน่าสนใจของประเพณีสาดน้ำอยู่ที่ความเป็นประเพณีพื้นเมืองที่สดใหม่ แปลกตา มีตำนาน เรื่องเล่า และพัฒนาการที่ประกอบเข้าด้วยกันก่อให้เกิดความน่าประทับใจในตัวของมันเอง ข้อมูลที่บันทึกเป็นอักษร เรื่องเล่ามุขปาฐะแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานอันลงตัวระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับความศรัทธาทางพุทธศาสนาที่สะท้อนผ่านวิถีชีวิตของชาวไทย ศาสนาความเชื่อ ความงามด้านศิลปะดนตรี การเต้นรำ อาหาร และการแต่งกายที่ได้กลายเป็นวัฒนธรรมอันงดงาม ได้รับการสืบทอดต่อกันมายาวนานสิ่งเหล่านี้ล้วนยืนยันว่า การสืบทอดเทศกาลสาดน้ำกับการสืบทอดวัฒนธรรมของชาวไทยเป็นเรื่องเดียวกัน

๒. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำคือ คือการสะท้อนหัวใจอันเป็นมิตรของชาวไทย

ชาวไทย เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีนิสัยใจคอที่ดีงาม มีวิถีชีวิตที่เปิดเผย มีน้ำใจต้อนรับขับสู้ ผู้มาเยือนด้วยความเป็นมิตร ด้วยเหตุนี้ในช่วงเทศกาลสาดน้ำ ชาวไทในทุกหมู่บ้านจะได้มาร่วมตัวกันในการตระเตรียมงานเพื่อเฉลิมฉลองในวันปีใหม่ และเนื่องจากชาวไทยให้ความสำคัญกับเทศกาลนี้มาก ในวันงานทุกคนก็จะช่วยกันตักน้ำจากแหล่งน้ำที่ชาวหมู่บ้านเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ แล้วไปรวมตัวกันที่วัดเพื่อร่วมกันประกอบพิธีสงฆ์ น้ำพระ หลังจากนั้นก็ประพรมน้ำ และอวยพรให้แก่กัน

สำหรับวันเทศกาลสาดน้ำไม่ว่าจะมีมิตรต่างถิ่นมาเยือน จะเป็นใครมาจากไหนก็ตาม ชาวไทต่างต้อนรับขับสู้ด้วยความยินดี พร้อมกับอวยพรให้ประสบความสำเร็จ โชคดี ความร่วมแรงร่วมใจกันของชาวไทยสะท้อนให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคี และมีมิตรภาพที่ดีของชาวไทย

๓. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำ คือการส่งเสริมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมชาวไทย

เมื่อปี ๒๐๐๖ เทศกาลสาดน้ำได้รับการพิจารณาให้เป็นเทศกาลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากรัฐบาลจีนและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การจัดการ ประเพณีซึ่งเดิมทีเป็นการเฉลิมฉลองของคนท้องถิ่นที่ต่อมาได้รับการส่งเสริมให้เป็นประเพณีที่สำคัญของชาติด้วยคำขวัญในการประชาสัมพันธ์ที่สวยงามว่า “เป็นเทศกาลแห่งความรื่นเริง ตะวันออก”

การได้รับความสำคัญจากภาครัฐรวมถึงคุณค่าในตนเองของประเพณีที่สืบทอดกันมา ทำให้เทศกาลสาดน้ำของชาวไทยในปัจจุบันต้องเผชิญกับผลกระทบทั้งผลด้านบวกและด้านลบ ผลด้านบวกนั้นคือการได้รับการส่งเสริมการประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามมีการเผยแพร่ประเพณีให้เป็นที่รู้จักสิ่งเหล่านี้เป็นการอนุรักษ์ และช่วยให้เทศกาลสาดน้ำของชาวไทยได้รับการสืบทอดต่อไปในภายหน้าหากแต่การสืบทอดก็ต้องเป็นในพื้นฐานของความเข้าใจประเพณีพิธีกรรมและการละเล่นที่ดีงามด้วยไม่เช่นนั้นแล้ว ก็เกิดผลด้านลบได้

ผลด้านลบที่เกิดกับเทศกาลสาดน้ำภายหลังจากที่ได้รับการประชาสัมพันธ์ดึงดูดผู้คนมากมายให้เข้ามาสัมผัสประเพณีนี้เป็นจำนวนมากขึ้น การแพร่หลายอย่างรวดเร็วของข้อมูล และการให้ความสนใจกับประเพณีการเล่นสาดน้ำเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียวทำให้คุณค่าและความหมายที่ซ่อนอยู่ในประเพณีต่างๆ ในเทศกาลของชาวไทยได้ถูกกลดทอนลงจากอดีตที่ปฏิบัติกิจการตามความเชื่อความหวังว่าประเพณีนี้จะช่วยปัดเป่าชำระล้างสิ่งชั่วร้ายและขอพรให้เกิดความโชคดีในปีใหม่ก็จิตใจจางลงเหลือเพียงกิจกรรมให้ความบันเทิงและไปให้ความสำคัญในเชิงธุรกิจมากเกินไป

ภาพชาวไทยเล่นน้ำรูปแบบใหม่ในเทศกาลสาดน้ำ Available at: http://www.yn.chinanews.com/pub/๒๐๑๓/yunnan_๐๔๑๒/๗๑๔๕๒.html[Accessed on: 6th March 2016].

อุส่กัถย

กล่าวโดยสรุปรงานสงกรานต์ของทยมีที่มาจากเทศกาลสาดน้ำของชาวไทในพื้นที่ลืบสองปันนา เชียงรุ่ง และพื้นที่บริเวณทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ประเทศจีน เป็นเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองปีใหม่ โดยรับเอาวัฒนธรรมผ่านทางพุทธศาสนาเถรวาทและผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและตำนานเทพปกรณัมพื้นบ้านกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

แผนที่มณฑลยูนนานแสดงพื้นที่ถิ่นชาวไทยอาศัยอยู่ Available at: http://www.johomaps.com/as/china/yunnan/yunnan๑_ch.html[Accessed on: 6th March 2016].

เทศกาลสาดน้ำ ร่วมกันเชิดชูจิตวิญญาณของประเพณี ที่แสดงออกซึ่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติที่ถือเป็นคุณค่าสูงสุดที่แฝงอยู่ในเทศกาลนี้เอาไว้ ประเพณีดังกล่าวจึงจะมีโอกาสดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ปัจจุบันประเพณีอันดั้งเดิมไปดด้วยคุณค่าทางวัฒนธรรมนี้ได้ได้รับความสนใจจากภาครัฐและผู้คนต่างวัฒนธรรมอย่างมาก ถึงกระนั้นเทศกาลสาดน้ำของชาวไทยจะได้รับการสืบทอดอย่างยั่งยืนต่อไปนั้นคงไม่อาจอาศัยแค่แรงประชาสัมพันธหรือการส่งเสริมความงามแต่เพียงเปลือกนอกหรือการให้คุณค่าทางธุรกิจท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว หากแต่ชาวไทยซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้ต่างหาก จะต้องไม่ลืมราก ส้มแก่นของประเพณี และควรร่วมแรงร่วมใจช่วยกันอนุรักษ์สืบสาน

บรรณานุกรม

- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (๒๕๓๙). *สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ : การเปรียบเทียบทางวัฒนธรรม*: เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยรรยง จิระนคร. (๒๕๔๔). *ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา*: กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์ มูลนิธิวิจิตรศิลป์,
- 褚建芳. 制造传统——关于傣族泼水节及其相关新年话语的研究 (*การผลิตสร้างประเพณี : การศึกษาเทศกาลสาดน้ำและคำศัพท์ปีใหม่ที่เกี่ยวข้องของชาวไทย*) 《开放时代》, ๒๐๑๐年๐๒期。
- 覃娜娜. (๒๐๐๙). 傣族的泼水节及其文化内涵探析 (*บทวิเคราะห์เบื้องต้นเกี่ยวกับเทศกาลสาดน้ำและคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาวไทย*) 《民俗·文化》, 年๐๒期。
- 远程. (๑๙๘๗). 泼水节的传说(*เรื่องเล่าตำนานเทศกาลสาดน้ำ*) 《中国民族》年๐๔期。
- 李佳芸瑞. (๒๐๑๔). 泼水节传统文化在傣族民族文化建设中的传承与发展 (*การสืบทอดและการพัฒนาเทศกาลสาดน้ำวัฒนธรรมที่สืบทอดในวัฒนธรรมชาวไทย*) 《云南社会主义学院学报》年第๔期。

เว็บไซต์

中国文化网: Available at: http://www.chinaculture.org/gb/cn_why/c/๒๐๐๖-๑๐/๑๙/content_๘๗๔๔๑.htm [Accessed on: 6th March 2016].

‘ตะจาน : สงกรานต์พม่า

เทศกาลเปลี่ยนผ่าน อภิเษกชนกับความหวังของผู้คน

สิริพร แตรนิยม

นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อลมแล้งแห่งฤดูร้อนของเดือนเมษายนพัดหวนมา ความชุ่มชื้นในเทศกาลงานเปลี่ยนผ่านช่วงเวลาสำคัญของประชาคมชาวพุทธเถรวาทอุษาคเนย์ ในภาคพื้นทวีปที่เรียกว่า “สงกรานต์” ก็เวียนมาเป็นประจำทุกปี ทั้งชาวไทยในสิบสองปันนา ไทย พม่า กัมพูชา และลาว ต่างก็มีวัฒนธรรมร่วมรากในเทศกาลนี้คล้ายๆ กัน ทั้งช่วงเวลา ชื่อเทศกาล ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติอันเป็นเอกลักษณ์ของงานคือการสาด สรงกันด้วยน้ำเพื่อความเป็นมงคลและสนุกสนาน ก็เป็นทั้งประเพณีและเสน่ห์ที่ยังคงสืบทอดมาในปัจจุบัน

“ตะจาน” (တဲဉ်ဇာန်)^๑ คือ “สงกรานต์” ในภาษาพม่าที่สันนิษฐานกันว่ามีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี สันสกฤตว่า “สงกนต” (มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘) หรือ “สงกรานต์” แปลว่า “การเปลี่ยนผ่าน”^๒ นอกจากนั้นคำว่า “ตะจาน” ของพม่ายังมีความหมายถึง “ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่” และ “เทศกาลสาดน้ำปีใหม่” (เมียนม่าวอภิธาน, ๒๐๐๘ : ๓๘๑) อีกด้วย

อดีตสงกรานต์ในพม่า การสงกรานต์ เทศกาลเปลี่ยนผ่าน งานกษัตริย์และวิถีเกษตร

“ตะกู-ละ” (တဲဉ်ဂူလဲ) คือ เดือนหนึ่ง (ตกราวเดือนเมษายน) ในปฏิทินของพม่า สันนิษฐานว่ามาจากภาษาปยูโบราณว่า “ตา-กู-หล่า” (တဲဉ်ဂူလဲ) จากคำว่า “ตา” แผลงเป็น “ตีต” (တိတ်) แปลว่าเลข ๑ ในภาษาพม่า “กู” คือ กู (ကူး) ในภาษาพม่าปัจจุบันแปลว่า “การย้ายข้าม” และ “หล่า” แผลงเป็น “ละ” (လဲ) แปลว่า “เดือน” ดังนั้นคำว่า “ตะกู-ละ” จึงมีความหมายว่า “เดือนที่สิ้นสุดปีเก่าข้ามเข้าสู่ปีใหม่”^๓

^๑ถอดรูปอักษรไทยได้เป็น “สงกรน” อ่านตรงตัวว่า “ธิ่ง-จาน” thin-gjan (ตั้ง-จาน) แต่ให้ออกเสียงว่า “ตะจาน” dha-gjan “มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘ / เมียนม่าวอภิธาน, ๒๐๐๘ : ๓๘๑ ในภาษาบาลีสันสกฤตคำว่า “สงกนต” แปลว่า ก้าวไปแล้ว, เปลี่ยนไปแล้ว และ “สงกนต” แปลว่า เคลื่อนจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง (พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา, ๒๕๓๘ : ๔๓๐) สำหรับภาษาพม่าใช้คำว่า “กู-ยอง-ฉิ่ง” (ကူးယော့ၤဆိၣ်း) แปลว่า “การก้าวเคลื่อน” หรือ “ยอง-ช่วย-ฉิ่ง” (ယော့ၤဆိၣ်း) “การเคลื่อนย้าย”

^๒http://bwarsara.blogspot.com/2010/01/blog-post_2751.html

ในอดีตชาวพม่าให้ความสำคัญกับช่วงเวลาดังกล่าว ด้วยกิจกรรมของการจัดปัดเป่า และชำระล้างมลทินทั้งหลายที่มีอยู่ในตนและที่เกี่ยวข้องให้หมดสิ้นไปด้วยการอาบน้ำ ชำระร่างกาย สระผม และปิดกวาดบ้านเรือนให้สะอาดตั้งนั้นคำว่า “ตะจาน” อีกนัยหนึ่งจึงมีความหมายถึง “การชำระล้างเพื่อให้ลักษณะอันเป็นสิ่งดีมีมงคลเจริญขึ้นมา” (มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘) นอกจากการสระผม ชำระร่างกาย และปิดกวาดบ้านเรือนให้สะอาดแล้ว การไปหาญาติผู้ใหญ่ที่นับถือพร้อมเครื่องขมาคารวะที่เรียกว่า “กะเตาะ-ปแว” (ကုန်ဝေဘွဲ့) อันได้แก่ ถาด ชัน พานหรือภาชนะอย่างหนึ่งอย่างใดที่บรรจุไว้ด้วยสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เสื้อผ้าและอาหารหวานคาวที่จัดมาพร้อมกัน ก็เป็นประเพณีปฏิบัติสำคัญที่มีลักษณะร่วมกันกับประเพณีสงกรานต์ในภาคเหนือของไทยที่เรียกว่าการ “รดน้ำดำหัว” ที่จัดขึ้นในช่วงวันสุดท้ายของเทศกาลที่เรียกว่า “วันปากปี” ที่พม่าเรียกว่า “นียดซ์ัน-ตะแยะก-เนะ” หรือ “วันที่หนึ่งของการขึ้นปีใหม่” ในช่วงสงกรานต์ของพม่าด้วยซึ่งจะกล่าวต่อไป

ภาพสัญลักษณ์เดือนตะกุ่มีรูปใบหว่านบนขันน้ำสงกรานต์ กับชาววังเล่นน้ำสงกรานต์

สงกรานต์ในงานพระราชสำนักพม่า

ในยุคที่พม่ายังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ คำว่า “สงกรานต์” ในราชสำนักมีความสำคัญกว่าการเป็นเพียงเทศกาลรื่นเริงประจำปี แต่สงกรานต์นั้นมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการชำระสะสางเพื่อความป็นมงคลของกษัตริย์และแผ่นดิน ที่เรียกว่า “กาวัง-เซ-มิงลา” (ခေါင်းဆေးမင်္ဂလာ) ที่แบ่งตามช่วงเวลาและจุดมุ่งหมายของพิธีกรรม มี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑. พิธีชำระสะสางของกษัตริย์ มีกำหนดเจ็ดวันครั้งไปจนถึงเดือนละครึ่ง เรียกว่า “ปกติ-ตะจาน” (ပကတိဘိက္ခုနီ) หรือ “ปกติสงกรานต์” ๒. พิธีสงสนานชำระสะสางของกษัตริย์เพื่อความรุ่งเรืองของแผ่นดิน เสริมดวงพระชะตาหรือเพื่อขจัดปัดเป่าเคราะห์ภัยต่างๆ ของบ้านเมือง เรียกว่า “ตะจานต่อ-ลัต” (ဘိက္ခုနီတော်လတ်) หรือ “พระสงกรานต์อย่างกลาง” และ ๓. พิธีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาเทวดานพเคราะห์ให้ในวันก่อนที่จะจัดให้มีพิธีรับเครื่องราชสักการะ ที่มักจะตรงกับวันเถลิงศกสงกรานต์หรือไม่ก็ในวันบรมราชาภิเษกเรียกว่า “มหา-ตะจาน-ต่อ-จีญ” (မဟာဘိက္ခုနီတော်ကြီး) หรือวัน “พระมหาสงกรานต์ใหญ่” หรือ “ตะจานต่อ-ขอ” (ဘိက္ခုနီတော်ခေါ်) คือพิธี “เรียกพระสงกรานต์”

ภาพวาดโดยสยาขง แสดงรูปแบบการเข้าเฝ้าในท้องพระโรงของกษัตริย์พม่า

พระราชพิธีเรียกพระสงกรานต์นี้ จะเริ่มด้วยการส่งหมายรับสั่งเรียกบรรดาเจ้าเมือง ลูกหลวง หลานหลวง เจ้าฟ้าหัวเมืองประเทศราช และผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองทั้งหลาย ในพระราชอาณาจักรให้เข้ามาเฝ้าราชสำนัก เพื่อร่วมประกอบพระราชพิธีดังกล่าว ซึ่งโดยปกติ จะอยู่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์นั่นเอง สำหรับในส่วนของพิธีกรรมนั้น จะเริ่มด้วยการสร้างมณฑป ประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ซึ่งแกะสลักจากไม้ให้ใต้รูปลักษณะต้องตามคัมภีร์สรวทเว และคัมภีร์โชติสัตตะ เมื่อประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ แล้ว พระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเครื่อง อันสะอาดจะเสด็จออกพร้อมกระบวนแห่เข้าสู่มณฑลแห่งเทวดานพเคราะห์ โดยเริ่มดำเนินสู่มณฑปพระสุริยเทพก่อนเป็นอันดับแรกเพื่อเรียกพระสงกรานต์ ในเวลานั้นให้พนักงาน ขาวดนตรีบรรเลงถวายบูชาขึ้นพร้อมกันด้วย

พระราชพิธีเรียกพระสงกรานต์นี้สามารถจัดขึ้นได้ตามพระราชประสงค์ เพื่อให้เกิด ความเป็นสิริมงคลแก่พระองค์เอง หรือผู้รับพระราชทานในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น งานพระเศกกันต์ของบรรดาเจ้าชาย งานเจาะพระกรรณของบรรดาเจ้าหญิง ตลอดไปจนถึง งานเฉลิมพระยศพระมเหสี เป็นต้น สำหรับตำนานการของพระราชพิธีดังกล่าว พม่าได้ดึง เอาเรื่องราวในพุทธศาสนาบางตอนมาเป็นแกนหลักสำหรับกระบวนกรปฏิบัติ เช่น เรื่องมหา สุตศนสูตร ที่กล่าวถึงทานบารมีของพระอินทร์มีผลทำให้เหล่าเทวดาสรรเสริญ ดังนั้น งานเรียกพระสงกรานต์จึงเป็นพิธีการที่ประกอบไปด้วยกรรมกรบริจาดทานเป็นการใหญ่ ของกษัตริย์ร่วมอยู่ด้วย อีกกระแสหนึ่งก็กล่าวว่ามีผลมาจากชาดกเรื่องพระเจ้าสุตโสม เมื่อครั้งถูก พระเจ้าปรีสารทจับ ก็ทรงทำพิธีเรียกพระสงกรานต์ให้เข้ามาแวดล้อมป้องกันตนจนพ้นภัย

มีบันทึกกล่าวถึงพระราชพิธีเรียกสงกรานต์ในสมัยพระเจ้ามโหชิตว่า ทรงมีหมายให้จัดขึ้นในช่วงที่ดาวฤกษ์ เสวยฤกษ์เข้าสู่เดือนพฤศจิกายน มีการจัดสร้างมณฑปประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ องค์ไว้ทางด้านทิศตะวันออกของพระบรมหาราชวัง ส่วน मुखกระสันด้านใต้จัดให้มีเครื่องดุริยางคดนตรีประโคมบูชา ในเวลาเรียกพระสงกรานต์ให้เตรียมน้ำคองคาและน้ำที่คั้นจากใบไม้มงคลหลายชนิด ครั้นได้ฤกษ์เวลาเหล่าแม่ทัพนายกองก็เฝ้าแห่นำเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าสู่มณฑปอันประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ เพื่อทรงบูชาและเรียกพระสงกรานต์ในคราวเดียวกัน

สารสงกรานต์จากราชสำนัก การทำนาย และแผนงานการเกษตร

จากนั้นเหล่าพราหมณ์ชูดขาและพราหมณ์ชูดน้ำตาลกับเหล่าราชบัณฑิตโหราจารย์ก็จะคำนวณและพยากรณ์ไปตามหลักโหราศาสตร์ว่าปีนี้มีพระชวงกาลกี่หน ดาวเคราะห์เสวยฤกษ์ตัวไหน ปีนี้จะร้ายดีประการใด มีแผ่นดินไหวหรือไม่ มีศึกสงครามไหม ฯลฯ เป็นต้น เมื่อพยากรณ์เป็นที่เรียบร้อยแล้วข้อมูลต่างๆ จะถูกรวบรวมขึ้นกราบบังคมทูลให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบเป็นประจำทุกปี ดังนั้น “ตะจาน-สา” (ဝဇ်းကြီးဝဇ်း) หรือ “สารสงกรานต์” จึงเป็นเสมือนตำราโหราวิทยาที่ถูกรวบรวมออกประกาศ หลังจากที่พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่งข้อกราบทูลเหล่านั้นไปยังพระสังฆราชเพื่อให้ทรงวินิจฉัยอีกครั้งหนึ่งว่า คำพยากรณ์ข้อไหนควรนำออกประกาศเป็นหมายรับสั่งเพื่อใช้ในพระราชอาณาจักรต่อไป สำหรับพื้นที่รอบนอกที่อยู่ไกลจากราชธานี จะมีเจ้าหน้าที่คัดลอกหมายประกาศสงกรานต์ส่งออกไปอ่านยังหมู่บ้านต่างๆ ประชาชนก็จะล้อมวงกันเข้ามาฟังสารประกาศสงกรานต์ว่าปีจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง เช่น ทุ่งจะชุมนุมจะชุมนุม โรคระบาดจะเกิด วัวควายจะตายหรือหาย เรือจะไปจนถึงว่าปีนี้พระอินทร์ทรงสัตว์อะไรเป็นพาหนะ ทรงอะไรเป็นศัตราวุธ เช่น ถ้าพระอินทร์ทรงครุฑ “แปลว่าจะเกิดลมแปรปรวน และเรื่องยุ่งเหยิง ถือไม้เท้าหรือคอบเพลิง ถือว่าเป็นนิมิตดี...” (วิรัช-อรนุช นิยมธรรม, ๒๕๕๑ : ๙๑)

ดังนั้นสารประกาศสงกรานต์ในยุคจารีตของพม่าจึงมีความสำคัญต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับประชาชน เพราะนอกจากจะเป็นการสื่อสารและแจ้งเตือนประชาชนไม่ให้อยู่ในความประมาทในแต่ละปีแล้ว ก็ยังมีข้อกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความมั่นคงของรัฐด้วย เช่น ปีนี้ต้องปลูกพืชผลในช่วงเวลาใดจึงจะมีผลผลิตมาก หรือจะต้องคราดไถไถไร่นาด้วยวิธีใดจึงผลิตผลได้เจริญงอกงาม ทั้งนี้ก็เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเอาใจใส่ต่อการประกอบอาชีพเลี้ยงตนและรัฐไปพร้อมกัน

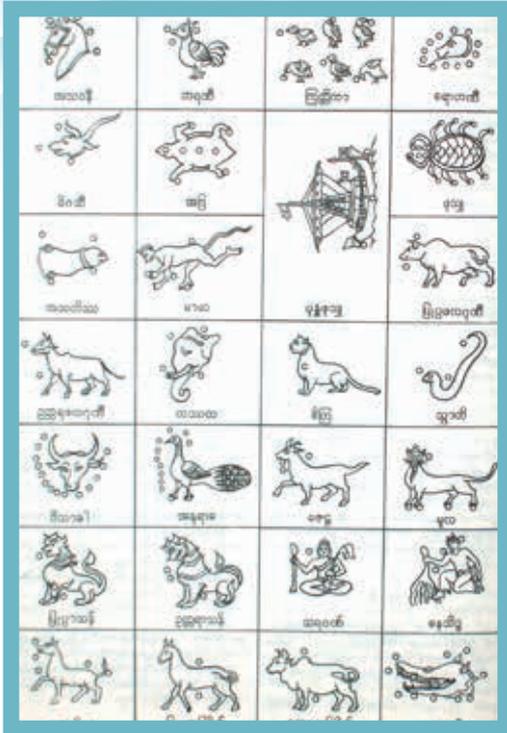
หน้าปกหนังสือประกาศสงกรานต์ของโหราจารย์ชาวพม่ายุคปัจจุบัน บอกศักราชปี ๑๓๗๖ (พ.ศ. ๒๕๕๗) จะเห็นรูปของมหาเทวีถือเศียรของท้าวอจิพรหมด้านซ้ายและรูปพระอินทร์ทรงงูใหญ่ ถืออาวุธอยู่ด้านขวา ซึ่งมีความหมายสัมพันธ์กับคำทำนายในแต่ละปี

สงกรานต์กับช่วงเวลาของการเพาะปลูก

กษัตริย์พม่าทรงมีพระราชกำหนดในการจัดแบ่งช่วงเวลาสำหรับกระบวนการผลิตทางการเกษตรในปีหนึ่งไว้ ด้วยการเฝ้าดูปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันอยู่ ๓ ส่วนได้แก่ ๑. การปรากฏขึ้นของดาวฤกษ์ ๒. สภาพแห่งฤดูกาล ๓. อายุของพืชพันธุ์ที่ทำการเพาะปลูกไปถึงการเก็บเกี่ยว ดังปรากฏอยู่ในบทร้อยกรองเรื่อง “มฆเทวะลึงกาตีด” ของพระครูมันแลญ์สยาตอ ซึ่งเมื่อยะเกตุ (๑๙๖๖ : ๑๓๗) ได้นำมากล่าวไว้ว่า

“เริ่มจากวันขึ้นสงกรานต์ปีใหม่ถึงเดือนสิงหาคมรวม ๑๔๐ วันในยามเช้ารุ่งอรุณจะมองเห็นดาวฤกษ์อยู่บนท้องฟ้า เรียกปรากฏการณ์นี้ว่ากฤตกาเที่ยงตรง จากวันที่หนึ่งของปีใหม่ถึงเดือนกันยายนเป็นเวลา ๑๕๔ วันเต็ม เป็นช่วงเวลาแห่งฝนในราศีกันต์ที่เรียกว่าฝนดาวลูกไก่ เป็นช่วงเวลาแห่งการหว่านงา ระยะเวลา ๑๘๐ วันเต็ม ดาวลูกไก่เคลื่อนเข้าเดือนตุลาคม ดาวฤกษ์สรวันเที่ยงตรง ยามนี้เป็นช่วงเวลาที่ได้กล่าวได้ว่าข้าวกล้าสมบูรณ์ รวมระยะเวลาได้ ๒๒๕ วันเต็ม ถึงเดือนพฤศจิกายนเข้าสู่ฤดูหนาว เรียกช่วงเวลานี้ว่า ดาวลูกไก่ใกล้หายตกดิน ระยะเวลารวม ๒๔๔ วันเต็ม เข้าเดือนธันวาคม พระเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนเครื่องทรงใหม่ ทั้งเหล่าขุนนางก็ได้รับพระราชทานเครื่องแบบบริโศคและยศศักดิ์ ในช่วงเทศกาลดังกล่าว พระเจ้าอยู่หัวจะทรงสละเรือพระที่นั่งเก่าๆ ซึ่งเทียบอยู่ใกล้พระราชฐานนั้นเสีย ส่วนบริเวณที่สละเรือพระที่นั่งนั้นก็ให้สร้างพระเจดีย์ยังมีชื่อปรากฏอยู่มาจนทุกวันนี้ว่าพระเจดีย์นาวจม จากต้นปีมีระยะเวลาได้ ๒๕๘ วันก็เข้าสู่เดือนมกราคม เป็นเดือนที่ดาวนาคาบนท้องฟ้าหายไป เป็นช่วงเวลาแห่งการเพาะปลูกข้าวริมห้วยริมหนอง” เริ่มจากวันแรกของปีใหม่นับได้ ๓๑๘ วัน ก็เข้าสู่เดือนกุมภาพันธ์เป็นช่วงที่ข้าวกล้าเจริญงอกงาม ระยะเวลานี้พระเจ้าอยู่หัวแต่โบราณมา

“พม่าเรียกว่า “มยั้ง-สะบา”(မုခ်းဝါး) เป็นข้าวอายุสั้น ปลูกในนาริมห้วยริมหนองในฤดูหนาว (เมียนม่อภิศาน, ๑๙๙๑ : ๒๗๐)

ภาพดาวฤกษ์ ๒๗ ดวง และจักรราศีทั้ง ๑๒ เดือนของพม่า (ที่มา: เมียนมาอภิศาน กะทรวงศศึกษาธิการพม่า ๒๐๐๘)

จะเอาพระทัยใส่ในกิจการเกษตรและนาไร่ว่าต้องปลูกอะไรช่วงเวลาใด จะต้องเก็บเกี่ยวเวลาไหน กิจกรรมเหล่านี้จะถูกกำหนดลงไปสู่ชาวไร่ไพร่มาให้ดูแลไร่เนา เอาใจใส่ผลผลิตด้วยสารสงกรานต์ที่ทางการได้ออกประกาศไว้” (เมื่อยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๓๘)

ตำนานสงกรานต์ และการเล่นน้ำของพม่า

ตำนานสงกรานต์ของพม่านั้น มีความเกี่ยวข้องกับตำนานการกำเนิดของพระคเณศที่พม่าเรียกว่า “มหา-ปิงแน” ปนอยู่ด้วย จึงมีที่แตกต่างจากไทยอยู่บ้าง ในขณะที่ไทยกล่าวถึงท้าวทิลพรหม ท้าพนันถามปัญหาที่ธรรมบาลกุมาร ว่าราศีของมนุษย์แต่ละช่วงเวลาอยู่ที่ไหน ถ้าธรรมบาลตอบได้ พระพรหมจะยอมมอบศรีษะถวายธรรมบาลกุมาร ในที่สุดธรรมบาลกุมารก็หาคำตอบได้พระพรหมแพ้ เลยต้องตัดศรีษะแล้วให้ธิดาทิ้งเจ็ดถือไว้ ปีละองค์ เพราะเศียรพระพรหมมีอานุภาพมาก ถ้าทิ้งลงน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าทิ้งลงดิน ดินเป็นไฟ ถ้าทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง แต่สำหรับตำนานสงกรานต์ของพม่านั้น ก็มีเรื่องการท้าพนันเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเหมือนกัน แต่เป็นการพนันระหว่างพระอินทร์ กับท้าวอาจิพรหม (พระพรหม) สุดท้ายท้าวอาจิพรหมแพ้เลยต้องตัดศรีษะถวายพระอินทร์ พระอินทร์ก็นำหัวข้างมาต่อร่างท้าวอาจิพรหมกลายเป็น “พระคเณศ” แต่นั่นมา ส่วนศรีษะนั้นมีอานุภาพเหมือนเรื่องของไทยคือ ถ้าทิ้งลงน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าทิ้งลงดิน ดินเป็นไฟ ถ้าทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง ด้วยเหตุนี้จึงต้องให้ธิดาท้าวอาจิพรหมถือไว้ปีละองค์ ซึ่งตรงนี้เหมือนกับตำนานของไทย

ส่วนเรื่องที่พระอินทร์กับท้าวอจิพรหมทุ่มเถียงกันนั้น ในตำนานของพม่าบอกว่าเป็นเรื่องวันเวลาในมนุษย์โลก ท้าวอจิพรหมบอกกับพระอินทร์ว่า “ในสมัยก่อนที่พระกัศปะพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ในมนุษย์โลกหนึ่งอาทิตย์เคยมีอยู่ ๘ วัน แต่เวลานี้เปลี่ยนไปเป็น ๗ วันเท่านั้น” พระอินทร์ไม่เห็นด้วยก็เกิดทำพนันกันว่า ถ้าใครแพ้จะยอมหัวขาด พระอินทร์ลงไปหาคำตอบยังโลกมนุษย์พบกับฤๅษีผู้มีญาณบารมีกล้าได้อภิญญาญาณ กล่าวว่า “มนุษย์โลกในเวลานี้เริ่มจากอาทิตย์ ไปสิ้นสุดที่เสาร์มีเพียง ๗ วันเท่านั้น” มิเคยมีมาก่อนว่า ๘ วัน ท้าวอจิพรหมแพ้เลยอธิษฐานสละเศียรตามสัญญา ด้วยอำนาจเศียรแห่งพรหม พระอินทร์จะวางหรือทิ้งขว้างไปไม่ได้ ด้วยจะเป็นเหตุให้โลกเกิดทุกข์ภัย พระอินทร์จึงให้ธิดาทั้ง ๗ ของท้าวอจิพรหมผลัดกันถือเศียรของท้าวอจิพรหมไว้เวียนกันไปองค์ละปี (นันทวิงษะ, <http://lokachantha.mahasiusa.org/?p=๔๗๕๗>)

เล่นน้ำสงกรานต์ในพม่า

เมื่อกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์คงเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องกล่าวถึงการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า “เหย-แปะก์-ผยาน” (ဧယုတ်ပျောက်) คือการ “สาดพรมน้ำ” หรือ “เหย-แปะก์-กะซา” (ဧယုတ်ကစား) แปลว่าการ “เล่นสาดน้ำ” ในพระราชสำนักพม่าแต่โบราณก็มีการเล่นน้ำสงกรานต์เป็นงานรื่นเริงในวันที่กษัตริย์ทรงสระพระเกศา พม่าอ้างอิงถึงตำนานการเกิดประเพณีนี้ว่า

เมื่อเหล่ากษัตริย์ศากยะวงศ์แห่งเมืองกบิลพัสดุ์ มีพระราชวังอันจัดไว้แล้วด้วยภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีสระน้ำขนาดใหญ่ที่ใสน้ำเข้ามาในเขตพระราชฐาน มีการจัดงานเป็นที่รื่นเริงด้วยการเล่นสาดน้ำสับมาในพม่าจนทุกวันนี้มิได้ขาด ในสมัยพุทธกามมีบันทึกกล่าวถึงการเล่นน้ำสงกรานต์ไว้ในรัชสมัยของพระเจ้านรสีหบดีที่เสด็จจากวังไปยังริมฝั่งแม่น้ำ แล้วโปรดให้สร้างพลับพลาชั่วคราวไว้ใกล้พระบรมมหาราชวังเพื่อประทับเล่นน้ำสงกรานต์ (เมื้อยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๔๒)

ภาพวาดโดยศิลปินสมัยพุทธกามแสดงการเล่นน้ำสงกรานต์

(ที่มา: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bagan_era_painting_of_Thingyan.jpg)

ในหนังสือเรื่อง “กลอนสิบสองราศีสบทกวีแห่งเมืองอังวะ” ซึ่งบันทึกขึ้นในยุคทองของตอนปลายได้กล่าวถึงการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ที่ว่า “ต่างเล่นน้ำสงกรานต์แบบอย่างแต่กาลก่อน เป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้” (อุอ่าวังจี, ๑๙๖๕ : ๗)

ภาพวาดการเล่นน้ำสงกรานต์ในสมัยอังวะ จากบันทึกของชาวตะวันตก

ด้วยน้ำบริสุทธิ์ ในวันที่สงกรานต์ย้ายราศี (เถลิงศก) นั้นให้ยิงปืนใหญ่ขึ้น ๓ นัด (เมื่อยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๔๓)

จากบันทึกทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้เห็นว่าเอกลักษณ์ร่วมกันของประเพณีสงกรานต์ ประการหนึ่งก็คือการเล่นสาดน้ำที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เราพบภาพวาดในสมัยอาณาจักรสุโขทัยช่วงปี ๑๘๕๒ เป็นภาพชาวพม่ากำลังรุ่มเล่นน้ำกับชาวตะวันตกด้วยปืน และกระบอกฉีดน้ำ ดังนั้นการเล่นน้ำของชาวพม่าเมื่อร้อยกว่าปีที่แล้ว จึงดูเหมือนสงกรานต์น้ำที่มีความทันสมัยคล้ายกับยุคปัจจุบันมาก

การรุ่มฉีดน้ำในลักษณะดังกล่าวของชาวพม่าต่อคนผิวขาวเจ้าอาณานิคมในเชิงจิตวิทยาอาจเป็นการปลดปล่อยความไม่พอใจบางอย่างของชาวพื้นเมือง ผู้รู้สึกว่ามีอำนาจให้ละลายหายไปกับการเล่นน้ำ ตามประเพณีที่ดูจะรุนแรงสาแก่ใจอยู่ได้เหมือนกัน

ภาพวาดการใช้ปืน และกระบอกฉีดน้ำเล่นกันในวันสงกรานต์ สมัยอาณานิคม ที่มา : THE ILLUSTRATED LONDON NEWS, MARCH ๑๓, ๑๘๕๒

จวบจนกระทั่งปี ๑๙๖๐ การเล่นน้ำสงกรานต์ด้วยการสาด การฉีด การยิงก็ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมพม่าจากภาพของนายกรัฐมนตรีอู นู ที่ร่วมเล่นน้ำในประเพณีสงกรานต์กับประชาชนอย่างกึ่ง ดังนั้นการเล่นสงกรานต์นี้ อาจเป็นการละลายเส้นแบ่งทางชนชั้นระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง หรือผู้ใหญ่กับผู้น้อยลงภายใต้กติกา คือประเพณีที่อนุญาตให้สาดหรือรดน้ำแก่กันได้โดยไม่โกรธ งานอย่างนี้ผู้น้อยก็คลายใจผู้ใหญ่ก็ได้คะแนนนิยมด้วยโดยเฉพาะในทางการเมือง

ภาพนายกรัฐมนตรีอู นู ออกเล่นสงกรานต์กับประชาชนในปี ๑๙๖๐ จะเห็นทั้งผู้น้อยยิงปืนฉีดน้ำใส่ผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่สาดน้ำใส่ประชาชน

สงกรานต์ วันเวลา เทศกาล งานรื่นเริง และสัญลักษณ์

ประเทศพม่ากำหนดเอาเทศกาลสงกรานต์เป็นวันปีใหม่อย่างเป็นทางการ ปัจจุบันรัฐบาลกำหนดให้เทศกาลนี้มีวันหยุดราชการยาวติดต่อกันไปถึง ๑๐ วัน เริ่มตั้งแต่วันที่ ๒ ของเดือน “ตะกุก” (တနင်္ဂနွေ) หรือเดือน ๑ ของพม่า ซึ่งอยู่ในช่วงวันที่ ๑๑ หรือ ๑๒ เมษายนตามปฏิทินสากล เรื่อยไปจนถึงวันที่ ๒๐ หรือ ๒๑ เมษายนของทุกปี แต่ในส่วนของวันเทศกาลตามประเพณีนั้นมีการกำหนดเพียง ๕ วัน คือเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายนไปจนถึงวันที่ ๑๗ เมษายน ซึ่งแต่ละวันจะมีชื่อเรียกและพิธีการต่างๆ กันไป

สงกรานต์พม่ากับวันสำคัญทั้ง ๕ ในช่วงเทศกาล

“ตะจาน อะโจ อะจ๊ะ อะแจ็ต อะแต๊ะก หนีดสัน” คือวันทั้ง ๕ ในช่วงเทศกาลตามประเพณีสงกรานต์ที่ผู้หลักผู้ใหญ่ชาวพม่าส่วนใหญ่จะยกนิ้วขึ้นมาบอกรับทักทายกันว่าวันนั้นวันนี้จะต้องจัดเตรียมอะไรบ้าง วันสำคัญในช่วงเทศกาลทั้ง ๕ มีรายละเอียดดังนี้

วันที่ ๑ “อะโจ-นะ” (အကြိုနေ့) หรือ “ตะจาน-อะโจ-นะ” (တနင်္ဂနွေအကြိုနေ့) แปลว่า “วันรับสงกรานต์” เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งถือเป็นวันแรกของเทศกาล เป็นวันสุดดิบเตรียมรับเทศกาลสงกรานต์ที่จะมาถึงในวันรุ่งขึ้นในวันนั้นหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

รวมถึงซุ้มตามหมู่บ้านต่างๆ จะจัดเตรียมงาน เช่น สร้างเวทีการแสดง จัดสถานที่ เตรียมอาหาร ฯลฯ เพื่อต้อนรับวันสงกรานต์ที่จะมาถึงในวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๒ “อะจ๊ะ-เนะ” (အကျဇန့်) หรือ “ตะจาน-อะจ๊ะ-เนะ” (ဝကြာန့်အကျဇန့်) แปลว่า “วันตกลสงกรานต์” คือ วันตกล่วงเข้าสู่ช่วงสงกรานต์ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน นับเป็นวันที่สองตามประเพณี วันนี้เวลาเช้าชาวพม่าจะมีการทำบุญถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์ รวมถึงเลี้ยงอาหารผู้คนที่เข้ามาในสถานที่จัดงานที่ตระเตรียมไว้เมื่อวานโดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ พอตกบ่ายก็จะเริ่มเปิดสถานที่จัดงาน หรือเวทีสงกรานต์หรือ “ตะจาน-มัตตะป” (ဝကြာန့်မတ်ပဲ) อย่างเป็นทางการ สำหรับพิธีการบนเวทีก็จะเริ่มด้วยการเชิญแขกผู้ใหญ่ขึ้นมาเป็นประธานเปิดงาน จากนั้นผู้ใหญ่ในพิธีจะนำกิ่งหว้าจุ่มลงในขันน้ำ แล้วประพรมทุกคนบนเวทีถือเป็นการเปิดเทศกาลเล่นน้ำกันอย่างเป็นทางการ เสร็จแล้วก็จะมีการแสดงบนเวทีทั้งแบบประเพณีและสมัยนิยม รวมไปถึงการเล่นสาดน้ำ ฉีดน้ำ และพ่นน้ำด้วยเครื่องมือต่างๆ มีขัน ปืนฉีดน้ำ สายยางและเครื่องสูบน้ำไปยังผู้ร่วมงานด้านล่างอย่างสนุกสนานด้วย

ภาพเวทีสงกรานต์ของพม่าเป็นทั้งเวทีการแสดง และที่ฉีดน้ำไปพร้อมกัน
(ที่มา : myanmartravel.org/festivals/thingyan.html)

สมัยก่อนชาวพม่าจะรู้กำหนดว่าวันไหนคือ “อะจ๊ะ-เนะ” หรือ “วันตกลสงกรานต์” ด้วยการใช้วิธีนับวันอย่างง่ายๆ เริ่มจากวันขึ้นสงกรานต์ปีที่แล้ว นับเรื่อยมาจนได้จำนวน ๓๖๔ วันก็วันนั้น แต่ถ้าจะให้แน่ใจขึ้นไปอีกก็ให้นับตั้งแต่วันตกลสงกรานต์ปีที่แล้วเรื่อยมาจนได้ ๓๖๕ วัน ๖ ชั่วโมง ๑๒ นาที ๓๗ วินาทีเต็มนี้แหละคือช่วงเวลาแห่งวันตกลสงกรานต์^๕

วันที่ ๓ “อะแจ็ด-เนะ” (အကြတ်) หรือ “ตะจาน-อะแจ็ด-เนะ” (ဝကြာန့်အကြတ်န့) แปลว่า “วันคราส” สงกรานต์ คือ “วันที่อยู่ระหว่างช่วงวันตกลและวันขึ้นของเทศกาลสงกรานต์” (เมียนม่าวอภิธาน, ๑๙๙๑ : ๓๕๗) เปรียบเหมือนวันที่อยู่

^๕ <http://www.hittai.org>

^๖ คราส [คราด] ก. กิน จับ ถือ (ส.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, ๒๕๓๑ : ๑๗๐)

ในเงามืดชั่วขณะ” เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ยังไม่ละจากปีเก่าและยังไม่ก้าวสู่อปีใหม่ วันนี้ อยู่ในช่วงวันที่ ๑๕ เมษายน ถือเป็นวันที่สามตามประเพณี แต่โบราณชาวพม่าเชื่อกันว่า “ตะจา-มิง”(ဝိကြားမင်း) หรือ “พระอินทร์” กับ “หมาตะลี” (မာတလိ) หรือ “พระมาตุลี” เทพผู้ขั้บราชยานของพระอินทร์จะเสด็จมาขังโลกมนุษย์พร้อมกับสมุดข่อยเพื่อจดบันทึกความดี ความชั่วของมนุษย์แต่ละคนไว้ในวันนี้ ดังนั้นวันนี้ทุกคนจะต้องรักษากาย วาจา ใจให้ดี มีการรักษาศิล พังศรรม ให้ทาน ไม่พูดคำหยาบ เพื่อให้พระอินทร์ทรงจดบันทึกไว้แต่สิ่งดี ๆ

ภาพประดับตามวัดต่างๆในเมืองเชียงใหม่ รัฐฉานประเทศพม่า ทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงถือสมุดข่อย จดบันทึกความดีความชั่วของมนุษย์

สิ่งดี ๆ ที่ควรทำในวันที่พระอินทร์เสด็จมาตามความเชื่อของชาวพม่าแต่โบราณ ก็คือสิ่งควรหลีกเลี่ยงในช่วงสิ้นปีเก่าข้ามเข้าปีใหม่ ๑๐ ประการได้แก่ ๑.ห้ามร้องไห้หรือไห้ร้อง โอดครวญ ๒.ห้ามมีกิจกรรมทางเพศ ๓.ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ๔.ห้ามดื่มเหล้าเมายา ๕.ห้ามโมโห ฉุนเฉียว ๖.ห้ามเลือดตกยางออก ๗.ห้ามทนายอันประกอบด้วยน้ำมัน ๘.ห้ามตัดฟันตัดต้นไม้ ๙.ห้ามซื้อสินค้ามาเก็บตุน ๑๐.ห้ามค้าขายสินค้าออกร้าน^๔

วันที่ ๔ "อะแตะก์-เนะ" (အတင်္ကျာနေ့) หรือ “ตะจาน-อะแตะก์-เนะ” (ဝိကြာန်အတင်္ကျာနေ့) แปลว่า "วันขึ้นสงกรานต์" ถ้าจะเรียกแบบไทยก็คือวัน “เถลิงศก” จะตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน นับเป็นวันที่สี่ของเทศกาล วันนี้เป็นวันที่พระอินทร์กับพระมาตุลี เสด็จกลับขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถือเป็นวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ตามประเพณี เป็นวันสิ้นสุดการเปลี่ยนผ่านย้ายของดวงอาทิตย์จากราศีมีน เข้าสู่ราศีเมษอย่างเต็มตัว ซึ่งตำราโหราศาสตร์พม่าเรียกว่า “มัสสะ-ตะจาน” (မိမိသဝိကြာန်) วันนี้จะมีการเล่นสาด น้ำรีนเริงกันอย่างเต็มที่เป็นการส่งท้าย

^๔ตรงกับภาษาพม่าว่า แจ็ด (ကြာ) แปลว่า “แสงของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์หายไปชั่วระยะหนึ่ง”
เขียนว่า “ธิ-กยา-มิง” อ่านว่า “ตะจา-มิง” dhagja-min แปลว่า “เจ้าผู้รู้และได้ยิน”

^๕ <http://www.hittai.org>

วันที่ ๕ "หนัดขัน-ตะแยะก-เนะ" (ธวัชจัน:๐๖๖๖๖๖๖๖) แปลว่า "ขึ้นปีใหม่ วันที่หนึ่ง" ถือเป็นวันแรกของปีใหม่ หรือวันปากปี วันนี้ชาวพม่าจะนำน้ำอบน้ำหอม ขมิ้นส้มป่อย และเครื่องขมา มีเสื้อผ้าแพรพรรณ เครื่องใช้เครื่องกินใส่ห่อ ใส่พานที่เรียกว่า "กั้นเตะ-ปเว" (ကန်တေပွဲ) ไปมอบให้ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ บางชุมชนอาจจัดร่วมกันเป็นงานใหญ่ นำเอาผู้สูงอายุทั้งหลายในชุมชนมานั่งเป็นประธานรวมกันให้ผู้อ่อนวัยทั้งหลายในชุมชนได้ ทำทาน กล่าวคำขอขมาลาโทษ ซึ่งชาวพม่าจะเรียกพิธีนี้ว่า "อะแตะก-จี-ปุส่อ-ปเว" (အတေကြီးပူဇော်ပွဲ) คืองาน "คารวะผู้สูงอายุ" นอกจากนั้นก็มีการทำบุญปล่อยนก ปล่อยปลา ตั้งโรงทานเลี้ยงอาหารแก่คนและสัตว์ทั่วสารทิศที่เรียกว่า "ชะตุดิต่า" (စတုဒိတ) คือคำว่า "จตุรทิศ" ในภาษาบาลีนั่นเอง

ในช่วงบ่ายวันนี้ทุกคุ้มหมู่บ้าน หรือชุมชนแต่ละแห่งจะจัดพื้นที่ทำบุญกลางบ้านขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกสถานที่ตรงบริเวณทางแยกของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นทางสามแพร่งบ้าง สี่แพร่งบ้างแล้วนับนัตพระสงฆ์จำนวน ๕ รูปบ้าง ๙ รูปบ้าง มาสวดพระปริตร เหตุที่ต้องทำพิธี ตามแยกต่างๆ เพราะชาวพม่าเชื่อว่าวิญญาณสัมภเวสี คือผู้กำลังแสวงหาแดนเกิดทั้งหลาย มีวิญญาณเร่ร่อน ผีไร้ญาติที่ตายด้วยอุบัติเหตุบนท้องถนนจะได้รับส่วนบุญจากตรงนี้

ในพิธีดังกล่าวชาวบ้านจะนำอาหารหวานคาว มีขนม ผลไม้ น้ำส้ม น้ำหวาน มาร่วมทำบุญเลี้ยงคนที่มาร่วมพิธีพร้อมกับนำน้ำ ทราย หรือข้าวสารจำนวนหนึ่งมาเพื่อเข้าร่วม พิธี หลังจากเสร็จพิธีแล้วก็จะนำทราย หรือข้าวสารที่ผ่านการสวดพระปริตรซึ่งชาวพม่าเรียกว่า "ปะเยก-เหย" (ပုဂ္ဂိုလ်) น้ำพระปริตร "ปะเยก-แต" (ပုဂ္ဂိုလ်) ทรายพระปริตร และ "ปะเยก-सान" (ပုဂ္ဂိုလ်) ข้าวสารพระปริตร ไปซัดไว้รอบๆ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของตน เพื่อป้องกันปีศาจและกันสิ่งไม่ดีไม่ให้เข้ามาอาศัยในบ้านถือเป็นการเสริมสิริมงคลในวันแรก ของปีใหม่ หรือวันปากปี

งานทำบุญในวันปากปี กลางสี่แยกของหมู่บ้านหนึ่งในเมืองเมียวดี
มีน้ำ ทราย และข้าวสาร ที่นำมาเข้าร่วมพิธีสวดพระปริตร ก่อนนำไปซัดรอบบ้าน

สัญลักษณ์วันสงกรานต์ของพม่า

เมื่อเทศกาลนี้เกี่ยวพันกับน้ำ ก็กับการต้อนรับบูชาพระอินทร์ อันเป็นเทพสำคัญแห่งวันสงกรานต์ หรือ “ตะจาน-มิง” (တင်္ဂါနိမိ) แล้ว ดอกไม้ใบพฤษภาคม ที่ผลิดอกออกช่อมาในยามแล้งก็เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเทศกาลนี้ไปด้วย “ปะเต้าก์-ปาน” (ပဲတောက်ပန်း) คือ “ดอกประดู่” สีเหลืองมักจะผลิดอกบานสะพรั่งในหน้าร้อนโดยเฉพาะตอนที่ฝนเปลี่ยนฤดูโปรยลงมา พม่าจะเรียกฝนนี้ว่า “ตะจาน-โม” (တင်္ဂါနိမိ) หรือ “ฝนสงกรานต์” ทำให้ดอกประดู่บานหอมฟุ้งทุกคนจะรู้ว่าช่วงเวลาสงกรานต์กำลังใกล้เข้ามาแล้วนะ ในช่วงสงกรานต์สาวพม่ามักนิยมนำช่อดอกประดู่มาปักไว้ในแจกัน ชัน หรือหม้อน้ำเพื่อบูชาพระ และยังเอาไว้วางประดับด้วย นอกจากนี้ก็มี “งุหว่า-ปาน” (ဂွဟာပန်း) คือ “ดอกคูณ” เหล่านี้คือดอกไม้สัญลักษณ์ในเทศกาลสงกรานต์ของพม่าที่มักนิยมนำมาประดับตกแต่งสถานที่จัดงานกันในช่วงเวลาดังกล่าว

ดอกคูณประดิษฐ์ที่วางขายในตลาดเมืองพะอาน รัฐกะเหรี่ยงประเทศพม่า ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ กับดอกประดู่บนต้น

นอกจากดอกไม้แล้วใบไม้ก็เป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งซึ่งต้องใช้ในการตกแต่งบูชาในเทศกาลนี้ด้วยเช่นกัน “ต้า-โอ” (တော့အို) คือ “หม้อดอกไม้ใบพฤษภาคม” ที่ต้องมีตั้งไว้ในการบูชาพระ เทวดา หรือสิ่งศักดิ์ต่างๆ เราจะพบว่าแม้แต่เครื่องตกแต่งทางสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ส่วนใหญ่ของพม่าก็จะมีปูนปั้นทำเป็นรูป “แจกัน” หรือ “หม้อ” ปักดอกไม้โลหะปิดทองคำเปลวเอาไว้ นั่นก็คือ “ต้า-โอ” แบบหนึ่งซึ่งพม่าเรียกว่า “กละ-ต้า-โอ” (ကလေးတော့အို) ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่าหม้อ “กลส” นั่นเอง

สำหรับ ต้า-โอ ที่ใช้ในงานสงกรานต์ คือ หม้อด้วยดินเผาใส่น้ำจนเต็มแล้วปักด้วยใบไม้มงคลทั้ง ๗ ชนิดที่ใช้ในเทศกาลสงกรานต์ ได้แก่ ใบมะพร้าว ยอดหว้า ใบสะเดา ใบพุทรา หล้าแพรก ยอดบุนนาค และดอกไม้ไม่จำกัดชนิด แต่ส่วนใหญ่นิยมใช้ดอกกุหลาบเสียบลงเพื่อถวายเป็นการต้อนรับพระอินทร์ ให้ชีวิตพบแต่ความชุ่มเย็นเป็นสุข เป็นมงคล และเจริญรุ่งเรือง หม้อน้ำนี้มีคติจากอินเดียที่เรียกว่า “หม้อบรูณฆฎะ” เป็นหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์

เป็นสัญลักษณ์ที่นิยมทำกันมากในงานตกแต่งทางสถาปัตยกรรมของพุทธศาสนาในพม่า และภาคเหนือของไทยด้วย

ภาพหม้อบุรณขมูณะบนประตูดิวหารวัดบ้านแสน เมืองเชียงตุง และตำโ หม้อดินเผาใส่ไม้ปักดอกไม้ใบพฤกษ
ที่มา : หม้อตาโอ <http://shanmalay.com/tag/thingyan/>

ปัจจุบันในช่วงเทศกาล สงกรานต์ หรือก่อนสงกรานต์หนึ่ง วันจะมีพ่อค้าแม่ค้าเก็บไปไม้ดอกไม้ มงคลพวกนี้มาขายพร้อมกับหม้อ ดินเผา และฉัตรช่อตุง ดังนั้นอาจมี ไปไม้ดอกไม้ครบตามตำราบ้างไม่ ครบตามตำราบ้างแต่ชาวพม่าส่วนใหญ่ก็ไม่ถือสา กัน เพราะอาจมี หลายตำรา บ้างก็ว่าให้จัดหา “...ไปไม้ดอกไม้อะไรก็ได้ ๗ ชนิด ตามชื่ออักษรอันเป็นตัวแทนของวัน ทั้ง ๗...” (สัมภาษณ์ นายโสฬท น. ๑๑/๑ ไตหวุ่นกวีง มะละแหม่ง) เช่น

“โอง-ยแวงก์” (အုဂ္ဂိးဂ္ဂွင်) คือ “ใบมะพร้าว” อักษร อ คือ วันอาทิตย์ สะแป (ဝဲဝဲဝဲ) คือ “มะลิ” อักษร จ คือวันอังคาร ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาเรื่องครบตามตำราหรือไม่ครบ เพราะทุกคนมีใจมุ่งไปที่การบูชา และร่วมเทศกาล ต่างก็มุ่งเอาหม้อดอกไม้ที่จัดไว้งามแล้วนั้น ไปตั้งไว้บนหิ้งหน้าบ้าน เพื่อต้อนรับพระอินทร์ที่จะเสด็จมาในช่วงสงกรานต์

ดอกไม้ ใบพฤกษ น้ำหม้อ ช่อตุง ที่แม่ค้านำมาขายในตลาดก่อนวันสงกรานต์ ตลาดเมืองพะอาน รัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า

อาหารคาวหวานสงกรานต์พม่า

ช่วงหน้าร้อนคนไทยส่วนใหญ่ในภาคกลางมักจะทำข้าวแช่รับประทานกันในบ้านแล้ว แจกจ่ายไปในหมู่เครือญาติใกล้ชิด ยิ่งในช่วงวันสงกรานต์ทุกบ้านโดยเฉพาะในแถบจังหวัด นนทบุรี ปทุมธานี บางกะปิ และชุมชนมอญต่างๆจะต้องได้สำหรับข้าวแช่เป็นของฝาก มีไข่โป้ว ผัดไข่ กะปิทอด เนื้อหวาน ปลาหวาน พริกสอดไส้ ยำมะม่วง และข้าวแช่ในน้ำเย็นลอยดอกมะลิ อบควันเทียนหอมๆ ที่เมล็ดข้าวถูกขัดจนใส ไม่มียางเมื่อใส่น้ำแล้วก็จะใสไม่ขุ่นดูสวยงาม

สำหรับพม่าก็มีข้าวแบบนี้เหมือนกัน เขาเรียกว่า “ตะจาน-ตะมิง” (တဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်) เป็นอาหารชุดพิเศษที่มีกิน มีขายกันเฉพาะช่วงเทศกาลสงกรานต์ ๕ วัน เท่านั้น ลักษณะของข้าว ก็เหมือนกับไทยทุกประการ คือเป็นข้าวสวยหุงแล้วล้างเม็ดข้าวจนสะอาดเวลาใส่น้ำลงไป จะไม่ขุ่น สำหรับน้ำข้าวแช่จะใช้น้ำสะอาดธรรมดา หรือน้ำสะอาดที่อบด้วยควันเทียน หรือ ควันไม้หอมก็ได้ ส่วนกับข้าวสงกรานต์ที่เรียกว่า “ตะจาน-ตะมิง-นะ-ตุแวง-พะกะ-ชา-ตอ-อะจ่อ” (တဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်နွံတဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်) คือ “ผัดที่กินกับข้าวสงกรานต์” ก็มีเพียงสอง หรือสามอย่างได้แก่ ปลาผัดกับหอมแดง ทำด้วยการนำปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาทุ หรือ กุ้งแห้งมาต้มให้เปื่อยแล้วเอาเนื้อมาโขลกหรือยีให้ละเอียด แล้วนำลงผัดกับน้ำมันใส่หอมแดง เกลือ กะปิ ผงขมิ้น ผงคนอร์ผัดให้เข้ากัน รสชาติจะออกเค็มๆ มัน ๆ เวลากินอาจเพิ่มความเผ็ด ด้วยพริกชี้ฟ้าแห้งทอดกรอบ บางสูตรอาจขอยมะม่วงดิบรสเปรี้ยว หรือกะท้อนหั่นชิ้นเล็กๆ ใส่ลงไป ผัดเพื่อเพิ่มรสชาติด้วยก็จะถือว่าเป็นผัดปลาที่ครบสูตร พม่าเรียกเมนูนี้ว่า “งาปุเข้าก-จ่อโล่ก” (ငါးပုခါးကြော်ကြော်လှော်)

กับข้าวอีกอย่างที่กินกับข้าวแช่ของพม่าคือ “แป-ปะยก-จ่อโล่” (ပဲပြောကြော်လှော်) ได้แก่ “ถั่วต้มผัดน้ำมัน” ทำด้วยการนำถั่วแปยี ถั่วเหลืองหรือถั่วลูกไก่ไปต้มจนสุกแล้วนำมายี ให้ละเอียดแล้วนำไปผัดกับน้ำมันใส่เกลือ ใส่ผงขมิ้นนิดหน่อยชิมให้พอเค็ม โรยหน้าด้วยหอมเจียว รสชาติก็จะเค็มๆ มันๆ อีกเช่นกันกับข้าวสองอย่างนี้ถือเป็นงานหลักของกับข้าวสงกรานต์ในพม่า บางบ้านอาจมี “ยำมะม่วง” หรือ “ตะแยกะ-ตี-โตะก” (တဲဉ်တဲဉ်တဲဉ်) ด้วยก็ได้

ข้าวสงกรานต์ กับข้าวสีเหลืองทางซ้ายคือถั่วต้มผัด ด้านซ้ายคือปลาผัด ใส่น้ำมันแดงและมะม่วง

นอกจากข้าวแช่ หรือข้าวสงกรานต์จะเป็นอาหารขึ้นหน้าขึ้นตาของเทศกาลนี้แล้ว “ขนมจีนแกงหยวก” แบบพม่าที่เรียกว่า “โม่ง-ฮิงกา” (မုခ်. ဟ်းခါး) ก็เป็นอาหารคาวอีกชนิดหนึ่งที่นิยมและเลี้ยงกันในเทศกาลสงกรานต์ด้วย

ขนมต้ม สงกรานต์

เมื่อรับประทานอาหารคาวเรียบร้อยแล้วก็มีอาหารหวานที่นิยมกันในเทศกาลนี้ที่ต้องเป็นขนมที่กินแล้วให้ความชุ่มเย็นอย่าง “ซเว-หยิง-เอ” (ခေဝ်းအေ) หรือ “รวมมิตร” ที่ใส่ของหวานสารพัดอย่าง เช่นสาकुเม็ดใหญ่ เม็ดแมงลัก วุ้น ขนมปังแผ่น ลูกชิต ลอดช่อง และต่างๆ ตามแต่อยากจะใส่ กับ “โม่ง-และก์-ซอง” คือ “ขนมลอดช่อง” ใส่กับน้ำกะทิเจื่อน้ำตาลหวานมัน

ขนมอีกชนิดหนึ่งที่สำคัญสำหรับเทศกาลนี้พอๆ กับข้าวแช่ก็คือ “ขนมลูกลอยน้ำ” หรือ “โม่ง-โลง-เหย-ปอ” (မုခ်. လုံးဝေပေါ) ที่ไทยรู้จักกันในนามว่า “ขนมต้มขาว” มีกระบวนการทำเหมือนไทยทุกประการ ต่างกันแต่เพียงว่าขนมต้มของไทยจะใส่ไส้ด้วยมะพร้าวขูดเคี้ยวกับน้ำตาลแบบที่เรียกกันว่า “หน้ากะฉีก” แต่ของพม่าจะใส่น้ำตาลโตนดเป็นก้อนลงไปในขนมเลยทีเดียว บางครั้งก็มีการใส่เม็ดพริกขี้หนูสดลงไปในขนม เพื่อเพิ่มความสนุกสนานในการเสียดสี สำหรับการรับประทานด้วย ที่พม่าเรียกขนมชนิดนี้ว่า “ขนมลูกลอยน้ำ” เพราะได้จากการสังเกตความสุขของแป้งเมื่อนำลงต้มในน้ำเดือด พอขนมสุกก็จะลอยขึ้นมาเหนือน้ำ

ขนม “ซเว-หยิง-เอ” ใส่เส้นลอดช่อง และ “โม่ง-โลง-เหย-ปอ”
ขนมสงกรานต์

กึ่งกายและสรุป

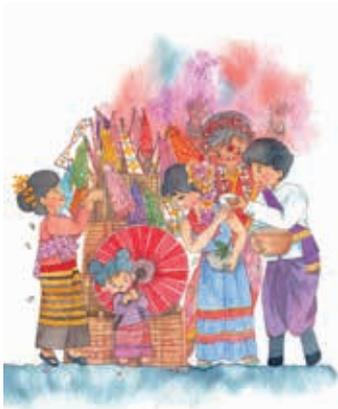
เทศกาล “สงกรานต์” คือ วัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาวพุทธเถรวาทในภาคพื้นทวีปของอุษาคเนย์ ที่ได้นำเอาระบบการนับเวลาและเคลื่อนตัวของจักรราศีจากอินเดียมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับระบบความเชื่อ ในพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่นกลายเป็นประเพณีและวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาค ที่มีการแตกย่อยออกไปเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศในส่วนปลายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ หลายเรื่องราว

แต่อย่างไรก็ดี การสิ้นสุดลงของปีเก่าเพื่อการก้าวเข้าสู่ปีใหม่ สายน้ำกับการสาตสรงเพื่อความหมดจด สมบูรณ์และสิริมงคล การให้ทานทำบุญอุทิศแก่บรรพชน ความเชื่อถือศรัทธาในศาสนา การบันทึกความดีความชั่วกับเวทดาที่เชื่อว่าพระยาอินทร์ และตำนานการทำพินกับพระพรหม การยอมตายเพื่อรักษาสัจจะและการคงอยู่ของเศียรพระพรหม การเวียนแห่ไปในวันทั้งเจ็ดรอบจักรวาล คือจุดเชื่อมร่วมกันของไทย พม่า ลาว กัมพูชา และสิบสองปันนา ทำให้เห็นกระบวนการสืบต่อแนวคิดเรื่องความเกิด-ดับ กับการปฏิบัติตนอย่างไรให้อยู่รอด หรือสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เหล่านี้คือความหวังและการเติมเต็มชีวิตให้มีจุดมุ่งหมายต่อไปข้างหน้า การทำนายทายทักจากสถิติ ฤกษ์ยาม ล้วนถูกบอกเล่าผ่านสัญลักษณ์เพื่อกำหนดหมายให้มนุษย์ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท แต่ก็มีให้ขาดซึ่งความสุขสนุกสนานในชีวิต

การเล่นน้ำสงกรานต์ นอกจากเพื่อการชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ต้อนรับความเป็นมงคล ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจ ความไร้โรคพามาเบียดเบียนซึ่งเป็นเรื่องของกาย ก็ยังมีเรื่องของการขอขมาลาโทษ ไม่ถือโกรธต่อกันผ่านสายน้ำในช่วงเวลานั้นด้วย เป็นการจำลองทั้งช่วงเวลาของความโกลาหล ไร้ระเบียบ เมามาย สนุกสนานจนล้มตายก่อนจะข้ามเข้าสู่เขตช่วงเวลาใหม่ที่มีระเบียบ ปรารถิต และปกติอีกครั้งหนึ่ง

ดังนั้นงานสงกรานต์จึงเป็นภาพจำลองการเปลี่ยนผ่านของกาลเวลา ความคิด ผู้คน พิธีกรรมและความหวังจากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคตร่วมกันของมนุษยชาติกลุ่มหนึ่ง ซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทในภาคพื้นทวีปอุษาคเนย์

“บุญเดือนห้า-สงกรานต์” ในลาวและอีสานใต้ไทย

ธรรวัตน์ แสนคำ

อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

ความนำ

หากพิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ดินแดนบ้านเมืองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของราชอาณาจักรไทยก็จะมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานก็เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างที่มีอาณาเขตปกครองสองฝั่งแม่น้ำโขงในบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลาง (เดิม ภูมิภาคย์พจนกิจ, ๒๕๔๐ ; เดิม ภูมิภาคย์พจนกิจ, ๒๕๔๒ ; สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ๒๕๔๕)

ดังนั้น รูปแบบวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนทั้งสองฝั่งโขงในลาวและอีสานปัจจุบันจึงมีความคล้ายคลึงกันในหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีปฏิบัติ “ฮีตสิบสอง” ซึ่งเป็นงานบุญประจำเดือนที่ต้องปฏิบัติครบทั้ง ๑๒ เดือนในรอบหนึ่งปีได้แก่ เดือนอ้าย-บุญเข้ากรรม, เดือนยี่-บุญคุณลาน, เดือนสาม-บุญข้าวจี, เดือนสี่-บุญผะเหวด (พระเวสสันดร), เดือนห้า-บุญสงกรานต์, เดือนหก-บุญบั้งไฟ, เดือนเจ็ด-บุญซำฮะ, เดือนแปด-บุญเข้าพรรษา, เดือนเก้า-บุญข้าวประดับดิน, เดือนสิบ-บุญข้าวสาก, เดือนสิบเอ็ด-บุญออกพรรษา และเดือนสิบสอง-บุญกฐิน (สาร สาระทัศนันทน์, ๒๕๓๐)

“บุญเดือนห้า” จะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๕ ตามปฏิทินจันทรคติ ซึ่งจะตรงกับช่วงเดือนเมษายนตามปฏิทินสุริยคติ เป็นอีกงานบุญหนึ่งที่ชาวลาวและชาวอีสานให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับการเคารพนบถือบรรพบุรุษและเป็นงานบุญที่ทำให้เกิดความสนุกสนานรื่นเริงในชุมชน เพราะเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการสาดน้ำท่ามกลางความแห้งแล้งและอากาศที่ร้อนระอุ จึงเป็นงานบุญที่หลายคนตั้งตารอคอยเพื่อให้เวียนมาถึงเร็วๆ

บุญเดือนห้าของชาวลาวและชาวอีสานจึงมีลักษณะเดียวกันกับ “ประเพณีสงกรานต์” ที่ปรากฏในประเทศไทยปัจจุบัน เพราะจัดขึ้นในช่วงเดียวกันคือระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี และมีความเป็นมาของประเพณีร่วมกัน โดยการอธิบายผ่านนิทาน “ปัญหาท้าวกบิลพรหม” แต่ก็จะมีรูปแบบกิจกรรมงานบุญที่แตกต่างกันออกไปผ่านบริบททางสังคมและกาลเวลา

บทความนี้ ผู้เขียนซึ่งเป็นชาวอีสานโดยกำเนิดพยายามที่จะนำเสนอเรื่องราวที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “บุญเดือนห้า” และ “สงกรานต์” ที่ปรากฏอยู่ในลาวและภาคอีสาน ในลักษณะให้เห็นพัฒนาการหรือความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมหรืองานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสาน ทั้งจากเอกสาร จากคำบอกเล่าของกลุ่มเครือข่ายผู้เขียนซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดหนองบัวลำภู และจากประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียน เพื่อเห็นความเปลี่ยนแปลง ทั้งในแนวคิดตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และแนวราบของงานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ ในพื้นที่ลาวและอีสาน

การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการนำเสนอแบบสังเขปภาพรวมเท่านั้น เนื้อหาอาจไม่ละเอียดลุ่มลึกมากนัก แต่ก็สะท้อนให้เห็นภาพบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ได้ในระดับเบื้องต้น อันจะเป็นฐานข้อมูลสำหรับผู้สนใจศึกษาค้นคว้าได้ทำการต่อยอดข้อมูลให้ชัดเจนต่อไป

ที่มาของบุญเดือนห้า-สงกรานต์

“สงกรานต์” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายว่า “เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ปรกติตกวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ คือ วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือ วันเนา และวันที่ ๑๕ คือ วันเถลิงศก” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖: ๑๑๕๔) ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบประเพณีบุญเดือนห้าหรือสงกรานต์ในลาวและอีสาน

การอธิบายความเป็นมาของบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสานมีความคล้ายคลึงกับเรื่องมหาสงกรานต์ที่ปรากฏในศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์ ท่าเตียน) กรุงเทพมหานคร (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔: ๒๘๙-๒๙๐) ซึ่งเป็นเรื่องราวการทวยปัญหาระหว่างท้าวทิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร จนนำไปสู่การตัดเศียรท้าวทิลพรหมดังเรื่องราวที่ถูกเล่าสืบต่อกันโดยสังเขปมาว่า

เศรษฐีผู้หนึ่งอยู่กินกับภรรยามานานแต่ไม่มีบุตร เศรษฐีผู้นั้นบ้านอยู่ใกล้กับบ้านนักเลงสุรา นักเลงสุราไม่มีบุตรสองคนผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุราไปกล่าวคำหยาบช้ำต่อเศรษฐี เศรษฐีจึงถามว่าเหตุใดจึงมาหมิ่นประมาทตนผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราจึงตอบว่า ถึงท่านมีสมบัติมากก็ไม่มีบุตรตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า เรามีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ยินดังนั้น มีความละอาย จึงทำการบวงสรวง ตั้งอธิษฐานขอบุตรต่อพระอาทิตย์และพระจันทร์ถึงสามปี แต่ไม่เป็นผล จึงไปขอบุตรต่อต้นไทร เทวดาซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรสงสาร ได้ไปอ้อนวอนขอบุตรต่อพระอินทร์ให้เศรษฐี พระอินทร์จึงโปรดให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อประสูติแล้วเศรษฐีให้ชื่อว่า “ธรรมบาลกุมาร” ตามนามของเทวบุตร และปลูกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรนั้น ธรรมบาลกุมารเป็นเด็กฉลาด โตขึ้นอายุเพียง ๗ ขวบก็สามารถเรียนจบไตรเพท รู้ภาษาหกและมีความเฉลียวฉลาดมาก

ต่อมาท้าวobilพรหมจากพรหมโลกได้ลงมาถามปัญหาสามข้อกับธรรมบาล ปัญหา มีว่า คนเราในวันหนึ่งๆ เวลาเช้าศรีอยู่ที่ไหน เวลาเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหน โดยสัญญาว่า ถ้าธรรมบาลแก้ได้ท้าวobilพรหมจะตัดเศียรของตนบูชา แต่ถ้าธรรมบาลแก้ไม่ได้ จะต้องตัดศีรษะธรรมบาลเสีย โดยผลัดให้เจ็ดวัน

คราวแรกธรรมบาลนึกตอบปัญหานี้ไม่ได้ พอถึงวันถั่วหนัก ธรรมบาลไม่สบายใจ เป็นอย่างยิ่งจึงเดินเข้าไปในป่า พอดีไปแอบได้ยินนกอินทรีสองตัวเมียพูดกันอยู่บนต้นตาล โดยนกอินทรีตัวเมียปรารภกับนกอินทรีตัวผู้ซึ่งเป็นตัวว่า พู้งันนี้ไม่ทราบว่าจะได้ทำอาหารอะไร สู้ลูกกิน นกอินทรีตัวผู้จึงตอบว่า อาหารมีอยู่แล้ว คือ จะได้นี้เอื่อธรรมบาล แล้วนกอินทรีตัวผู้ ก็เล่าเรื่องราว ที่ท้าวobilพรหมมาถามปัญหาธรรมบาลให้เมียฟัง และคิดว่าธรรมบาลคงตอบ ปัญหาไม่ได้ ท้าวobilพรหมก็จะตัดศีรษะธรรมบาลตามที่พูดสัญญาไว้

ในขณะที่พูดกันนั้นนกอินทรีตัวผู้ได้พูดคำตอบให้นกอินทรีตัวเมียฟังด้วย ธรรมบาล ได้ยินนกพูดเช่นนั้น จึงสามารถแก้ปัญหาได้ คำตอบคือ เวลาเช้าศรีอยู่ที่หน้า คนจึงเอาน้ำ ล้างหน้าในตอนเช้า เวลากลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่หน้าอกในเวลา กลางวัน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้าในเวลาเย็น เมื่อถึงวันถั่วหนักเจ็ด ท้าวobilพรหมได้มาทวงถามปัญหาธรรมบาล เมื่อธรรมบาลตอบได้ (ตามที่ได้ยินนกพูดกัน) ท้าวobilพรหมจึงตัดเศียรของตนบูชาธรรมบาลตามสัญญา

แต่เนื่องจากเศียรของท้าวobilพรหมศักดิ์สิทธิ์ถ้าตกลงบนแผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้ง ไปในอากาศก็จะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ดังนั้นเมื่อท้าวobilพรหม จะตัดเศียรของตน จึงให้ธิดาทิ้งเจ็ดเอาพานมารองรับเศียรของตนไว้ โดยส่งให้นางทงษ ผู้ธิดาคนใหญ่ แล้วธิดาทิ้งเจ็ดจึงแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุเป็นเวลา ๖๐ นาที จึงนำ เศียรไปประดิษฐานไว้ที่มณฑปในถ้ำคันธุลีเขาไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรม ก็เนรมิตรองแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการให้เป็นที่ประชุมเทวดา พอครบหนึ่งปีธิดาทิ้งเจ็ดจะผลัดเปลี่ยน กันมาอัญเชิญเอาเศียรของท้าวobilพรหมแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ

ธิดาทิ้งเจ็ดของท้าวobilพรหมมีชื่อดังนี้ คือ ทงษ, โคราด, รากษส, มณฑา, กิรีน, กิมิทา และมโหทร พิธีแห่เศียรของท้าวobilพรหมนี้ ทำให้เกิดพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้นในทุกๆ ปี และถือเป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของไทยโบราณต่อๆ กันมาด้วย (สาร สาระทัศนานันท์, ๒๕๓๐ : ๒๔)

จากเรื่องราวดังกล่าวทำให้ในเมืองหลวงพระบางได้เกิดพิธีแห่หัวหรือการแห่เศียร ท้าวobilพรหมและธิดาทิ้งเจ็ดในวันเนาซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งในช่วงสงกรานต์ ส่วนในท้องถื่นอื่นๆ ก็จะมีการเล่นสาดน้ำ เนื่องจากว่าหากเศียรของท้าวobilพรหมตกลง บนพื้นดินจะทำให้เกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศก็จะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องสาดน้ำให้เปียกไว้ในช่วงสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ดีของ ท้าวobilพรหมนำเศียรท้าวobilพรหมออกมาแห่ประทักษิณเขาพระสุเมรุจะได้ไม่เกิดไฟไหม้ขึ้น

ในขณะที่เดียวกันนอกจากสาดน้ำกันแล้วจะมีการสรงน้ำพระพุทธรูปด้วย จนทำให้เกิดเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวลาวและชาวอีสาน บุญเดือนห้า-สงกรานต์จึงเป็นประเพณีที่ชาวลาวและชาวอีสานปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน ดังปรากฏในคำผญาซึ่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นร่วมของชาวลาวและชาวอีสานที่บรรพบุรุษได้บอกกล่าวสั่งสอนสืบทอดกันมาว่า

“...ฮีตหนึ่งนั้น
พากันทำเครื่องสรง
ทุกวัดให้ทำไปอย่าไลห่าง
ทุกหัวที่บ่แผ่นหล้าให้ทำทั่วผู้คน
คือฮีตคองควรถือ

พอถึงเดือนห้าให้พวกไพร่ชาวเมือง
องค์พระสัพพัญญูเจ้า
ให้พากันสืบสร้างบุญไว้อย่าไล
จึงสิสุขยิ่งล้นทำถึค้ำสอน
แต่ปางปฐมพัน...”
(สำลี รักสุทธี, มปป.: ๕๑)

บุญปีใหม่ : “สงกรานต์ลาว” ในอดีต

สงกรานต์ในลาวนั้นจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญปีใหม่” เนื่องจากถือว่าเป็นการเริ่มต้นของศักราชใหม่ของลาวในอดีต แต่กิจกรรมต่างๆ ในงานบุญปีใหม่ก็คล้ายกับสงกรานต์ทั่วไป ลักษณะรูปแบบการทำกิจกรรมสงกรานต์ในอดีตก็จะคล้ายคลึงกับสงกรานต์ในปัจจุบัน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนจะขอเสนอไปเฉพาะบรรยากาศกิจกรรมสงกรานต์ในเมืองหลวงพระบางเป็นหลัก เนื่องจากเมืองหลวงพระบางเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองที่เก่าแก่ของลาว เป็นศูนย์รวมกิจกรรมประเพณีดั้งเดิมตามธรรมเนียมแบบราชสำนักลาวเอาไว้ และมีกิจกรรมที่โดดเด่นเป็นที่รับรู้ไปทั่วโลก

สงกรานต์เมืองหลวงพระบางในอดีต โดยเฉพาะช่วงก่อนหน้าที่ยังคงการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือยูเนสโก (UNESCO) ประกาศให้เมืองหลวงพระบางทั้งเมืองได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ จะมีกิจกรรมปฏิบัติต่อเนื่องกันหลายวัน วันแรกเรียกว่า “วันสังขานล่อง” หรือวันส่งท้ายปีเก่า วันที่สองเรียกว่า “วันเนา” เป็นวันที่คั่นระหว่างปีเก่ากับปีใหม่ วันที่สามเรียกว่า “วันสังขารขึ้น” ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่หรือวันปากปี และวันที่สี่เรียกว่า “วันแห่พระบาง” ซึ่งจะมีการอัญเชิญออกมาแห่เพื่อสรงน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงระหว่างวันที่ ๑๓-๑๖ เมษายน บางปีวันงานก็จะเคลื่อนจากนี้เล็กน้อย

วันสังขานล่อง จะมีกรอัญเชิญพระพุทธรูปลงจากสถานที่ประดิษฐานประจำเพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำ ส่วนบ้านไหนมีพระก็เอาพระลงจากหิ้งพระเพื่อชำระขี้ตัสและสรงด้วยน้ำหอม ตลอดทั้งการทำความสะอาดบ้านเรือนและข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ภายในบ้าน การสรงน้ำและการทำความสะอาดนี้มีความหมายว่า น้ำใช้เพื่อชำระล้างสิ่งสกปรกของปีเก่า ล้างสิ่งที่ไม่ดีและบกพร่องในปีที่ผ่านมา ความอับโชคพร้อมทั้งทุกข์ โศก โรค ภัย ให้หายไปพร้อม

กับปีเก่า เพื่อต้อนรับปีใหม่ด้วยความสะอาดบริสุทธิ์ (สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๒๘) ตลอดจน การ “ตบพระธาตุทราย” หรือการก่อเจดีย์ทรายริมฝั่งแม่น้ำและจุดบั้งไฟ

วันเนา ซึ่งเป็นช่วงที่สองของประเพณีสงกรานต์ วันเนา แปลว่า “วันอยู่” คำว่า “เนา” แปลว่า “อยู่” หมายความว่า เป็นวันที่ดวงอาทิตย์อย่างสุราศีตั้งต้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันที่ ดวงอาทิตย์เข้าที่เข้าทาง ในวันราศีตั้งต้นใหม่เรียบริ้อยแล้วคืออยู่ประจำที่แล้ว บางปีอาจจะมี ถึง ๒ วัน ขึ้นกับว่าปีนั้นเดือนกุมภาพันธ์มี ๒๘ หรือ ๒๙ วัน จะมีการ “แห่ขอ” ไปรอบเมือง โดยในขอจะประกอบด้วย วอท้าวกบิลพรหม วอพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่จะเป็น เจ้าอาวาสวัดใหม่สุวรรณภูมา วัดเชียงทอง วัดอารามและวัดวิบูลราช (วรลัญจก์ บุญสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๖๑) วอนางสังขานและสาวงามอีก ๖ คนซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของธิดาท้าวกบิลพรหม โดยมีพระสงฆ์สวดมนต์ทำพิธี ก่อนที่นางทั้ง ๗ จะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่

ขบวนแห่จะเริ่มต้นจากวัดมหาธาตุมุ่งหน้าไปยังวัดเชียงทองโดยขบวนแห่จะมี “ปู่เยอ-ย่าเยอ” พร้อมกับสิ่งแก้วสิ่งค่าที่พื่อนรำ อวยพรลูกหลานผู้เฒ่าผู้แก่ หัวหน้าแต่ละ ชุมชนหรือหัวหน้าหมู่บ้าน ปู่เยอ-ย่าเยอซึ่งถือว่าเป็นเสมือนบรรพบุรุษของเมืองที่จะขาดไม่ได้ ในขบวนแห่วันเนา มีเรื่องเล่าว่านานมาแล้วมีเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองแถบใต้เกิดมีเครื่องเขากาดยักษ์ (คือเครื่องเถาวัลย์ใหญ่ยิ่ง) เครื่องหนึ่งอยู่ที่หนองตู้ เครื่องเขากาดได้สูงขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์ชั้นฟ้า ทำให้แสงอาทิตย์ไม่อาจสอดส่องให้ความอบอุ่นแก่ผืนดินได้ ผู้คนดำรงชีวิตด้วยความมืดมน และหนาวเย็น วันหนึ่ง ขุนบรมได้เรียกเสนาอำมาตย์มาประชุมเพื่อปรึกษาหารือว่า จะทำอย่างไร จึงจะโค่นเครื่องเขากาดยักษ์นี้ได้ แต่ก็ไม่มีใครอาสาไปตัด ต่อมาไม่นานก็มีผู้เฒ่าสองผู้เฒ่ามา กราบทูลขุนบรมว่า พวกข้าพเจ้าชื่อปู่เยอ-ย่าเยอ มีความยินดีขอรับอาสาไปตัดเครื่องเขากาดนั้น ขุนบรมแสดงความชื่นชมสองผู้เฒ่าที่ได้ยอมเสียสละอย่างสูงเพื่อชาวเมืองทั้งหลาย

ก่อนจะออกเดินทาง สองผู้เฒ่าได้ร้องขออย่างหนึ่งว่าถ้าหากพวกตนตายไป ขอให้ ชาวเมืองทุกคน อย่าลืมหือพวกตนด้วย ขุนบรมก็รับปาก จากนั้นทั้งสองก็มุ่งหน้าไปที่หนองตู้ ทันทีพร้อมด้วยขวานขนาดใหญ่ สองผู้เฒ่าใช้เวลาตัดทั้งกลางวันและกลางคืน เป็นเวลา ๓ เดือน ๓ วัน จึงสามารถตัดเครื่องเขากาดยักษ์นั้นลงได้ แต่ก็น่าโศกเศร้าเสียตายยิ่ง เครื่องเขากาดได้ล้ม ทับสองผู้เฒ่าตายทันที ในที่สุด แสงสว่างก็กลับมาสู่แผ่นดินอีกครั้งหนึ่ง นำเอาความอบอุ่น มาสู่มวลมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย การดำรงชีวิตเริ่มกลับคืนสู่ความเป็นปกติใหม่อีกครั้ง

ขุนบรม พร้อมด้วยบ่าวไพร่ได้จัดพิธีปลงศพปู่เยอ-ย่าเยออย่างสมเกียรติ นับตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา เพื่อจารึกคุณงามความดีของปู่เยอ-ย่าเยอ คนลาวจึงมักจะเพิ่มคำต่อท้ายว่า “เยอๆ” ในการพูดจาของตนเสมอ เช่น ในคำว่า “ไปเยอ”, “เมื่อเยอ”, “มาเยอ” ทั้งได้ทำหัวโขนหรือ รูปสัญลักษณ์ของผู้เฒ่าทั้งสองไว้ให้สักการบูชาสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ (นิทานเรื่อง ขุนบรมราชา, ๒๕๑๒: ๒๖๙ ; สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๑๖-๒๕ ; สมिति ธนานิธิโชติ, ๒๕๔๗: ๑๑๕-๑๒๑)

การฟ้อนรำของปู่เยอ-ย่าเยอในงานบุญปีใหม่ของเมืองหลวงพระบางในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จากภาพถ่ายเก่า (ที่มา: <http://www.sujitwongthes.com/wp-content/uploads/๒๐๑๑/๐๙/weekly๓๐๐๙๒๕๕๔-๔.jpg>)

ปู่เยอ ย่าเยอจะสถิตอยู่ในหอเสื่อเมืองหรือหอเทวดาหลวงภายในวัดวาอาราม มีลักษณะเป็นหุ่นสัญลักษณ์แทนคน หัวทำด้วยไม้แกะสลัก รูปหน้ากลมแป้น ทาสีแดงดูฉาด มีปากขยับได้ เขียนคิ้ว เขียนตาบ่งบอกเพศหญิงชาย ตามตัวมีขนยาวรุงรัง ส่วนสิ่งทัวแก้วสิ่งทัวค้ำนั้นเป็นหัวโขน สิ่งทัวไม้แกะสลัก ทาสีทอง จมูกปากยาวยื่นอ้าขยับได้ เสียงดังก๊บก๊วก ตามตัวมีขนยาวรุงรังเหมือนกับปู่เยอ-ย่าเยอ แต่สิ่งทัวแก้วจะใช้คนเดินสองคนเป็นหัวกับหางเหมือนเชิดสิงโตจีน

เมื่อใกล้ถึงวันบุญปีใหม่ ผู้รักษาเทวดาหลวงจะอัญเชิญรูปหุ่นเชิด ปู่เยอ-ย่าเยอ ออกจากหีบ ทำพิธีไหว้และถวายเครื่องทาน จากนั้นจึงแห่ ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งทัวแก้วสิ่งทัวค้ำไปตักน้ำที่ริมแม่น้ำคานบริเวณผาง ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่อาศัยของพญานาคตนหนึ่งชื่อ “อ้ายคำหล้า” น้ำที่ตักขึ้นมาจะถูกนำไปบรรจุในไหดินให้เด็กๆ แยกเพื่อให้ปู่เยอ-ย่าเยอนำไปสรองน้ำพระบางเป็นคู่แรก ในฐานะบรรพบุรุษของชาวลาวแล้ว ปู่เยอ-ย่าเยอ จะฟ้อนรำเพื่ออวยพรให้ลูกหลานชาวลาวพบกับความสมบูรณ์พูนสุข ชาวลาวเชื่อกันว่ารูปหุ่นเชิดปู่เยอ-ย่าเยอเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังพิเศษ จึงเก็บขนป่านที่หลุดออกจากหุ่นเชิดไปผูกข้อมือเด็กเพื่อปกป้องจากอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ (วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๔๒-๑๔๓) นี่เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้ดูแล ปู่เยอ-ย่าเยอ ต้องซ่อมแซมเติมขนให้กับ ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งทัวแก้วสิ่งทัวค้ำทุกปี

วันสังขานขึ้น ชาวลาวถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวลาวจะนิยมพากันไปทำบุญตักบาตรในตอนเช้า ไหว้พระพุทธรูปและพระธาตุสำคัญของเมือง และมีการเฉลิมฉลองกันตามประเพณีอย่างสนุกสนาน บางครอบครัวก็จะมีการสูดเฮือน (สู่วัณเฑียร) ในวันสังขานขึ้นนี้ด้วย

วันแห่พระบาง จะมีการอัญเชิญพระบาง พระพุทธรูปสำริดปางห้ามสมุทร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองและมีประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับราชสำนักล้านช้างจากหอพระบางภายในพระราชวัง เมืองหลวงพระบาง มาประดิษฐานที่วัดเชียงกลาง ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่อยู่ภายในวัดมโนรมย์สังฆารามปัจจุบัน เจ้ามหาชีวิตลาวจะทรงช้างเสด็จพระราชดำเนินไปสรองน้ำพระบางในช่วงบุญปีใหม่ ต่อมาหลัง พ.ศ. ๒๕๐๕ ประเพณีนี้ได้ล้มเลิกไป (วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๕๖) และได้ย้ายพระบางมาประดิษฐานที่วัดใหม่สุวรรณภูมารามแทน

ขบวนแห่พระบางมาสงกรานต์ใน พ.ศ. ๒๕๕๘
(ที่มา : <http://asean-focus.com/asean/wp-content/uploads/๒๐๑๕/๐๔/๕๕๘๐๐๐๐๔๓๒๑๕๑๓.jpeg>)

ส่วนกิจกรรมโดยภาพรวมตามชุมชนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ในเขตเมืองหลวงพระบาง พอถึงวันสงกรานต์ก็จะมีการป่าวประกาศให้ชาวบ้านไปรวมกันที่วัดเพื่ออัญเชิญเอาพระพุทธรูปลงมาชำระขัดสีและสงรงน้ำ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในหอสง เมื่อพระสงฆ์และชาวบ้านพร้อมกันแล้วก็จะนำพานดอกไม้ ธูป เทียน น้ำหอม ตั้งไว้ตรงหน้าของแต่ละคน กล่าวคำบูชาดอกไม้ให้พระมีการกล่าวอัญเชิญเทวดา อธิษฐาน วอนให้ขอให้ฟ้าฝนชลธารตกต้องตามฤดูกาลเพื่อให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า แล้วสงรงด้วยน้ำหอม

น้ำที่สงรงพระพุทธรูปแล้วถือกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ถ้าเอาไปประพรมบ้านเรือน ลูกหลานวัวควาย ก็จะเป็นมงคล ในวันต่อมาเวลาบ่ายสามโมงสี่โมงเย็น พระสงฆ์สามเณรจะตีกลองเพื่อบอกเวลาให้เตรียมน้ำอบน้ำหอมมาสงรงพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในหอสง เสร็จแล้วคนเฒ่าคนแก่หนุ่มสาวก็จะไปตักน้ำตามบ่อตามท่ามานิมนต์พระสงฆ์สามเณรมาสงรงน้ำ เสร็จแล้วพระสงฆ์อนุโมทนาให้พร

ทุกวันในช่วงสงกรานต์ก็จะมีชาวบ้านนำภัตตาหารหวานคาวไปทำบุญถวายสังฆทานแก่พระสงฆ์ที่วัด ทั้งในช่วงเช้าและเพล เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จากนั้นประมาณห้าโมงเย็น จะมีการตีกลองตีฆ้องเรียกชาวบ้านไปที่วัดเพื่อพากันไปเก็บดอกไม้ในป่านำมาบูชาพระพุทธรูป เรียกกันว่า “แห่ดอกไม้” หรือนำดอกไม้ตอนกลางคืนมีการเจริญพระพุทธรุมนต์ สวดพระปริตรอยู่ที่วัด และฉลองสมโภชด้วยเสียงฆ้อง เสียงกลอง หมอขับ หมอลำ พอสมควรแก่เวลาแล้วก็เลิกพากันกลับบ้าน (สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๒๘-๒๙)

ประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ของชาวอีสานในอดีต

ประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ของชาวอีสานในอดีตก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงและมีบรรยากาศแบบปัจจุบันนี้ ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญของชุมชน และมีระยะเวลาการทำกิจกรรมงานบุญนานกว่างานบุญอื่นในฮีตสิบสอง คือจัดในช่วงวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี และมีรูปแบบกิจกรรมงานบุญที่ค่อนข้างสนุกสนานมากกว่างานบุญอื่น กิจกรรมต่างๆ มีดังนี้

วันที่ ๑๒ เมษายน ถือเป็นวันเตรียมงาน ตอนบ่ายทางวัดจะจัดเตรียมทำความสะอาดพระพุทธรูป เตรียมสถานที่ภายในวัด ซ่อมแซมหอสงรงน้ำพระ ซึ่งส่วนใหญ่จะยกพื้นสูงในระดับ

สายตา เป็นดอกไม้ขนาดเล็ก หอสรงบางแห่งก็จะใช้ไม้แก่นเจาะเป็นราง สลักกลดคล้ายอย่างสวยงามและรางอาจทำเป็นรูปสัตว์ เช่น รูปพญานาค เป็นต้น หรือรางไม้ไผ่ที่ทำเป็นร่องยาว พาดออกมาข้างนอก ตรงรางบนพระพุทธรูปเจาะเป็นรูและต่อท่อเล็กๆ ให้น้ำไหลพุ่งออกมา เพื่อให้ น้ำ ไหลรดองค์พระพุทธรูปตรงรู หากไม่มีรางก็ใช้ภาชนะเล็กๆ เช่น ชัน เป็นต้น ทำการสรงน้ำพระพุทธรูปในช่วงสงกรานต์ (สำลี รักสุทธิ, มปป.: ๔๓) บางแห่งก็จะทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาสรงน้ำในช่วงบ่ายของวันนี้

หอสรงน้ำพระในช่วงสงกรานต์ วัดศรีพันดอน ตำบลร่องจิก อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ผ่านการใช้งานมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๓๐ ปี

ก็จะมีการเตรียมดอกไม้บูชาที่เรียกว่า “ขัน ๕” ซึ่งจะประกอบด้วยดอกไม้ ๕ คู่ และเทียน ๕ คู่ ใส่ไว้ในขัน พระสงฆ์เจ้าอาวาสก็จะนำพระสงฆ์สามเณรและชาวบ้านอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาสรงน้ำ โดยเปล่งวาจากล่าวคำอัญเชิญพระพุทธรูปว่า

อุกาสะ ภันเต ภาคะวา อะยัง กาโลคิมหันตะฮุตตุ กาละลัมปัตโต อิจฉามะ
 ภาคะวันตัง อะภิสสิญจิตุง สักกัจจัง อาราระนัง ภาโรมะ (คำแปล ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ขอประทานพระวโรกาส เวลานี้เป็นหน้าร้อน ผุ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายปรารถนาอาราธนา
 พระผู้มีพระภาคลงสรงน้ำ ด้วยความเคารพยิ่ง)

(สวิง บุญเจิม, ๒๕๓๙: ๔๕๐-๔๕๑)

หลังทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาที่หอสรงแล้ว ชาวบ้านก็จะสรงน้ำพระ น้ำที่ผ่านการสรงน้ำพระในหอสรงแล้ว ชาวบ้านก็จะใช้ขันรองเอาน้ำเพื่อกลับไปประพรมบ้านเรือน ล้อเกวียนและสัตว์เลี้ยงเพื่อเป็นสิริมงคลและขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่างๆ ออกไป เด็กๆ ก็มักชอบไปอยู่ใต้หอสรงเพื่อจะได้อาบน้ำที่สรงน้ำพระเป็นที่สนุกสนาน ทั้งนี้เชื่อกันว่าจะทำให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บและอยู่เย็นเป็นสุข (สำลี รักสุทธิ, มปป.: ๔๓)

วันที่ ๑๓ เมษายน ถือเป็นวันเริ่มต้นของงานบุญเดือนห้า ช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตรที่วัด ช่วงบ่ายทางวัดจะตักทองโสม (ตักทองรวม) เพื่อนัดชาวบ้านให้จัดหาน้ำอบน้ำหอมและดอกไม้ธูปเทียนไปรวมกันที่วัด บางท้องถิ่นหนุ่มสาวก็จะชวนกันไปหาดอกไม้ในป่าเพื่อนำมาบูชาพระ

เมื่อชาวบ้านมาพร้อมกันที่วัดแล้วก็จะมีการทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปลงจากสิม (โบสถ์) หอแจก (ศาลาการเปรียญ) และวิหารมาประดิษฐานที่หอสรง ซึ่งมักจะเรียกพิธีนี้ว่า “เอาพระลง” พระพุทธรูปที่อัญเชิญลงมาสรงน้ำ ก็จะเป็นพระพุทธรูปสำคัญของวัดที่สามารถอัญเชิญลงมาสรงน้ำได้ และพระพุทธรูปขนาดเล็กที่ทำด้วยโลหะต่างๆ และพระพุทธรูปไม้ การทำพิธี

วันที่ ๑๔ เมษายน ถือเป็นวันเนา วันนี้ถือเป็นวันหยุด ใครมีภาระงานอะไรจะต้องหยุดพักไว้ก่อนแล้วมาเล่นสงกรานต์กันอย่างสนุกสนาน โดยในช่วงรุ่งสางราวตี ๔ ตี ๕ จะมีการยิงปืนและจุดประทัดเพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจและเสนียดจัญไรทั้งหลาย

บางท้องถิ่นชาวบ้านจะทำธง (ธง) ด้วยด้ายสีต่างๆ ยาวประมาณ ๒-๓ วา นำไปแขวนที่วัด โดยใช้ไม้ไผ่ลำเล็กๆ เป็นเสาธง ช่วงนำธงไปแขวนก็จะมีพิธีแห่ด้วยความสนุกสนานและเล่นสาดน้ำกันจนกว่าจะไปถึงวัด ธงนี้มีความเชื่อว่าเป็นการบูชาพระรัตนตรัยและเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของชีวิต กล่าวคือการมีชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึงรอบปีถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของชีวิต (สำลี รักสุทธี, มปป.: ๔๔)

วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันสุดท้ายของประเพณีนี้ บางท้องถิ่นจะมีการไปขุดทรายตามแม่น้ำหรือลำห้วยใกล้เคียงมาตบปะทาย (ก่อเจดีย์ทราย) ในบริเวณลานวัด แล้วนำดอกไม้มาประดับตกแต่งเจดีย์ทรายของตนให้เกิดความสวยงาม บางแห่งก็จะเอาขันหรือแก้วน้ำขนาดเล็กใส่ทรายเปียกคว่ำลงกับพื้นดินรอบเจดีย์ทรายกองใหญ่ คนหนึ่งทำให้เกินอายุของตนไว้ ๑ ขัน ซึ่งมีความหมายว่าขอให้มียูยืนยาวต่อไปอีก ทำให้มีกองทรายที่ทำด้วยขันน้ำจำนวนมาก ทำให้หลายแห่งเรียกเจดีย์ทรายกองใหญ่ว่า “กองพระทรายแปดหมื่น” ส่วนกองทรายที่ทำด้วยขันมากมายเทียบกับ “สี่พันพระธรรมขันธ์” (สำลี รักสุทธี, มปป.: ๔๕) บางแห่งก็มีการก่อกองทรายขึ้นเป็นเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ตามความเชื่อของคนท้องถิ่น เช่น รูปจระเข้ ปลาช่อน เต่า เป็นต้น (วิเชียร แสนคำ, สัมภาษณ์)

ภาพวาดกิจกรรมสมรน้ำพระและทำบุญในช่วงวันสงกรานต์ของชาวอีสาน

(ที่มา: <http://www.lampangvc.ac.th/lvcasean/ims/images/๕๖๓๓๘-img-๕.jpg>)

คุณย่าอ่อน แสนคำ คุณย่าของผู้เขียนวัย ๙๙ ปี (เกิด พ.ศ. ๒๔๖๐) ภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ภายหลังได้ย้ายครอบครัวมาอยู่อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่าบุญเดือนห้าหรือสงกรานต์จะมี ๓ วันด้วยกัน คือวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ของ

ทุกปี ส่วนใหญ่จะเรียกช่วงวันสงกรานต์ว่า “เนา” ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องงดกิจกรรมการทำงานตามไร่นาทั้งหมด ห้ามดำข้าว ห้ามตัดไม้ชนพื้นและใช้แรงงานวัวควาย

การทำบุญในตลอดช่วงสงกรานต์หรือบุญเดือนห้า นั้น ภาคเช้าก็จะมีการทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารเช้าและภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ที่วัด ในการทำบุญก็จะมี การอุทิศส่วนกุศลแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ภาคบ่ายก็จะมี การแห่ดอกไม้ของชาวบ้าน และหนุ่มสาวออกไปยังวัดเพื่อสรงน้ำพระ และถวายต้นเงินที่เรียกว่า “ก้นหลอน” ไปถวายพระที่วัด โดยมีการร้องรำทำเพลง ตีกลอง เป่าแคน ตีตีพิณขับกล่อมขบวนอย่างครื้นเครง ภาคค่ำก็จะมีพิธีเจริญพระพุทธรมณต์เย็นที่วัดตลอดทั้ง ๓ วัน หลังพระสงฆ์เจริญพระพุทธรมณต์เสร็จก็จะมี การรวมกลุ่มกันละเล่นกิจกรรมต่างๆ ภายในลานวัดอย่างสนุกสนาน (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)

คุณย่าอ่อน แสนคำ คุณย่าของผู้เขียนวัย ๙๙ ปีได้เล่าความทรงจำเกี่ยวกับบุญเดือนห้า-สงกรานต์ ในท้องถิ่นอีสานเมื่อครั้งอดีต และความเปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบันให้ผู้เขียนฟังด้วยความจำที่ยังแม่นยำอยู่

ส่วนกิจกรรมในชุมชนนั้น หนุ่มสาวและเด็กมักจะนำการเล่นพื้นบ้านมาเล่นร่วมกันตามสี่แยกในชุมชนหรือริมไม้ขนาดใหญ่ที่เป็นลานกว้าง การละเล่นส่วนใหญ่จะเล่นเป็นทีมและใช้คนจำนวนมากเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เช่น การละเล่นหมากอี หมากเขิน เล่นหนอน ลิงชิงหลัก เสือกินวัว เตะตะกร้อวงกลม เป็นต้น บางการละเล่นที่ต้องการใช้พื้นที่มากก็จะออกไปเล่นตามร่มไม้นอกหมู่บ้าน เช่น การละเล่นหมากหิงซึ่งต้องให้พื้นที่ในการขว้าง ตี และจัดท่อนไม้ขนาดเล็กให้ทีมตรงข้ามเอาชนะได้ยาก เป็นต้น ใครมีของอะไรมาขายก็จะทำมาขายบริเวณที่มีคนมารวมกลุ่มเล่นกัน (สมศักดิ์ คงกระเรียน, สัมภาษณ์)

การเล่นสาดน้ำก็จะมีการเล่นตลอดทั้งวัน ไม่ว่าจะของเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ต่างจะเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานและไม่ถือสาเกินหากว่าตนเองต้องถูกสาดน้ำจนเปียก หนุ่มสาวมักจะรวมกลุ่มกันเดินไปในชุมชน เล่นสาดน้ำกันไปเรื่อยๆ เจอผู้สูงอายุก็ขอพรและสาดน้ำจนเปียก ใครที่หลบหนีการสาดน้ำไปหลบในห้องนอนก็จะตามขึ้นไปสาดให้เปียกทั้งบ้านสาว ๆ มักจะแก้งแง่มุมๆ โดยการสาดน้ำใส่เสื้อผ้าและที่นอนของหนุ่ม แล้วบอกว่าซักผ้าให้หนุ่มสาวก็สามารถถูกเนื้อต้องตัวกันได้โดยไม่ผิดครรลองคลองธรรม หิวเมื่อไรก็จะพักรับประทานอาหารที่บ้านนั้นก่อนจะเดินต่อไปเรื่อยๆ นอกจากใช้น้ำสาดกันแล้วยังสามารถใช้น้ำโคลนหรือดินหม้อมาสาดมาทากันได้ด้วย (ล้อม จ้องท่า, สัมภาษณ์)

ที่สำคัญคือพระสงฆ์และสามเณรก็สามารถมาร่วมเล่นน้ำและละเล่นต่างๆ กับหนุ่มสาวชาวบ้านได้ทั้งที่ขัดต่อพระธรรมวินัย แต่สำหรับชาวอีสานในอดีตแล้วการที่พระสงฆ์มาร่วมละเล่นเช่นนี้ในช่วงสงกรานต์ไม่ถือว่าเป็นผิดศีล ถือเป็นการอนุโลมให้กระทำได้เป็นเวลา ๓ วัน โดยที่ไม่มีชาวบ้านคนใดติเตียนพระสงฆ์สามเณรหรือกลัวต่อบาปกรรมที่จะเกิดขึ้นในการละเล่นกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับพระสงฆ์สามเณร แต่พอถึงตอนเย็นวันสงกรานต์วันสุดท้ายก็จะมี การนิมนต์พระสงฆ์สามเณรมาสร่งน้ำที่วัด ทำพิธีขอขมาและขออโหสิกรรม หลังจากนั้นพระสงฆ์สามเณรก็ต้องอยู่ในพระธรรมวินัยตามเดิมจนกว่าจะถึงสงกรานต์ในปีถัดไป (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)

กิจกรรมการเล่นสาดน้ำนี้บางแห่งจะมีการเล่นสาดน้ำตลอดทั้งเดือนห้า ดังที่ ศาสตราจารย์ ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ได้บรรยายบรรยายกาการเล่นน้ำสงกรานต์ช่วงราวๆ ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ เล็กน้อยไว้ว่างานสงกรานต์เป็นงานที่สนุกมาก งานนี้มีในเดือนห้าซึ่งเป็นเดือนที่ร้อนจัด เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์และรดน้ำผู้ใหญ่แล้วหนุ่มสาวและพวกไม่หนุ่มไม่สาวจะเล่นสาดน้ำกัน เรียกว่า “ใส่น้ำ” น้ำที่นำมาสาดกันนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นน้ำสะอาด น้ำโคลนก็ได้ ก่อนนี้เห็นเอาน้ำสาดกันด้วย สาดน้ำยังไม่พอ เอาดินหม้อทาหน้า ทาตัวกันได้ ในวันนี้หนุ่มสาวจับมือถือแขนกันได้ แต่อย่าให้เลยเกินนี้ไป การใส่น้ำนี้ไม่ใช่ใส่แต่คนรู้จักกันใส่ใครก็ได้ ครั้งหนึ่งนั่งรถประจำทางไปบ้าน รอดจอดพักที่ป้าย มีคนเอาน้ำมาขาย คนในรถก็ซื้อดื่มกัน พอรถออกคนขายน้ำเอาน้ำที่เหลือในถังสาดเข้ามาในรถ สาดหมดทุกคน คนในรถเปียกปอนไปตามๆ กัน หัวเราะกันสนุกสนาน ส่วนบุตรที่ไปด้วยแก้มโหน วันนั้นไม่ใช่วันสงกรานต์ เขาเลิกใส่น้ำกันไปหลายวันแล้ว แก่ไม่เข้าใจว่าบางคนก็ใส่น้ำกันตลอดเดือนห้า (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, ๒๕๕๖: ๒๙๘)

หากในช่วงสงกรานต์นี้ชุมชนมีคนเสียชีวิต การเล่นสงกรานต์ก็จะมีการประกาศขยายเวลาออกไปอีก ๗ วัน เพื่อเป็นการชดเชยกิจกรรมที่สนุกสนานของชุมชน เพราะหากมีผู้เสียชีวิตชาวบ้านจะต้องมาช่วยงานศพ ทำให้ไม่สามารถละเล่นหรือทำกิจกรรมตามประเพณีได้อย่างปกติ (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)

พระพุทธรูปที่อัญเชิญลงมาสร่งน้ำที่หอสร่งนั้น จะประดิษฐานอยู่ต่อมาเพื่อให้ชาวบ้านได้สร่งน้ำจนกว่าจะถึงวันพุธในสัปดาห์ถัดไปหลังสงกรานต์ จึงจะมีการทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานในที่เดิม ซึ่งมักจะเรียกว่า “เอาพระขึ้น” การทำพิธีก็จะมี การเตรียมดอกไม้บูชาที่เรียกว่า “ขัน ๕” พระสงฆ์เจ้าอาวาสก็จะนำพระสงฆ์สามเณรและชาวบ้านอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นแทน โดยเปล่งวจากกล่าวคำอัญเชิญพระพุทธรูปว่า

อุกาสะ ภันเต ภะคะวา อัมเหติ คันโหทะเกหิ นานาสักการะ ภูเตหิ ลักกัตวา
ครุกัตวา อะภิสัญจิโต อิทานิ ภะคะวันตัง ระตะนัตถานะ สังขาตัง ปัลลิ่งกัง อารุยหิตุง

อาราธนะ กะโรมะ (คำแปลข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอประทานวโรกาส ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ทำความสักการะทำความเคารพและได้สร้งด้วยน้ำหอม และสักการะนานาประการ ครบถ้วนวันมหาสงกรานต์แล้ว บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขออาราธนาพระผู้มีพระภาค ขึ้นสู่บัลลังก์อันเป็นพระแท่นที่ประทับดั้งเดิม)

(สวิง บุญเจิม, ๒๕๓๙: ๔๕๑-๔๕๒)

เมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นสู่ที่ประดิษฐานดั้งเดิมแล้ว ก็ถือว่าเป็นการสิ้นสุดงานบุญเดือนห้าอย่างเป็นทางการ เพราะตราบไคที่ยังไม่มีการอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นชาวบ้านก็ยังสามารถมาทำบุญสร้งน้ำพระได้ แต่อย่างไรก็ดี จะต้องอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นอย่างช้าไม่เกินวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (สาลี รักษุที, มปป.: ๔๓)

บุญปีใหม่-สงกรานต์ลาวในปัจจุบัน

สงกรานต์ลาวหรือบุญปีใหม่ลาวในปัจจุบัน ถือเป็นงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ ประเพณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในเมืองหลวงพระบาง ได้รับความสนใจจากชาวลาวและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก โดยรูปแบบกิจกรรมหลักๆ ในปัจจุบันก็ยังยึดตามประเพณีเดิมที่เคยปฏิบัติมาก แต่ก็มียุทธกรรมที่ถูกสร้งขึ้นมาใหม่ และมีกิจกรรมปลีกย่อยที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้สอดรับกับการสังคมที่เปลี่ยนแปลงและกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเมืองมรดกโลก (ชูศักดิ์ วิทยากค์, ๒๕๕๔: ๒๐๐-๒๐๑) ทำให้กิจกรรมงานบุญปีใหม่ที่เมืองหลวงพระบางในปัจจุบันมีดังนี้

วันสังขารล่องซึ่งถือเป็นวันสิ้นปีเก่า ในวันนี้ผู้คนจะออกมาจับจ่ายซื้อของเตรียมตัวทำบุญกันเป็นจำนวนมาก อีกทั้งในวันนี้ชาวหลวงพระบางจะนิยมซื้อธรรูปพระพุทธเจ้าและธรรูปตัวเพ็งที่เป็นธงเสียดายโชคชะตาประจำปี เพื่อนำไปปักไว้บนพระธาตุทรายที่จะก่อขึ้นบนหาดทรายริมแม่น้ำโขง ซึ่งธรรูปดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นธรรูปที่ผลิตขึ้นในประเทศไทยแล้วส่งไปขาย ธรรูปพระพุทธเจ้าและธรรูปตัวเพ็งได้เข้ามาแทนที่ดอกไม้ที่ใช้ในการตกแต่งเจดีย์ทรายและเป็นที่ยอมรับเป็นอย่างมากในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีการลอย “กระหงเสียดาย” ที่ทำจากใบตอง บรรจุกล้วย อ้อย ข้าวดำ ข้าวแดง ดอกไม้ ดอกดาวเรือง ใบพลู รูปเทียน ชาวลองพระบางยังตัดเล็บ ตัดผมใส่กระหงล่องไปในแม่น้ำ โดยมีความเชื่อว่าเรื่องร้ายๆ ความทุกข์โศก และสิ่งไม่ดีต่างๆ จะล่องไปกับกระหง

วันเนาถูกให้ความสำคัญค่อนข้างมากอีก เพราะจะมีการแห้วหรือแห่เกี่ยวจากวัดธาตุ น้อยไปตามถนนกลางเมืองมายังวัดเชียงทอง โดยวอที่สำคัญประกอบด้วยวอทำวอบิลพรหม วอพระสงฆ์ วอนางสังขานหรือนางสงกรานต์

การแห้วนั้นจะเริ่มในช่วงบ่าย ขบวนแห้วจะนำโดยปู่เยอ-ย่าเยอ ส่วนวอนางสังขานซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเปลี่ยนจากปีเก่าไปสู่ปีใหม่ของลาว ในปัจจุบันจะมีการประกวด

นางสังขานเพื่อคัดเลือกหญิงสาวลูกหลานของชาวเมืองหลวงพระบางมาผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนเข้าทำหน้าที่ โดยหญิงสาวเหล่านี้จะต้องเป็นลูกหลานที่เกิดและเติบโตในเมืองหลวงพระบาง อายุระหว่าง ๑๗-๒๒ ปี

นอกจากนั้นก็มิชชวณของพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ในเมืองหลวงพระบางให้ผู้คนได้ร่วมกันสร้งน้ำ ตามมาด้วยชวณแห่จากคุ้มบ้านและหน่วยงานต่างๆ ในเมืองหลวงพระบาง ซึ่งต่างก็แต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองงดงามเข้าร่วมในชวณ แต่ละชวณจะมีสาวงามทำหน้าที่ถือป้ายบอกชื่อชวณอยู่ด้านหน้าทุกชวณ

ในวันสังขารขึ้นหรือวันขึ้นปีใหม่ ตอนเช้ามีตทุกบ้านจะจุดธูปและเทียน พร้อมทั้งวางดอกไม้ตามทางขึ้นบ้าน เพื่อเป็นการเคารพเจ้าที่เจ้าทางและเพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย และนอกจากการตักบาตรข้าวเหนียวที่ทำเป็นประจำทุกวันเช้าแล้ว ชาวหลวงพระบางก็จะแต่งตัวสวยงาม ถือกรวยดอกไม้บายสีและขันใส่ข้าวเหนียวรวมทั้งขนมลูกอมต่างๆ พากันเดินไปยังพูสี ภูเขากลางเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพูสี สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองหลวงพระบาง โดยระหว่างที่เดินขึ้นบันไดไปยังองค์พระธาตุ ชาวหลวงพระบางก็จะหยิบข้าวเหนียวเป็นคำเล็กๆ รวมถึงขนมลูกอมวางไว้ตามหัวเสาบันไดไปตลอดทาง เรียกว่าเป็นการ “ตักบาตรพูสี” ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการทำบุญทำทานให้กับวิญญาณเร่ร่อนทั้งหลาย รวมไปถึงเด็กน้อยชาวลาวและคนยากจนที่จะมาคอยเก็บขนมลูกอมเหล่านี้ไปด้วยเช่นกัน

ส่วนผู้ที่เดินขึ้นไปถึงพระธาตุพูสีด้านบนแล้วก็จะวางกรวยดอกไม้เพื่อเป็นการบูชาพระธาตุ บางคนจะโยนก้อนข้าวเหนียวเล็กๆ ไปที่ฐานขององค์พระธาตุเพื่อเป็นการเสี่ยงทาย แล้วจึงเข้าไหว้พระพุทธรูปในสิม (โบสถ์) ด้านบน เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็จะกลับบ้านไปกินข้าวพร้อมหน้าพร้อมตาญาติพี่น้องที่มารวมตัวกัน

จากนั้นในช่วงบ่ายของวันสังขารขึ้นก็จะมีพิธีสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือชวณแห่นางสังขานที่จะอัญเชิญเศียรท้าวกบิลพรหมจากวัดเชียงทองไปยังวัดธาตุน้อยเพื่อสร้งน้ำโดยรูปชวณ

วัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง ที่มา : ธนภฤต ละออสุวรรณ

ก็จะคล้ายกับขบวนแห่ในวันเนา ที่นำหน้าด้วย ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิงห์แก้วสิงห์คำ ขบวนของพระสงฆ์ในเมืองหลวงพระบาง และขบวนแห่ของชาวหลวงพระบาง คุ่มบ้านต่างๆ ตามด้วยขบวนนางสังขาน โดยสองข้างทางก็จะเต็มไปด้วยผู้ชมที่ออกมาต้อนรับขบวนและ ขมนางสังขานกันอย่างแน่นขนัด และหลังจากขบวนผ่านไปก็จะแยกย้ายกันไปเล่นน้ำสงกรานต์ กันอย่างสนุกสนาน

กิจกรรมตักบาตรปฐพีซึ่งถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ ในวันสังขานขึ้นที่เมืองหลวงพระบาง (ที่มา: <http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๘๐๐๐๐๐๔๓๒๑๕๐๘.JPG>)

การเล่นน้ำสงกรานต์อย่างสนุกสนานท้ายขบวนแห่ บุญปีใหม่ของชาวหลวงพระบาง (ที่มา: <http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๗๐๐๐๐๐๔๓๙๘๕๑๑.JPG>)

วันสร่งน้ำพระบางซึ่งเป็นอีกหนึ่งวันที่ชาวหลวงพระบางตั้งตาคอย เนื่องจากวันนี้จะมีการแห่พระบางจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลวงพระบาง (พระราชวังเมืองหลวงพระบางเดิม) ออกมาประดิษฐานไว้ที่วัดใหม่สุวรรณภูมารามซึ่งอยู่ไม่ไกลกันนัก เพื่อให้ชาวเมืองได้สร่งน้ำกันเป็นเวลา ๓ วัน

ในวันนี้จะมีการทำพิธีกันตั้งแต่เช้าที่หอพระบางในพิพิธภัณฑสถาน โดยมีพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ในการอัญเชิญพระบางขึ้นบนราชรถ ก่อนจะค่อยๆ เคลื่อนขบวนมายังวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ชาวหลวงพระบางทั้งข้าราชการและประชาชนทั่วไปหลายร้อยคน จะแต่งกายแบบพื้นเมืองงดงาม ถือกรวยดอกไม้บายศรีเข้าร่วมในขบวนแห่ โดยมีราชรถที่ประดิษฐานพระบางอยู่กลางขบวน

เมื่อขบวนแห่พระบางเดินทางมาถึงวัดใหม่ฯ ก็จะมีพิธีอัญเชิญพระบางขึ้นประดิษฐานที่นี่ ตามด้วยพิธีสงฆ์ต่างๆ จากนั้นปู่เยอ-ย่าเยอ ซึ่งมารออยู่ที่วัดแล้วจะเป็นคู่แรกที่ขึ้นไปสร่งน้ำพระบาง ตามด้วยพระสงฆ์ พราหมณ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และประชาชนทั่วไปได้เข้าไปกราบไหว้ และขึ้นไปสร่งน้ำพระบางโดยผ่านรางสรดสร่งกันได้ตลอดทั้ง ๓ วัน จึงอัญเชิญพระบางกลับไปประดิษฐานยังหอพระบางตามเดิม (ASTV ผู้จัดการออนไลน์, ออนไลน์)

จากกิจกรรมในงานบุญปีใหม่หรือสงกรานต์ในเมืองหลวงพระบางปัจจุบัน ก็จะพบว่ามีหลายกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปและมีหลายกิจกรรมที่ถูกเพิ่มเติมเข้ามา เช่น การแห่

พระสงฆ์ซึ่งเคยถูกยกเลิกไปหลังจากที่เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากราชอาณาจักรลาวมาเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เริ่มกลับมามีการแห่ขอพระสงฆ์อีกใน พ.ศ. ๒๕๒๓ แต่พระสงฆ์ที่นั่งในบวอในขบวนเหล่านั้นเปลี่ยนไป จากเดิมที่ต้องเป็นพระสงฆ์พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดหลวงเท่านั้น แต่ปัจจุบันเป็นพระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดใดก็ได้ขอเพียงให้ได้รับนิมนต์มานั่งขอร่วมขบวนแห่ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๑๒-๒๑๓)

ขบวนแห่ในบุญปีใหม่มาลาวก็มีจำนวนขบวนเพิ่มขึ้น จากเดิมจะมีขบวนแห่เพียง ๔ ขบวนเรียงตามลำดับ คือ ขบวน ปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนแม่แก่ถือดอกไม้และน้ำสรง ขบวนขอพระราชาคณะพระสงฆ์สามเณรและขบวนนางวอหรือนางสังขาน โดยจะมีขบวนขอพระราชาคณะเป็นศูนย์กลางและหัวใจของขบวนแห่ ปัจจุบันมีขบวนแห่เพิ่มขึ้นโดยจากรายการลำดับขบวนแห่ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ของภาครัฐมีจำนวนมากถึง ๒๓ ขบวน มีการจัดลำดับและเน้นความสำคัญของแต่ละขบวนให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ เช่น มีนางสาวสามแม่แก่ถือธงชาตินำหน้าขบวนปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนนางสังขานกลายเป็นศูนย์กลางของขบวนแห่ทั้งหมด แทนที่ขบวนขอพระราชาคณะ มีขบวนนางแก้วตามหลังขบวนนางสังขาน และช่วงท้ายเป็นขบวนของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ในลาว ถือเป็นการจัดขบวนแห่ที่เพิ่งถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ตามแนวทางของรัฐ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๐๐-๒๒๐)

ขบวนขอพระสงฆ์ในขบวนแห่บุญปีใหม่
(ที่มา: <http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๘๐๐๐๐๔๓๒๑๕๐๒.JPG>)

ขบวนนางสังขานในงานบุญปีใหม่ที่เมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. ๒๕๕๗
(ที่มา: <http://asean-focus.com/asean/wp-content/uploads/๒๐๑๕/๐๔/๕๕๘๐๐๐๔๓๒๑๕๐๑.jpeg>)

นางสังขานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในขบวนแห่บุญปีใหม่ก็จะมีการคัดเลือกในลักษณะการประกวดนางงาม เพราะนางสังขานเป็นนางงามที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของธิดาท้าวกบิลพรหม ด้วยเครื่องแต่งกายของสตรีราชินิกุลและเจ้านายชั้นสูงของอดีตราชสำนักเมืองหลวงพระบาง การประกวดนางสังขานมักจะจัดขึ้นในคืนวันที่ ๑๒-๑๓ เมษายน โดยจะมีหน่วยงานรัฐ และห้างร้านต่างๆ ส่งหญิงสาวเข้าประกวด และการประกวดก็จะได้รับการสนับสนุนจากหลายหน่วยงาน เช่น บริษัทท่องเที่ยว ห้างร้านและบริษัทสารคดีจากประเทศจีน เป็นต้น การคัดเลือกก็จะใช้วิธีการเกี่ยวกับการประกวดนางงามในเวทีการประกวดสากล

โดยคณะกรรมการจัดงานบุญปีใหม่ ผู้ได้รับคัดเลือกเป็นนางสังขานก็จะได้รับสายสะพายและรับควั่นหม้อมาสวมครอบศีรษะ เพื่อทำหน้าที่นางสังขานนั่งวอนในขบวนแห่บุญปีใหม่ต่อไป (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๒๔-๒๓๓)

นอกจากนี้ ในวันสังขารขึ้นได้เกิดพิธีที่เรียกว่าเป็นการตักบาตรพุทสีขึ้นมา ชาวหลวงพระบางจะถือกรวยดอกไม้บายสีและขันใส่ข้าวเหนียวรวมทั้งขนมลูกอมต่างๆ พาขึ้นเดินไปยังพุทสี ภูเขากลางเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพุทสี โดยระหว่างที่เดินขึ้นบันไดไปยังองค์พระธาตุก็จะหยิบข้าวเหนียวเป็นคำเล็กๆ รวมถึงขนมลูกอมวางไว้ตามหัวเสาบันไดไปตลอดทางและยังมีพ่อค้าแม่ค้าจับนกใส่กรงมาจำหน่ายที่เชิงเขาเพื่อให้ผู้ทำบุญปล่อยชีวิตเพื่อสืบชะตาของตนในเช้าวันสังขารขึ้นอีกด้วย

ในกิจกรรมงานบุญปีใหม่เมืองหลวงพระบางทุกๆ ปีจะมีนักท่องเที่ยวต่างถิ่นเข้ามาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ กิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่ปฏิบัติจึงมีผลต่อการประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวในปีต่อไป ช่างภาพจากสื่อสำนักต่างๆ จึงค่อนข้างจะมีอิทธิพลในการละเมียดพื้นที่สักการะเพื่อให้ได้ภาพที่สมบูรณ์ในโบสถ์วัดเชียงทอง หลายคนรูล้ำปายป็นอยู่ด้านหลังพระพุทธรูปเพื่อจะหามุมมองที่เหมาะสมให้กับกล้อง ได้เก็บบันทึกภาพพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์และขริบขลุ้งได้ดีที่สุดในโบสถ์ แม้ว่าจุดที่เขาอยู่นอยู่จะก้าวล่วงพื้นที่สักการะและพฤติกรรมของพวกเขาได้สลายสถานะศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่แห่งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวไปแล้วก็ตาม (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓ : ๒๒๒) ภาพเช่นนี้ยังพบได้อีกในหลายกิจกรรมที่จัดขึ้นในงานบุญปีใหม่ของลาว

ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ปู่เยอ-ย่าเยอจากความเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษชาวลาวที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวเอง ในปัจจุบันปู่เยอ-ย่าเยอกลายเป็นสัญลักษณ์เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวอย่างหนึ่งของเมืองหลวงพระบางอย่างปฏิเสธไม่ได้ รูปปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งท้าวสิ่งท้าว ถูกนำไปทำเป็นโปสเตอร์ ปฏิทิน ป้ายโฆษณาเชิญชวนให้คนมาเที่ยวเมืองหลวงพระบางตามที่ต่างๆ มากมาย โปสเตอร์ที่ผมทำขายก็เช่นกัน ทำให้นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เข้าใจว่า ปู่เยอ-ย่าเยอ คือการละเล่น กระทั่งรู้สึกว่าเป็น mascot ของเมืองหลวงพระบางมากกว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนเมืองหลวงพระบางเคารพ ความเป็นไปทำนองนี้คงมีมากขึ้นทุกวัน รวมทั้งเรื่องอื่นๆ ในยุคที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (สมิทธิ ธนาธิริโชติ, ๒๕๕๗ : ๑๒๑)

ผู้ที่จะเป็นนางสังขานในขบวนแห่บุญปีใหม่ต้องได้รับคัดเลือกผ่านเวทีประกวดแบบนางงาม (ที่มา: http://www.louangprabang.net/pic_update/by_user/dsco๑๒๕๕cn๒.jpg)

ตุ๊กตาปู่เยอ-ย่าเยอขนาดเล็กถูกผลิตขึ้นเพื่อจำหน่ายเป็นที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยวที่มาร่วมงานบุญปีใหม่และมาเยือนเมืองหลวงพระบาง (ที่มา: http://farm๑.static.flickr.com/๑๔๗/๔๓๐๔๑๕๕๑๓_๒๔๓๔๖๗๑๐๓a.jpg)

วันงานบุญปีใหม่ยังมีงานตลาดนัดอยู่กลางถนนหลวงของตัวเมือง ประชาชนที่มาเที่ยวตลาดนัดก็พากันซื้อสัตว์ไปปล่อยและซื้อธงไปปักประดับเจดีย์ทราย นอกจากเครื่องที่ใช้ในพิธีกรรมแล้ว สินค้าสมัยใหม่ที่ล้นไหลมาจากเมืองจีนดูจะเป็นที่สนใจมากที่สุด เสื้อผ้าสมัยใหม่หลากสีหลากสไตล์ ของใช้พลาสติกราคาถูก ของเล่นเด็ก ปืนฉีดน้ำสีสด มีให้เลือกดูชมจับจ่ายสมกับเป็นงานรื่นเริง (สมิทธิ ธนานิติโชติ, ๒๕๔๗ : ๙๔)

บรรยากาศสงกรานต์อีสานในปัจจุบัน

สงกรานต์ในอีสานจากอดีตถึงปัจจุบันแม้ว่ารูปแบบกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติตามประเพณีบุญเดือนห้าที่สืบต่อกันมาช้านาน แต่กิจกรรมที่ชาวบ้านปฏิบัติในปัจจุบันก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมที่ได้รับการปะทะสังสรรค์กับสังคมอื่น อย่างเช่นในกรณีของท้องถิ่นจังหวัดหนองบัวลำภูซึ่งเป็นภูมิลำเนาของผู้เขียน

คุณป้าบุญเรือน คงกระเรียน อายุ ๕๙ ปี ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่าในวัยเด็กและวัยหนุ่มสาวสงกรานต์เป็นงานบุญที่สนุกสนานมาก ต่างรอคอยให้ถึงบุญเดือนห้า แต่หลังจากประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๕ เป็นต้นมา กิจกรรมสงกรานต์ในชุมชนได้เริ่มเปลี่ยนแปลง เริ่มมีการตัดถนนลูกรังโดยหน่วยงานราชการเข้ามายังชุมชน ทำให้ความสะดวกในการเดินทางไปมาระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองหรือตัวอำเภอสะดวกมากขึ้น สินค้าต่างๆ ที่สื่อถึงความทันสมัยก็เริ่มทยอยเข้ามา ทำให้การละเล่นดั้งเดิมค่อยๆ หายไป (บุญเรือน คงกระเรียน, สัมภาษณ์)

แต่การเปลี่ยนแปลงของการเล่นสงกรานต์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจนยากจะหวนคืนนั้น เกิดขึ้นหลังจากที่มีการเดินสายไฟฟ้าเข้าถึงชุมชนในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๓๕ การเข้ามาของไฟฟ้าทำให้ชาวบ้านมีโทรทัศน์ เห็นภาพการเล่นสงกรานต์ในต่างถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล จนเกิดกิจกรรมสงกรานต์หลายอย่างเลียนแบบภาคกลาง และเริ่มมีหนุ่มสาวค่อยๆ ทยอยลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ จนทำให้คนวัยหนุ่มสาวซึ่งค่อนข้างจะมีบทบาทและเป็นกลุ่มที่มีส่วนขับเคลื่อนความสนุกสนานของงานสงกรานต์ในชุมชนลดน้อยลงตามไปด้วย (สำเริง แส่นคำ, สัมภาษณ์) เพราะงานสงกรานต์จะสนุกสนานได้ต้องอาศัยความสามัคคีและผู้คนร่วมทำกิจกรรมจำนวนมาก

กลุ่มหนุ่มสาวและวัยกลางคนชาวอีสานที่ลงไปทำงานในกรุงเทพฯ มีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้เป็นภาพชินตาว่าคนในชุมชนจะมีเพียงกลุ่มเด็กและผู้สูงอายุอาศัยอยู่เท่านั้น ยกเว้นช่วงฤดูการทำนาที่มีกลุ่มวัยกลางคนจะกลับมาทำนาที่บ้าน กลุ่มคนที่ไปทำงานกรุงเทพฯ หรือต่างถิ่นก็จะกลับมาบ้านเกิดในช่วงสงกรานต์ เพราะนอกจากจะเป็นงานบุญสำคัญของชุมชนแล้ว นายจ้างก็จะหยุดงานให้เป็นเวลานานกว่าการหยุดปกติหรือหยุดวันนั้นกัชต์ถูกชดเชยไป เมื่อกลับมาชุมชนก็จะนำรูปแบบการเล่นสาดน้ำสงกรานต์และกิจกรรมต่างๆ แบบที่ตนเองพบเจอ นำมาบอกเล่าและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติสำหรับคนในชุมชนที่ไม่มีโอกาสได้สัมผัสอุปกรณ์การเล่นน้ำสงกรานต์แบบใหม่ เช่น ปืนหรือกระบอกฉีดน้ำแบบต่างๆ ก็จะถูกนำขึ้นมาฝากลูกฝากหลานให้ได้เล่นสงกรานต์ตามแบบชาวกรุงหรือตามที่พบเห็นในโทรทัศน์ ซึ่งทำให้ผู้ใช้อุปกรณ์เป็นผู้มีฐานะดีและดูหรูหรากว่าคนอื่น ๆ

ที่สำคัญคือ คนที่ไปทำงานแล้วกลับมาจากกรุงเทพฯ ในช่วงสงกรานต์ จะถือว่าเป็นคนไปทำงานมีเงินเก็บบางส่วน ก็จะซื้ออาหารที่หายากหรือราคาแพง เช่น ปลาหมึก ลูกชิ้น ขนมมมเนย เป็นต้น มาประกอบอาหารเลี้ยงฉลองกันในครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติ นอกจากซื้ออาหารแล้วยังมีการซื้อสุรา เบียร์หรือเครื่องดื่มอื่นๆ มาดื่มด้วย จนเกิดการตั้งวงสนทนาสังสรรค์ จนนำไปสู่วัฒนธรรมการดื่มเหล้าและเลี้ยงฉลองในวันสงกรานต์ (วิเชียร แสนคำ, สัมภาษณ์)

ในขณะที่เดียวกันการกลับมาของชาวบ้านที่ไปทำงานต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก ก็ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนบ้านเกิด เพราะถือว่าคนที่ไปทำงานต่างถิ่นเป็นคนมีเงินหรือร่ำรวยกว่าคนที่อยู่บ้านธรรมดา “ฟ้าป่าสามัคคี” กิจกรรมเป็นที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงสงกรานต์ เริ่มแรกมีการถวายวัดเพื่อบำรุงวัดวาอาราม ต่อมาก็เริ่มมี “ฟ้าป่าศิษย์เก่า” ที่นำเงินมามอบให้กับโรงเรียนประจำชุมชนที่ตนเองเคยร่ำเรียนศึกษา บางครั้งก็จะมีนายทุนหรือเจ้าของธุรกิจที่เป็นนายจ้างของคนใดคนหนึ่งร่วมบริจาคเงินเป็นเจ้าภาพหลักมาร่วมถวายฟ้าป่าด้วย คนในชุมชนก็จะเตรียมการต้อนรับคณะฟ้าป่าสามัคคีอย่างเต็มที่ บางชุมชนก็จะมีการจัดมหรสพสมโภชของฟ้าป่าและมีการแสดงเพื่อต้อนรับคณะฟ้าป่าสามัคคีด้วย

ต้นเงินหรือต้นฟ้าป่าที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำบุญ แล้วนำมาทอดถวายวัดในช่วงสงกรานต์ (ที่มา: <http://upic.me/i/๕๑/๕๐๒๒๘.jpg>)

การแห่นางสังขานหรือนางสงกรานต์ที่อำเภอเชียงคน จังหวัดเลย ในช่วงประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๒๐ (ที่มา: <https://www.facebook.com/photo.php?fbidgm.๙๘๐๓๕๓๒๐๘๖๖๘๖๕๔&type=๓&theater>)

นอกจากนี้ ยังเกิดการจำหน่ายดอกไม้สำเร็จเพื่อติดหน้าอกผู้ร่วมงานฟ้าป่าเพื่อหาทุนเพิ่มเติมด้วย ผู้เขียนจำได้ว่าในช่วงแรกๆ บางชุมชนจะมีกลุ่มหนุ่มสาวชาวบ้านมาตักทางรอดผู้คนที่สัญจรผ่านหมู่บ้าน เพื่อขอรับบริจาค ถ้าใครไม่บริจาคตก็จะปิดทางไม่ให้ผ่าน จนช่วงหลังมีการประกาศห้ามตั้งด่านเรียไรในช่วงเทศกาล กิจกรรมแบบนี้จึงค่อยๆ หายไป

กิจกรรมการแห่ดอกไม้ในช่วงสงกรานต์เริ่มหายไปจากงานบุญเดือนห้า การเล่นดนตรีพื้นบ้านขับกล่อมแบบเดิมก็หายไป การเล่นสาดน้ำแบบดั้งเดิมที่สนุกสนานแบบไม่มีเกรงใจกันนั้นไม่มีแล้ว การเล่นน้ำต้องใช้เฉพาะน้ำสะอาดเท่านั้น เพราะเป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง ใครที่ยังเล่นน้ำสกปรกแบบเดิมก็จะถูกประณาม เกิดการรดน้ำขอพรพระสงฆ์ ผู้สูงอายุแบบเป็นทางการซึ่งจัดโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีการเชิญผู้สูงอายุมารวมกันเพื่อให้ข้าราชการ

และลูกหลานรดน้ำขอพร โดยใช้การแจกเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุประจำเดือนเมษายนเป็นตัวแปรสำคัญในการเชิญผู้สูงอายุมาร่วมกิจกรรม และมักจะรดน้ำเฉพาะที่มือเท่านั้น ตามแบบวัฒนธรรมรดน้ำสงกรานต์ที่ปรากฏในภาคกลาง บางแห่งก็จะมีการจัดกิจกรรมกีฬาสามัคคีและกิจกรรมพื้นบ้านสำหรับผู้สูงอายุและชาวบ้านในวันสงกรานต์ด้วย

ในท้องถิ่นบางแห่งเกิดการแห่งนางสังขานที่เลียนแบบเมืองหลวงพระบาง และเกิดการประกวดเทพีสงกรานต์เลียนแบบภาคกลาง เพื่อทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์ในขบวนแห่สงกรานต์ซึ่งถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ การประกวดและการแห่งนางสงกรานต์ในภาคอีสานไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด แต่อย่างน้อยน่าจะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ราว พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๒๐ เป็นต้นมา ดังปรากฏข้อมูลจากภาพถ่ายเก่าเกี่ยวกับการแห่งนางสังขานหรือนางสงกรานต์ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ดังกล่าว ปัจจุบันการประกวดเทพีสงกรานต์มักจะถูกจัดขึ้นโดยหน่วยงานราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนหมู่บ้านหรือโรงเรียน ก็จะส่งหญิงสาวเข้าประกวด ผู้ชนะนอกจากจะได้เป็นนางสงกรานต์ในขบวนแห่ประจำปีแล้วยังได้รับถ้วยเกียรติยศและเงินรางวัลอีกจำนวนหนึ่ง

การรวมกลุ่มการเล่นพื้นบ้านแบบเดิมได้หายไป หลังจากที่คุณวัยหนุ่มสาวหลังเรียนจบการศึกษาภาคบังคับก็เข้าไปทำงานที่กรุงเทพฯ ส่วนหนุ่มสาวรุ่นปัจจุบันก็ไปเรียนหนังสือต่างถิ่นในระดับที่สูงขึ้น ทำให้เกิดการขาดช่วงการทำกิจกรรมและรอยต่อระหว่างเวลา การละเล่นพื้นบ้านในช่วงสงกรานต์จึงหายไป แต่กลับพบการรวมกลุ่มกินเหล้าและเล่นการพนันของชาวบ้านเกิดขึ้นแทน ในชุมชนต่างๆ เริ่มมีการรวมกลุ่มเล่นพนันโดยเฉพาะอย่างยิ่งไฮโลและน้ำเต้า ปู ปลา (ชาวอีสานเรียกว่า “กั้งโกไฮโล”) ในช่วงสงกรานต์มากยิ่งขึ้น มีเจ้ามือตั้งวงเล่นอย่างเป็นกิจลักษณะตามบ้านที่อยู่ท้ายหมู่บ้านหรือตามร่มไม้ใหญ่นอกหมู่บ้าน บางคนถึงกับพูดว่า “หาเงินไว้เล่นกั้งโกไฮโลยามสงกรานต์” เลยก็มี

ส่วนพระสงฆ์สามเณรนั้น ไม่สามารถมาร่วมกิจกรรมเล่นน้ำสงกรานต์ และร่วมการละเล่นต่างๆ กับหนุ่มสาวชาวบ้านได้ เพราะสถานะของพระสงฆ์สามเณรในปัจจุบัน ถูกยกขึ้นไว้ในที่สูงในฐานะเป็นผู้ทรงศีล ต้องอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ถ้าหากมาเล่นน้ำสนุกสนานก็จะมีบุคคลถ่ายคลิปถ่ายภาพไปลงในสื่อออนไลน์ต่างๆ และกล่าวโจมตีว่าไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป พระสงฆ์จึงสามารถร่วมกิจกรรมสงกรานต์ได้เพียงแค่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จัดขึ้นภายในวัดเท่านั้น

ในบางท้องถิ่นที่มีพระพุทธรูปสำคัญ เพื่อความเป็นสิริมงคลของชุมชนจึงมักมีการแห่พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือไปรอบๆ พื้นที่ชุมชน ทว่าพระพุทธรูปบางองค์อาจมีขนาดใหญ่เกินกว่าจะนำออกมาจากโบสถ์หรือวิหาร หรือมีน้ำหนักมากเกินจะอัญเชิญออกไปแห่แทนได้ ทำให้ต้องถ่ายแบบไปสร้างเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดเล็กกลง เพื่อให้เหมาะกับการแห่แทนไปรอบๆ ชุมชน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ๒๕๕๓: ๖๓) เช่น การแห่หลวงพ่อบุญไซ จังหวัดหนองคาย

การแห่หลวงพ่อบุญลับ จังหวัดขอนแก่น และการแห่พระบางคู่ จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น แม้ว่าเริ่มต้นของกิจกรรมแห่พระพุทธรูปจะเกิดจากความศรัทธา แต่ปัจจุบันกิจกรรมการแห่พระพุทธรูปบางแห่งก็เพื่อตอบสนองทางการท่องเที่ยวของท้องถิ่นมากขึ้นด้วย

พิธีแห่หลวงพ่อบุญใส พระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัดหนองคายในช่วงเทศกาลสงกรานต์จะมีผู้คนมาร่วมพิธีในแต่ละปีนับหมื่นคน
(ที่มา: <http://image.mcot.net/media/images/๒๐๑๔-๐๔-๑๓/๑๓๙๗๓๗๘๘๗๗๙๕๓๕๑.jpg>)

ผู้คนจำนวนมากมาร่วมกิจกรรมเล่นน้ำสงกรานต์ที่ถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น
(ที่มา: http://img.painaidii.com/images/๒๐๑๔๐๔๑๒_๓_๑๓๙๗๒๙๕๕๐๕๗_๑๑๘๓๐๕.jpg)

ในเมืองใหญ่ๆ เกิดการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ตามถนนต่างๆ ในลักษณะการปิดถนนเล่นน้ำเลียนแบบการเล่นสงกรานต์ที่ถนนข้าวสารในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นจุดเล่นน้ำสงกรานต์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก การเล่นสงกรานต์ในลักษณะรวมกลุ่มตาม “ถนนข้าว” ในภาคอีสานเริ่มขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นต้นมาเช่น ถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น, ถนนข้าวปุ้น จังหวัดนครพนม, ถนนข้าวหอมมะลิ จังหวัดร้อยเอ็ด, ถนนข้าวเปียก จังหวัดอุดรธานี, ถนนข้าวกล้า จังหวัดกาฬสินธุ์, ถนนข้าวโพด จังหวัดนครราชสีมา และถนนข้าวฮาง จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น (www.kapook.com, ออนไลน์) ซึ่งการเล่นสงกรานต์แบบปิดถนนเช่นนี้มีการเล่นน้ำทั้งในช่วงกลางวันและกลางคืน ทำให้วัยรุ่นหนุ่มสาวเดินทางจากชุมชนตนเองเพื่อเข้าไปเล่นน้ำสงกรานต์ตามถนนในตัวเอง

นอกจากนี้ กิจกรรมในเทศกาลสงกรานต์ที่รัฐบาลประกาศให้เป็นกิจกรรมเกี่ยวข้องกับ คือ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันผู้สูงอายุ และวันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันครอบครัว ก็ส่งผลให้ชาวบ้านปรับตัวทำกิจกรรมสอดคล้องกับประกาศวันสำคัญของรัฐบาล ซึ่งในช่วงเทศกาลสงกรานต์ก็จะมีการทำกิจกรรมระดับครอบครัวขึ้น เช่น การโปรดน้าขอพรปู่ย่าตายาย ไปทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และพาครอบครัวออกไปเที่ยวยังสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ที่มีชื่อเสียงนอกชุมชน เป็นต้น ทำให้ผู้คนที่ทำกิจกรรมสงกรานต์ภายในชุมชนมีจำนวนไม่มาก จนทำให้การติกลองโหมเพื่อทำกิจกรรมที่วัดค่อยๆ หายไป เช่นเดียวกับการเจริญพระพุทธรูปมนต์ภาคค่ำตลอดช่วงวันสงกรานต์ที่ยังปรากฏอยู่เฉพาะบางชุมชนเท่านั้น

ดังนั้น การทำบุญในช่วงสงกรานต์หรือบุญเดือนห้าของชาวอีสานจึงเริ่มค่อยๆ กลายเป็นการทำบุญของปัจเจกมากกว่าการทำบุญในลักษณะภาพรวมทั้งชุมชน

บทส่งท้าย

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสานโดยสังเขป ที่ผู้เขียนนำเสนอมาข้างต้นนั้นได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคม ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ส่วนใหญ่ และได้รับการปฏิบัติสืบทอดไปจากรุ่นสู่รุ่น แต่เราก็ไม่ควรลืมไปว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วสามารถหายไปได้เมื่อวัฒนธรรมนั้นไม่ตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์แล้ว บุญเดือนห้า-สงกรานต์ซึ่งเป็นหนึ่งในประเพณีฮีตสิบสองของชาวลาวและอีสานก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ที่มีความเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมต่างๆ อย่างชัดเจนดังที่ผู้เขียนนำเสนอมาข้างต้น

คนรุ่นเก่าก็พยายามคิดฟื้นฟูรูปแบบกิจกรรมประเพณีดั้งเดิมให้กลับคืนมา แต่ทว่าบริบททางสังคมลาวและอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้น หลายกิจกรรมจึงถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นพลวัตทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นลาวและอีสานที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมและนโยบายในระดับประเทศ ที่ตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ ของผู้คนในท้องถิ่นและคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ คนรุ่นเก่าจึงได้เพียงถวิลหาอดีตและบอกกล่าวสั่งสอนลูกหลานให้รักษาธรรมเนียมปฏิบัติของบุญเดือนห้า-สงกรานต์ไว้เท่าที่จะทำได้ ดังปรากฏถ้อยความในกลอนลำทางสั้นเรื่อง “ฮีตสิบสอง” ที่ถูกแต่งขึ้นใน พ.ศ.๒๕๓๗ เพื่อให้ลูกหลานได้เรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่นว่า

“...ถึงเดือนห้าสงกรานต์	พากันใส่บาตร
แนวที่เฮาข่าด	สรองพระยามแลง
อย่าลืมิไปจัดแจง	สรองน้ำผู้ใหญ่
บ่จำเป็นต้องใส่	น้ำฮั้นน้ำหอม
น้ำสะอาดกะสิเป็นการออม	เงินเฮาไว้ต่อ
กราบขมาแม่พ่อ	ปู่ย่าตายาย
สงกรานต์นี้ลำบาย	พักแรงแจกหน้อย...”

(ประมวล พิมพ์เสน, ๒๕๓๗: ๑๔๕)

บรรณานุกรม

ก. หนังสือ

- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (๒๕๔๖). *อีสานเมื่อวันวาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พี.วาทีน พับลิเคชั่น.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (๒๕๕๔). *การท่องเที่ยวกับการพัฒนา : พินิจหลวงพระบางผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (๒๕๔๐). *ประวัติศาสตร์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (๒๕๔๒). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- “นิทานเรื่องขุนบรมราชา”. (๒๕๑๒). ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๓ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๙-๗๐)*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. (๒๕๔๔). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชสิริบุญบัว และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔.
- ประมวล พิมพ์เสน. (๒๕๓๗). “หมอลำ เพลงพื้นเมืองลือที่เข้าถึงชาวบ้าน”. ในสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น. ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น. ขอนแก่น: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. (๒๕๕๕). *ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (๒๕๕๓). *หลวงพระบางเมืองมรดกโลก ราชธานีแห่งความทรงจำและพื้นที่พิธีกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สมสนุก มีไชย (เขียน) คำวอน บุญยะพอน (แปล). (๒๕๔๙). *ขอบคุณที่เหลียวมอง*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สมिति ธนานิธิโชติ. (๒๕๔๗). *หลวงพระบาง บางสิ่งไม่เปลี่ยนไป ใจที่เปลี่ยนแปลง*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สวิง บุญเจิม. (๒๕๓๙). *ตำรามรดกอีสานหรือมูลมังอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.
- สาร สาระทศนันท์. (๒๕๓๐). *ฮัตถิลิปสอง-คลองลิลี*. เลย: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเลย.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. (๒๕๕๕). *ลำดับกษัตริย์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร.

สำลี รักสุทธี. (มปป.). *อีตลีสอง คลองสิบสี่ประเพณีของดีอีสาน*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.

ข. สัมภาษณ์บุคคล

๑. นางอ่อน แสนคำอายุ ๙๙ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๒. นายสมศักดิ์ คงกระเรียน อายุ ๕๔ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑/๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๓. นายวิเชียร แสนคำ อายุ ๕๖ ปี., บ้านเลขที่ ๑๒๗ หมู่ที่ ๗ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๔. นางล้อม จ้องก่า อายุ ๗๘ ปี., บ้านเลขที่ ๘๕ หมู่ที่ ๗ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย, สัมภาษณ์วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๕. นางสาวสำเอียง แสนคำ อายุ ๖๔ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๖. นางบุญเรือน คงกระเรียน อายุ ๕๙ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑/๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ค. สื่อออนไลน์

www.kapook.com. “รวมมิตรถนนข้าว...เล่นน้ำสงกรานต์ ๒๕๕๘”. สืบค้นจาก <http://travel.kapook.com/view๘๔๒๖๒.html>. วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ASTV ผู้จัดการออนไลน์. “สงกรานต์หลวงพระบางชมนางสังขาร สรงน้ำพระบาง ตักบาตรทุลี...สะบายดีปีใหม่ลาว”. สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=๙๕๘๐๐๐๐๐๑๖๘๕>. วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

เทศกาลโฮลี สงกรานต์ในอินเดีย

กิตติพงษ์ บุญเกิด

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

เทศกาลแห่งสีสันคือ เทศกาลที่เต็มไปด้วยความสนุกสนานมากที่สุดในประเทศอินเดีย การเฉลิมฉลองอันมีลักษณะการคล้ายคลึงมากกับเทศกาลสงกรานต์ของไทย กล่าวคือผู้คนจะเล่นป่ายผงสี หรือสาดน้ำซึ่งผสมสีลงไปด้วย สาดใส่กันโดยไม่ถือสาหาความ ช่วงเวลาเฉลิมฉลองเทศกาลโฮลีในอินเดียกับเทศกาลสงกรานต์ของไทยก็ใกล้เคียงกันมาก จึงมักถูกนำมาเปรียบเทียบอยู่เสมอโดยกล่าวกันว่าโฮลีหรือสงกรานต์สีของอินเดียกับเทศกาลสงกรานต์ของไทยมีความเกี่ยวข้องกันบางประการ หากพิจารณาเพียงผิวเผินๆ ก็อาจคล้อยใจไปได้ไม่ยากนักว่าโฮลีและสงกรานต์ มีความสัมพันธ์กันอย่างวิเศษ หรืออาจถึงขั้นเชื่อว่าโฮลีเป็นที่มาของสงกรานต์ไทย

ผู้เขียนเห็นว่ายังมีความรู้อีกมากมายหลายประเด็นเกี่ยวกับเทศกาลโฮลีที่นำศึกษาและทำความเข้าใจ บทความฉบับนี้จึงมุ่งอธิบายความรู้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับเทศกาลโฮลีหรือสงกรานต์สีของอินเดีย ทั้งเรื่องประวัติความเป็นมา รูปแบบการเฉลิมฉลอง ตลอดจนประเด็นทางด้านสังคม-วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง แล้วทั้งหมดจะนำไปสู่บทสรุปความคิดเห็นของผู้เขียนในตอนท้ายบทความว่าโฮลีและสงกรานต์ เทศกาลทั้งสองมีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่อย่างไร

การฉลองเทศกาลโฮลี ณ เมืองมธูรา รัฐอุตตรประเทศ ปี ๒๕๕๘
(ภาพโดย วิชญา จาติกวณิช)

วิถีชีวิตของชาวภารตมีความผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับสภาพดินฟ้าอากาศ ความเปลี่ยนแปลงของแต่ละฤดูกาลเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดเทศกาลทั้งหลาย ซึ่งเป็นเสมือนพิธีต้อนรับจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างฤดูกาลประเทศอินเดียมีความกว้างใหญ่ไพศาล จึงปรากฏลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามศูนย์กลางสำคัญของอารยธรรมอินเดียตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือ คือตั้งแต่ใต้แนวเทือกเขาหิมาลัย ผ่านลุ่มแม่น้ำคงคา-ยมนา ไปจนถึงแนวเทือกเขาวินชัยในตอนกลางของประเทศ ในเขตภูมิภาคนี้นี้จะแบ่งฤดูกาลออกเป็น ๖ ฤดู ได้แก่

วสันต์ (वसंत Vasant)	ฤดูใบไม้ผลิ ราวกลางเดือนกุมภาพันธ์-กลางเดือนเมษายน
กริชมะ (ग्रीष्म Grishma)	ฤดูร้อน ราวกลางเดือนเมษายน-มิถุนายน
วรษา (वर्षा Varsha)	ฤดูฝน ราวกลางเดือนมิถุนายน-กลางเดือนสิงหาคม
ศรัท (शरद Sharad)	ฤดูใบไม้ร่วง ราวกลางเดือนสิงหาคม-กลางเดือนตุลาคม
เหมันต์ (हेमन्त Hemant)	ฤดูหนาว (ตอนต้น) ราวกลางเดือนตุลาคม-กลางเดือนธันวาคม
ศิศิร (शिशिर Shishir)	ฤดูน้ำค้างหรือฤดูหนาวตอนปลาย ราวกลางเดือนธันวาคม-กลางเดือนกุมภาพันธ์

ในบรรดาฤดูกาลเหล่านี้วสันต์หรือฤดูใบไม้ผลิถือว่าเป็นเลิศที่สุด ได้รับฉายาว่า “ฤตราช” (ऋतुराज Rituraj) หรือราชาแห่งฤดู เพราะความเหน็บหนาวแห่งเหมันต์และศิศิรได้ผ่านพ้นไปแล้วอากาศจึงเริ่มอบอุ่นขึ้น ความสดชื่นของฤดูกาลใหม่กำลังมาถึงต้นไม้กำลังผลิดอกผลิบานจึงไม่แปลกใจว่าการถือวันขึ้นปีใหม่ หรือการเริ่มต้นรอบปฏิทินใหม่จึงอยู่ในช่วงฤดูใบไม้ผลิ และยังสัมพันธ์กับรอบฤดูกาลเพาะปลูกข้าวเมื่อปีกลายเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ไม่มีงานหนักในไร่นาเหลือแล้ว การเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับฉากใหม่ของชีวิตจึงปรากฏออกมาในลักษณะของเทศกาลงานรื่นเริงสนุกสนานต่างๆ และยังสัมพันธ์ไปถึงพิธีกรรมและตำนานตามความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย เทศกาลโฮลียก็อยู่ในช่วงฤดูกาลนี้ ซึ่งโดยทั่วไปจะเฉลิมฉลอง ๒ วัน เริ่มในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนพฤษภาคม นับเป็นเดือนที่ ๑๒ หรือเดือนสุดท้ายของระบบปฏิทินจันทรคติฮินดูตกอยู่ในราวเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคมเทศกาลโฮลียเริ่มจากพิธีเผานางโฮลียกาในตอนพลบค่ำและเล่นสาดสีในเช้าวันรุ่งขึ้น ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

ชื่อเทศกาล และตำนานความเป็นมา

ความเก่าแก่ และหลากหลายในวัฒนธรรมอินเดียจึงทำให้เทศกาลโฮลีหรือโหลี (โฮลี Holi) ยังมีชื่อเรียกอื่นๆ อีก เช่น รังโกตสวะ (रंगोत्सव Rangotsava), วสันโตตสวะ (वसंतोत्सव Vasantotsava), มทโนตสวะ (मदनोत्सव Madanotsava), กาโมตสวะ (कामोत्सव Kamotsava), ฆาลคุนิกา (फाल्गुनिका Phalgunika) หรือบางที่เรียก ฆาลคุนีปุรณิมา (फाल्गुनीपूर्णिमा Phalguni Purnima) แต่ละชื่อมีที่มาต่างๆ กัน เพราะมีการผสมผสานคติความเชื่อจากหลายแหล่งและหลายสมัย ความเป็นมาของชื่อ และตำนานที่เกี่ยวข้องมีรายละเอียดดังนี้

ฆาลคุนิกาและฆาลคุนีปุรณิมานั้นเรียกตามคติ หรือวันของเทศกาล เนื่องจากตรงกับวันพระจันทร์เต็มดวงเดือนฆาลคุน (ปุรณิมา แปลว่าวันพระจันทร์เต็มดวง) ส่วนชื่อ วสันโตตสวะ นั้นมาจากคำว่า วสันต์ แปลว่าฤดูใบไม้ผลิ สันธิกับอุตสวะในภาษาสันสกฤตแปลว่าเทศกาล หรือ การเฉลิมฉลอง **วสันโตตสวะ จึงมีความหมายว่า “การเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับฤดูใบไม้ผลิ”** ส่วนชื่อเทศกาล **รังโกตสวะ** ก็เช่นเดียวกันคือเกิดจากคำว่า **รังคะ** ที่แปลว่า **สี** สันธิกับอุตสวะ **จึงมีความหมายว่า เทศกาลแห่งสี** หรือการเฉลิมฉลองด้วยสี อนึ่ง คำว่า อุตสวะ มีที่มาจากภาษาสันสกฤต **อุต** และ **สวะ** แปลว่า การขจัดปัดเป่าความทุกข์ ความโชคร้าย หรืออุปสรรค การเฉลิมฉลองเทศกาลทั้งหลายของอินเดียจึงสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและมนัยเพื่อขอให้เกิดสิ่งดีงาม เพื่อความผาสุกแก่ผู้ฉลองเทศกาล และแก่สังคม (Guy R.Welbon & Glenn E.Yocum, ๑๙๘๒ : ๒๗)

โดยนัยนี้เทศกาลโฮลีก็คือการทำลายสิ่งชั่วร้าย ทำลายอุปสรรคในระยะของการเปลี่ยนผ่านจากช่วงเวลาเก่าไปสู่ช่วงเวลาใหม่ด้วยความหวังว่าจะพบสิ่งที่ดีกว่า

สำหรับชื่อเทศกาล มทโนตสวะ และ กาโมตสวะ มาจากคำว่า มทนะ และ กามะ ตามลำดับ ทั้งสองคำหมายถึงพระกามเทพ เมื่อสันธิกับ อุตสวะ แล้ว มทโนตสวะ และ กาโมตสวะ จึงหมายถึงเทศกาลแห่งการบูชาพระกามเทพตามความเชื่อของชาวอินเดีย ฤดูใบไม้ผลิกับพระกามเทพนั้นมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บรรยากาศแห่งฤดูใบไม้ผลิที่นารี نرمย์ ธรรมชาติที่สวยงามทำให้ความรักความปรารถนาผุดและเติบโตขึ้นมาในจิตใจ

เทศกาลโฮลีผูกตำนานกับเรื่องพระกามเทพว่า พระกามเทพผู้ยิงศรใส่พระศิวะ เพราะต้องการปลูกให้พระองค์ถอนออกจากสมาธิมาพบกับพระนางปารวตี เมื่อพระศิวะวิวาทกับพระนางปารวตีแล้ว จะได้ให้กำเนิดพระกุมารผู้สามารถสังหารอสูรได้ตามคำทำนายของพระพรหม ศรของพระกามเทพไม่เพียงแค่ปลูกพระศิวะสำเร็จเท่านั้นแต่ยังทำให้พระองค์กริ้วด้วยจึงถูกไฟจากพระเนตรที่สามของพระศิวะเผาทำลายร่างกายไปและต่อมาด้วยการอ้อนวอนของนางรตีผู้เป็นชายา พระกามเทพก็ได้รับการชุบชีวิตขึ้นมาใหม่แต่ไร้ร่างกายจึงได้นามว่า

อนงค์หรืออนงค์ (अनङ्ग Ananga) แปลว่าผู้ไร้ร่างกาย โดยนัยนี้เทศกาลโฮลีในนามว่า มทโนตสวะและกาโมตสวะจึงถือเป็นเทศกาลแห่งการบูชาพระกามเทพ ซึ่งไปปรากฏความนิยมในอินเดียได้

สำหรับชื่อ โฮลี อันเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายมากที่สุดนั้น สันนิษฐานว่ามาจากตำนานนางโฮลิกา (होलिका Holika) (บางแห่งสะกดว่า โหลิกา ตามขนบการปริวรรตอักษรจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย แต่สำหรับคำบางคำผู้เขียนเห็นว่า ควรถ่ายอักษรโดยคำนึงถึงเสียงให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงของชาวอินเดียในปัจจุบัน ในบทความนี้จึงสะกดว่า โฮลี และโฮลิกา) นางโฮลิกาเป็นน้องสาวของอสูรหิรัณยกัศยปูในเรื่องนรสิงหาวตาร หนึ่งในทศาวตารของพระวิษณุหรือที่ไทยเราเรียกว่า นารายณ์ ๑๐ ปาง นางมีผ้าสำหรับพิเศษ หากห่มแล้ว แม้ไฟก็ทำอันตรายใดๆ แก่นางมิได้ จึงขออาสาพี่ชาย หิรัณยกัศยปูว่าจะใช้อุบายหลอกประหลาต บุตรชายวัย ๕ ขวบของหิรัณยกัศยปู ซึ่งก็คือหลานชายแท้ๆ ของนางเองให้มาตายในกองไฟ เนื่องจากอสูรหิรัณยกัศยปูเมื่อได้รับพรจากพระพรหมแล้วกลับหยิ่งผยอง เหมิเกริมคิดเป็นใหญ่ ถือว่าตนเท่านั้นเป็นเจ้าสูงสุดในจักรวาล ไม่มีใครเหนือกว่า แต่ว่า ประหลาต ลูกชายแท้ๆ ของตนไม่ยอมรับเช่นนั้น

ประหลาตมีความศรัทธาภักดีต่อพระวิษณุ สวดสรรเสริญพระวิษณุตลอดทั้งวัน ทำให้บิดาขัดเคืองใจและแม่ห้ามปรามหรือแม้กระทั่งลงทัณฑ์หลายครั้งหลายครา ประหลาตก็รอดปลอดภัยมาได้ทุกครั้งอย่างน่าประหลาดและหาได้เลิกสวดสรรเสริญบูชาพระวิษณุไม่

ในที่สุดจึงวางแผนหลอกล่อว่าจะจัดยัญพิธีขึ้นมาอย่างหนึ่ง โดยนางโฮลิกาจะนั่งอยู่ในกองไฟแล้วอุ้มหลานประหลาตไว้บนตัก แต่แล้วเหตุการณ์ก็กลับตาลปัตร พรวิเศษที่นางโฮลิกาได้รับมาจากพระพรหมพลันเสื่อมฤทธิ์ไป บางแห่งกล่าวว่านางห่มผ้าสำหรับผิผืน ทำให้นางถูกไฟเผาอดไหม้จนกลายเป็นฝุ่นผง ส่วนประหลาตกลับรอด ไฟไม่ระคายตนเลยสักนิด ฝ่ายหิรัณยกัศยปูต่อมาถูกปราบโดย นรสิงห์ รูปอวตารของพระวิษณุ

ตำนานเรื่องนี้เป็นที่มาของพิธี โฮลิกาตะฮัน (โหลิกาทหัน) (होलिका दहन Holika Dahan) ซึ่งถือเป็นพิธีที่สำคัญมากในเทศกาลโฮลี จะประกอบในยามพลบค่ำของวันก่อนการเล่นสงกรานต์ดี หรือวันเพ็ญเดือนพฤษภาคม ซึ่งถือเป็นวันสิ้นปีตามระบบปฏิทินจันทรคติฮินดู ตามชุมชนต่างๆ ชาวบ้านจะออกมารวมกันบริเวณลานสาธารณะเพื่อจัดพิธีเผานางโฮลิกา โดยพากันนำเศษไม้ ชีวัวแห้ง และสิ่งของที่หาประโยชน์ใช้ไม่ได้แล้วในบ้าน หรือทิ้งเกะกะอยู่ในชุมชน เป็นวัตถุที่สามารถติดไฟได้มาสมุกกองรวมกัน สร้างรูปจำลองของนางโฮลิกาผูกไว้ในกองไม้นั้นด้วย แล้วจุดไฟเผาในชนบทบางแห่งนิยมโยนเมล็ดข้าวบาร์เลย์ และข้าวสาลีลงไปกองไฟ แล้วเดินเวียนรอบกองไฟ ๓ รอบ (एस.पी.उपाध्याय, ๑๙๗๘ : ๕๒)

ประเด็นนี้สอดคล้องกับอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งที่ว่า โฮลี (โหลี) อาจมาจากคำว่า โหลากา (होलाका holaka) ในภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายถึง ข้าวที่คั่ว หรือไหม้ไฟแล้ว มีประเพณี

สืบมาแต่สมัยพระเวทว่าชาวบ้านจะไม่กินข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวเสร็จใหม่ๆ จนกว่าจะนำข้าวนั้นไปบวงสรวงเทพเจ้าก่อน โดยนัยนี้เทศกาลโฮลิกี้คือพิธีถวายข้าวใหม่แต่เทพเจ้า (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐ : ๔๓)

พิธีโฮลิกาคะฮัน ชาวบ้านสามารถประกอบขึ้นกันเองได้ ไม่จำเป็นต้องเชิญพราหมณ์แต่อย่างใด นางโฮลิกาถือเป็นผู้สัญลักษณ์ของการเปียดเบียนทำร้าย และความเลวทรามต่ำช้าในสังคม พิธีเผา นางโฮลิกาจึงมีความหมายว่าธรรมะมีชัยชนะเหนืออธรรม ความดีชนะความชั่ว (एस.पी.उपाध्याय, ๑๙๗๘ : ๕๑) และอาจพิจารณาได้ว่าพิธีกรรมนี้คือการขจัดทำลายเสนียดจัญไรให้สิ้นไปพร้อมกับปีเก่า

ผงซีไถ่ที่ได้จากพิธีโฮลิกาคะฮัน นิยมนำมาลูบหน้าผากในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น และในชนบทบางแห่งจะเก็บซีไถ่ส่วนหนึ่งเอาไว้โดยมีความเชื่อว่าเป็นยาทารักษาโรคผิวหนังเช่น โรคลมพิษ และโรคหัดได้ (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐ : ๔๔)

ผู้คนมารวมตัวกันจัดพิธีโฮลิกาคะฮัน (โหลิกาพหันท) ในคืนก่อนวันโฮลิกี้ ที่มา www.dailybackgrounds.com

อาจเป็นไปได้ว่าการเอาผงสีมาป้าย มาชดมาสาดกันในวันเล่นโฮลิกี้ที่มีมาจากผงซีไถ่ลูบหน้าผากที่ได้จากพิธีโฮลิกาคะฮันนี้เอง

พิธีโฮลิกาคะฮัน ยังมีอีกตำนานหนึ่งเล่าว่า นางยักษ์ฌุนดี (Dūḍī Dhundhi) อาศัยอยู่ในอาณาจักรปฤถูหรือรฐุ เทียบวรรณผู้คนจนเดือดร้อนไปทั่ว นางได้ใจว่าตนได้รับพรวิเศษมาจากพระศิวะว่า เทวดา มนุษย์ ความร้อน ความหนาวและสายฝนก็ทำอันตรายใดๆ นางไม่ได้

แต่พระศิวะได้สาปนางไว้ด้วยว่า นางจะมีภัยจากเด็กผู้ชายอันธพาล เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนเพราะนางหนักเข้าพระราชาก็ปรึกษาปุโรหิตหาหนทางแก้ไข ปุโรหิตทำนายว่าเมื่อวันเพ็ญเดือนพฤษภาคมถึง พวกเด็กผู้ชายจะพากันหอบเศษไม้จากบ้านออกมาสมรมร่วมกันแล้วจุดไฟเผาพร้อมกัน ภาวนามন্ত্রา ประบมือ และเดินเวียนรอบกองไฟ ๓ รอบ นางยักษ์ฌุนดีจะถูกปราบด้วยเสียงร้องเพลง เสียงหัวเราะ และเสียงสวดมนตราของพวกเด็กๆ เหล่านั้น และแล้วทำนายก็เป็นจริง นางยักษ์ฌุนดีไม่อาจทนต่อเสียงดังและการกลั่นแกล้งจากพวกเด็กๆ ได้ ในที่สุดก็ต้องหนีออกจากเมืองปฤถูไป

ภาพการหยอกล้อระหว่างพระกฤษณะกับเหล่านางโคปี

ที่มา: <http://www.cityshub.in/radha-krishna-holi-images-free-download.html>

ด้วยจนทำให้เกิดความเข้าใจทั่วไปว่าเทศกาลโฮลีคือการละเล่นของพระกฤษณะเมืองมถุรา และ วรुณดาวัน แผ่นดินกำเนิดของพระกฤษณะ ได้กลายเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงที่สุดสำหรับการเล่น สาดสีฉลองเทศกาลโฮลีในปัจจุบัน

สาดสี-ป้ายสีกันกำไล

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีโฮลิกาตะฮันเมื่อคืนวาน และแล้วปีใหม่ก็มาถึงในเช้าวันรุ่งขึ้น คือวันแรม ๑ ค่ำเดือนใจตระ (เนื่องจากปฏิทินจันทรคติของอินเดียภาคเหนือในสมัยโบราณนิยม เริ่มนับเดือนใหม่ในวันแรม ส่วนของไทยนิยมเริ่มเดือนใหม่ในวันข้างขึ้น เหมือนกับวัฒนธรรม ของอินเดียใต้) ผู้คนจะพากันออกมาเล่นโฮลีในเวลาเช้า ทั้งป้ายทั้งซัดผงสีใส่กัน บ้างก็ผสมผงสี กับน้ำสาดใส่กันหรือฉีดด้วย “ปิจการี” กระบอกฉีดน้ำลักษณะคล้ายเข็มฉีดยาขนาดใหญ่ สมัยโบราณทำด้วยไม้ไผ่ ปัจจุบันทำด้วยพลาสติก การเล่นป็นฉีดน้ำแบบที่เห็นในสงกรานต์ไทย ก็พบความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ ในปัจจุบัน เล่นโฮลีสาดสีกันไปพร้อมทั้งร้องเพลงและเต้นรำ อย่างครื้นเครง ถือได้ว่าเป็นโอกาสที่ผู้คนจะได้สนุกสนานเหวี่ยงที่สุดครั้งเดียวในรอบปี วันนั้น ไม่มีใครเลยที่ออกมานอกบ้านแล้วจะกลับไปโดยไม่เลอะสีส่วนใหญ่แล้วมักเล่นกันเพียงครึ่ง วันเท่านั้น หลังเที่ยงก็กลับบ้านไปอาบน้ำ และพักผ่อนตกเย็นจึงออกมาอีกครั้งเพื่อพบปะ สังสรรค์กับญาติมิตร นำขนมหวานมาแจก และสวมกอดกัน คตินิยมในปัจจุบันของเทศกาล โฮลีเน้นไปในเรื่องมิตรภาพ ความรัก ไมตรีจิต และความปรารถนาดีต่อกันและกัน ผู้ที่เคย ซัดแย่งกันก็จะได้ปรับความเข้าใจ คินตักันในวันนั้น

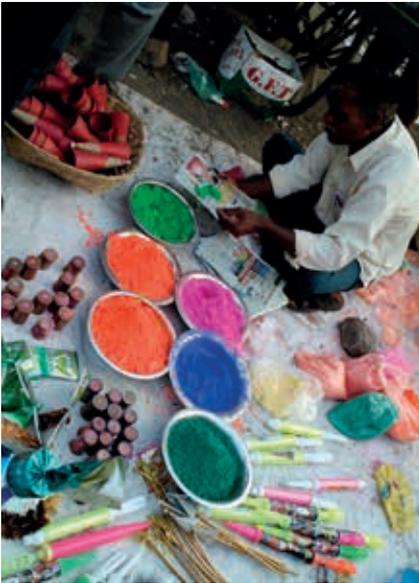
การสวมกอดแห่งมิตรภาพของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ร่วมฉลองเทศกาลโฮลี ณ เมืองมูรา รัฐอุตตรประเทศ ภาพโดย วิชญา จาติกวณิช

นำพิจารณาว่า ศาสนาฮินดูมีความเชื่อเรื่องวรรณะมาแต่โบราณ ความเข้มงวดในระบบวรรณะทำให้ผู้คนระมัดระวังการแตะเนื้อต้องตัว หรือแม้แต่สัมผัสสิ่งของของคนต่างวรรณะ ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศาสนาอิสลามได้แพร่หลายลงไปอย่างกว้างขวางในสังคม-วัฒนธรรมอินเดีย ฮินดูจึงเริ่มปรับตัว ความเชื่อเรื่องระบบวรรณะค่อยๆ คลี่คลายลงไปบ้าง ปัญญาชนฮินดูบางส่วนยังลุกขึ้นมาเป็นผู้นำปฏิวัติสังคมต่อต้านระบบวรรณะเสียเอง การเล่นโฮลีป้ายสี ซึ่งคนจะต้องถูกเนื้อต้องตัวกันจึงนำไปเป็นผลมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมอิสลามที่ปฏิเสธเรื่องวรรณะถือหลักการเคารพความเป็นพี่น้องกัน เห็นได้ชัดเจนว่าการสวมกอดกันเพื่อแสดงมิตรภาพเป็นประเพณีของชาวมุสลิม

ในปัจจุบันการเล่นสีในเทศกาลโฮลีปรากฏความนิยมทั่วไปทุกภูมิภาคในอินเดีย ทุกกลุ่มศาสนา ทุกกลุ่มชาติพันธุ์แต่อย่างไรก็ตาม ทางอินเดียภาคเหนือมีความนิยมเล่นมากกว่า ขณะที่ในอินเดียใต้ โดยเฉพาะในรัฐทมิฬนาฑูไม่พบความนิยมเท่าใดนัก และมีได้ถือด้วยว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่อย่างที่ในอินเดียเหนือถือ วัฒนธรรมอินเดียได้มีวันปีใหม่ของตนเองซึ่งตรงกับวันสงกรานต์ของไทย ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

สีที่ใช้เล่นในเทศกาลโฮลีคือสีสันแห่งความสดชื่นของฤดูใบไม้ผลิที่จะเปื้อนไปทั่วทั้งตัว ดินดีดีดฟ้า และไม่สามารถล้างออกให้เกลี้ยงในทันทีได้สิ่งนี้มีความหมายว่ามิตรภาพจะเหนียวแน่น และมั่นคงตลอดไปไม่มีวันจืดจาง เสื้อผ้าที่ใส่เล่นโฮลีจึงนิยมสีขาวเพื่อให้สีปรากฏชัด นิยมเก็บเสื้อผ้าที่เปื้อนสีเอาไว้เป็นที่ระลึก การเล่นสีในสมัยก่อนใช้สีที่ทำมาจากพืช จึงเป็นวัตรปฏิบัติที่ไม่มีใครล้างออกได้ง่ายกว่าสีเคมีที่นิยมใช้มากในปัจจุบัน เพราะหาซื้อง่ายมี

จำหน่ายอยู่ทั่วไปในท้องตลาดมีสีเข้มสดกว่า และราคาไม่แพงเมื่อโดนป้ายสีแล้วต้องขัดถูอยู่หลายวันกว่าจะเกลี้ยงหมด และเป็นอันตรายต่อสุขภาพ

(ภาพซ้าย) พ่อค้ากำลังทอผงสี หรือเรียกว่า กุลาตรียมจำหน่าย มุมขวาล่างของภาพจะเห็น กระบอกฉีดน้ำ “ปีจการี” แบบสมัยใหม่ทำจากพลาสติก

(ภาพขวา) นักศึกษาแลกเปลี่ยนชาวจีน และเพื่อนชาวอินเดียใน มหาวิทยาลัยเมืองวราธา รัฐมหาราษฏระ กำลังใช้ปืนฉีดน้ำเล่นโฮลี

ผงกุลาตรีแดงและสีส้มได้มาจากดอกทองกวาว อินเดียเรียก ปลัด (पलश palash) หรือ เตสุ (तेसू tesu) พบต้นทองกวาวได้ทั่วไปในอินเดีย

เด็กหญิงชาวเบงกอลอินเดียภาคตะวันออก แต่งกายชุดพื้นเมืองโดยเน้นสีเหลือง สีแห่งฤดูใบไม้ผลิ มาร่วมงาน วสันต์ฤดูสวะ VasantUtsav อันมีชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยศานตินิเกตัน จัดขึ้นทุกปี ในช่วงเทศกาลโฮลี ที่นิยมเล่นผงสีสีสันๆ ไม่ผสมน้ำ ภาพโดย อัญมณี วรรณวิชัย

ใช้ผงสีจากธรรมชาติ มีสรรพคุณเป็นยาอายุรเวท

การเล่นโฮลีโดยใช้ผงสีที่ทำมาจากธรรมชาติในแง่หนึ่งก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นกุศโลบาย แห่งภูมิปัญญาโบราณ ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่าเทศกาลโฮลีอยู่ในช่วงเปลี่ยนฤดู อากาศหนาว กำลังหมดไป สายลมอ่อนๆ กำลังเริ่มพัดเข้ามา ผู้ที่ปรับตัวไม่ทันก็อาจไม่สบายเป็นไข้เป็นหวัดได้ ผงสีซึ่งทำมาจากธรรมชาติเรียกว่า กุลาลหรืออปีร์ (गुलाल gulal หรือ अबीर abeer) ได้สีแดง และสีส้มจาก ดอกทองกวาว ดอกหางนกยูง ฝ้ายฝรั่ง ไซเท้าแดง สีเหลืองได้จากขมิ้น สีเขียว จากใบสะเดา ใบมะตูม สีน้ำเงินจากต้นคราม ดอกศรีตรัง สีน้ำตาลจากใบชาแห้ง สีม่วงจาก ปีทรูทหรือผักกาดแดง ชาวอินเดียเชื่อว่า มีสรรพคุณเป็นยา

ชาวอินเดียเล่นสาดสีทั้งชนิดน้ำ และชนิดผง พร้อมกับเต้นรำไปด้วยอย่างสนุกสนาน
ที่เมืองมธรา รัฐอุตตรประเทศ ภาพโดย วิชญ์ จาติกวณิช

อินเดียได้มีนิยมเล่นโฮลี มีปีใหม่ของตนซึ่งตรงกับวันสงกรานต์ของไทย

อินเดียใต้ เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมของตนเก่าแก่มาแต่โบราณ วัฒนธรรมของชาวอินเดียได้มีอัตลักษณ์สูง แม้จะได้รับอิทธิพล หรือได้ปะทะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับอินเดียเหนือเป็นระยะๆ ก็ตาม แต่พวกเขาก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีในแบบฉบับของตนไว้ได้อย่างดี

การเล่นสาดสีในเทศกาลโฮลีที่คลั่งไคล้กันอยู่ทั่วไปในอินเดียเหนือ กลับได้รับความนิยมน้อยมากในอินเดียใต้อย่างเห็นได้ชัด ขณะที่อินเดียเหนือกำลังจัดเตรียมพิธีเผาางโฮลิกา หรือโฮลิกาคะฮัน อินเดียใต้ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่รัฐทมิฬนาฑูนั้น ก็กำลังเตรียมงานกามคะฮะนัม (กามทหนัม kamadahanam) กันอยู่ แต่อินเดียใต้ให้ความสำคัญกับเทศกาลนี้ไปอีกทางหนึ่งคือ เน้นเรื่องตำนานพระกามเทพ เทพแห่งความรักผู้มีคันศรเป็นต้นอ้อยอันมีหมู่ภรรยาซึ่งเป็นสายธนู พิธีเผาางโฮลิกานิยมอยู่ในอินเดียเหนือ พิธีเผาพระกามเทพนิยมอยู่ในอินเดียใต้ โดยถือคติว่าเพื่อทำลายความปรารถนาด้านลบในใจ เพื่อให้มีพลังควบคุมจิตใจให้ได้ดีในช่วงเทศกาลนี้ตามสถานที่ต่างๆ จะจัดให้มีการขับร้องบทกวีพรรณนาด้านารักอันแสนเศร้าของนางรตีผู้สูญเสียสามีไป เพราะถูกไฟจากพระนลาฎพระศิวะเผาทำลาย และต่อมาพระศิวะก็ชุบชีวิตพระกามเทพกลับคืนขึ้นใหม่แต่ไร้รูปร่าง ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

วันรุ่งขึ้นขณะที่อินเดียเหนือเล่นโฮลีสาดสีและถือเป็นวันขึ้นรอบปฏิทินใหม่ อินเดียใต้อาจพบการเล่นสาดสีได้บ้าง แต่ไม่ถือสำคัญนักและยังไม่ถือเป็นวันปีใหม่ การไปบูชาพระเจ้าในเทวาลัยเพื่อขอพรมงคลนั้นพบเห็นได้ทั่วไปอยู่แล้วไม่ว่าเทศกาลใดๆ ทว่า สำหรับช่วงเวลา

เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิยามเป็นช่วงเวลาพิเศษกว่า ในคัมภีร์ภาษาสันสกฤต “ปาณูจราตระ” วรรณคดีสำคัญในกลุ่มอาคมะ แห่งไขษณวสัฒประททยของทำนรามาณูซในทมิฬนาฑู ซึ่งแต่งซึ้นระหว่าง ๓๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล ถึงราวๆ กลางศตวรรษที่ ๙ กล่าวว่ำ “ในช่วงเทศกาล ฤดูใบไม้ผลิ จะมีพิธีอัญเชิญเทวรูบให้ไปพักผ່อนท่ามกลางธรรมชาติในสวน ถวายดอกไม้ ซับกล่อมให้บันเทิงและถวายเป็นอาหาร ผู้ที่เข้าร่วมพิธีนี้จะได้รับพรเป็นพิเศษ” (Guy R.Welbon & Glenn E.Yocum, ๑๙๘๒ : ๓๕)

วันซึ้นปีใหม่ในวันวัฒนธรรมของชาวทมิฬอินเดียใต้ และในศรีลังกาถือตามปฏิทินสุริยคติ กล่าวคือถือว่ำเมื่อดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษ หรือเรียกว่ำ “เมษสังกรานติ” เป็นวันซึ้นปีใหม่ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน ของทุกปี นั่นคือตรงกับเทศกาลสงกรานต์ของไทย เรียกวันซึ้นปีใหม่นี้ ว่ำ ปุตตามณู (Puttāntu) วันแรกของเดือนจิตเตไร เดือนที่ ๑ ตามระบบปฏิทินสุริยคติ ในวันวัฒนธรรมทมิฬจึงเริ่มซึ้นในวันนี้ (อินเดียเหนือเรียกเดือนจิตระ) มีประเพณีเตรียมผลไม้ เช่น มะม่วง ถั่วลันเตา ขนุน เป็นต้น อีกทั้ง หมาก ใบพลู เครื่องประดับทองหรือเงิน เงินเหรียญ ดอกไม้ และกระจกใส่ถาดเตรียมไว้ตั้งแต่คืนวานเพื่อจะได้ตื่นมาเห็นทันทีเป็นมงคล

ในตอนเช้าวันปีใหม่ แล้วนำถาดนั้นไปบูชาเทพเจ้า ในวันนี้อันไม่มีเล่นสาดน้ำอย่าง สงกรานต์ไทย และไม่มีเล่นสาดสืออย่างเทศกาลโฮลีในอินเดียเหนือ มีเพียงการไปวัดทำบุญบูชา เทพเจ้า นิยมตกแต่งหน้าบ้านด้วยโกลัมหรือสิ่งทีอินเดียเหนือเรียกกรังโคลี คือการเขียนลวดลาย เรขาคณิตหรือสัญลักษณ์มงคลด้วยผงสี หรือกลีบดอกไม้ ประดับตกแต่งบริเวณทางเข้าหน้าบ้าน นิยมทำโดยสตรี

เด็กหญิงชาวมาทุเร รัฐทมิฬนาฑู กำลังตกแต่ง โกลัม ด้วยดอกไม้เพื่อเป็นสิริมงคลในวันขึ้นปีใหม่
ที่มา www.treearth.com/gallery/Asia/India/South/Tamil_Nadu/Madurai/photo667157.htm

unasu

คนทั่วไปมักเข้าใจว่าการเล่นสาดน้ำในวันสงกรานต์ของไทยมีที่มาจากเทศกาลโฮลีในอินเดีย แม้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมอินเดียจะปรากฏมากในสังคมวัฒนธรรมไทยก็ตาม แต่การมีทัศนคติว่าอะไรๆ ของไทยล้วนแต่มาจากอินเดียนั้นจะปิดโอกาสรับรู้ ไม่ทำให้มีความก้าวหน้าทางความรู้ได้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เผยแพร่ แลกเปลี่ยนถ่ายเทและผันรูปร่างหน้าตาไปตามกาลเวลา-สถานที่ บางทีก็ยากที่จะระบุได้ว่าอะไรเป็นของใคร หรือใครคิดขึ้นก่อนแล้วส่งมอบต่อไปให้ใคร ถ้าหากพิจารณาด้วยทัศนคติว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่อย่างมีพลวัตและดำเนินต่อไปโดยแจกจ่ายแบ่งปันทั้งในมิติของเวลา และสถานที่ วัฒนธรรมก็จะเป็นของกลางร่วมกันในชนกลุ่มต่างๆ ในภูมิภาคที่กว้างขวาง ในกาลเวลาที่ไร้ขอบเขต ไม่มีใครเป็นเจ้าของเพียงคนเดียว

อินเดียไม่ได้เล่นสาดน้ำในวันสงกรานต์แบบที่นิยมกันในเมืองไทย สงกรานต์ไทยก็ไม่รู้จักสาดสีป้ายสีอย่างโฮลีในอินเดีย ไม่รู้จักนางโฮลิกา ไม่รู้จักพิธีเผาพระกามเทพและอันที่จริงก็เริ่มเป็นที่แพร่หลายในวงวิชาการแล้วว่าประเพณีสาดน้ำสงกรานต์นั้นเป็นวัฒนธรรมประดิษฐ์ใหม่ สิ่งเดียวที่ไทยและอินเดียมีตรงกันในวันนั้นคือ “เมฆสังกรานต์” ดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษถือเป็นการขึ้นรอบใหม่ของปฏิทินทางสุริยคติ ไทยเรารับเอาระบบปฏิทินนี้มาจากพราหมณ์ทมิฬอินเดียได้ ทำให้ราชสำนักในสมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันเฉลิมฉลอง การเล่นโฮลีซัดผงสีสาดน้ำสีเป็นวัฒนธรรมของอินเดียเหนือ มีคติความเชื่อและตำนานเป็นไปอีกทางหนึ่ง อินเดียเหนือกำหนดวันโฮลีโดยใช้ปฏิทินจันทรคติ จึงเป็นคนละวัน ไม่ตรงกับ

คนไทยที่หลงใหลในวัฒนธรรมอินเดียร่วมเล่นสีฉลองเทศกาลโฮลีสกับประชาคมชาวอินเดียในไทย
ณ หอการค้าอินเดียไทย ซ.สาทร ๑ ภาพโดย คุณวาทน้ำ จันทร์พวง

วันสงกรานต์ไทย ไม่ตรงกับวันปุตตามณูปีใหม่ที่มีกำหนดโดยปฏิทินสุริยคติ สิ่งที่มีตรงกันก็คือ ทั้งเทศกาลโฮลี ปุตตามณู และสงกรานต์ ต่างเป็นพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่าน การก้าวพ้นจากช่วงเวลาเก่ามุ่งสู่วิถีใหม่ด้วยความหวัง และจิตใจที่สดชื่นเบิกบานเตรียมขึ้นรอบปีหรือฤดูกาลใหม่ เพียงมีกิจกรรมแสดงออกในลักษณะการต่างกันเท่านั้นซึ่งจะขึ้นอยู่กับคติความเชื่อและภูมิหลังของสังคมเป็นปัจจัยกำหนด

บรรณานุกรม

एस.पी.उपाध्याय.भारतीयपर्वऔरत्योहार.दिल्ली: साहित्यप्रचारक, १९७८.

Guy R.Welbon&GlennE.Yocum. *Religious Festivals in South India and Sri Lanka.*

Delhi: Ramesh Jain Manohar Publications, ๑๙๘๒.

SadhuMukundcharandas. *Hindu Festivals.* Delhi : Swaminarayan Aksharpith, ๒๐๑๐.

www.holifestival.org

ขอขอบคุณ

คุณวิชญา จาติกวณิช

คุณอัญมณี วรรณวิชัย

คุณวาคัน้ำ จันทร์พวง

ที่กรุณาเอื้อเฟื้อภาพถ่ายประกอบบทความ

หนังสือรวมบทความประกอบการเสวนา

สำนักสังเคราะห์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

จัดเสวนาวันพฤหัสบดี ที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.

ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ร่วมกับ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

และฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หนังสือรวมบทความประกอบงานเสวนา

เสวนาสังเคราะห์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์